

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЙЛАУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ

САЙЛАУДЫ
ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛАР ҮШІН
ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУҒА
АРНАЛҒАН МАТЕРИАЛДАР

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЙЛАУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ – ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУҒА АРНАЛҒАН МАТЕРИАЛДАР

Қашықтықтан оқытуға арналған материалдарды Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының электоралды оқыту орталығы Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының тапсырысы бойынша «Сайлау процесінің құқықтық негіздері және Қазақстан Республикасы Президентінің сайлауын өткізу кезінде сайлау комиссияларының жұмысын ұйымдастыру» (2018 ж.), «Сайлау процесінің құқықтық негіздері және сайлау комиссияларының жұмысын ұйымдастыру» оқу-әдістемелік кешендерінің негізінде әзірледі, «Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарының сайлауын өткізу кезінде» (2018 ж.), «Қазақстан Республикасы мәслихаттары депутаттарын сайлау: сайлау процесінің құқықтық негіздері және сайлау комиссияларының жұмысын ұйымдастыру» (2020 ж.), «Қазақстан Республикасының аудандық маңызы бар қалалары, ауылдары, кенттері, ауылдық округтері әкімдерін сайлау: сайлау процесінің құқықтық негіздері және сайлау комиссияларының жұмысын ұйымдастыру» (2021 ж.).

Материалдарда Қазақстандағы сайлау процесінің нормативтік-құқықтық негіздері, барлық деңгейдегі сайлауды өткізу тәртібі, аумақтық және учаскелік сайлау комиссияларының жұмысын ұйымдастыру рәсімдері сипатталған, сондай-ақ Қазақстанның саяси жүйесі туралы базалық білімдер қамтылған. Әр тақырыптың соңында өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар ұсынылады. Бұдан басқа, материалдарға азаматтық және әкімшілік істер бойынша сот актілерінің жинақтары, сондай-ақ «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің «Сайлау құқықтарына (республикалық референдумға қатысу құқығына) қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылық» 11-тарауының 101-126-баптарына ғылыми-практикалық түсініктеме қоса беріледі.

Материалдар барлық деңгейдегі сайлау комиссияларының мүшелерін дайындауға арналған пайдалы болады.

Құрастырушылар:

Буканова Ж. К., Жампеисов Д. А., Карибаева И. К.

© Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясы

© Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы

Нұр-Сұлтан қ., 2022 жыл

МАЗМҰНЫ

	ҚОҒАМНЫҢ САЯСИ ЖҮЙЕСІНІҢ НЕГІЗДЕРІ	
	Саяси жүйенің түсінігі мен құрылымы	7
	Саяси партиялар және партиялық жүйелер	9
01	Саяси мәдениет ұғымы, құрылымы, функциялары	13
	Сайлау демократиялық және құқықтық мемлекет құрудың негізгі нысаны ретінде	16
	Электоралды әлеуметтану	19
	Бақылау сұрақтары	22
	САЙЛАУ ЗАҢНАМАСЫ: ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАР ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ	
	Халықаралық сайлау құқығындағы қазіргі тенденциялар және олардың ұлттық сайлау заңнамасын дамытудағы рөлі	24
02	Қазақстан Республикасының сайлау құқығының көздері	29
	Сайлау құқығының принциптері	31
	Сайлау жүйелерінің түрлері және Қазақстан Республикасында олардың имплементациясы	35
	Сайлаушының құқықтық мәртебесі	39
	Бақылау сұрақтары	41
	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ САЙЛАУ КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІ	
03	АСК және УСК түзілу тәртібі. АСК және УСК құқықтары мен міндеттері	44
	АСК және УСК қызметін ұйымдастыру	49
	Сайлау комиссиясы мүшесінің құқықтық мәртебесі	53
	Бақылау сұрақтары	55
	САЙЛАУШЫЛАР (ТАҢДАУШЫЛАР) ТІЗІМІ	
04	Сайлаушылардың (таңдаушылардың) тізімдері және оларды жасау тәртібі	58
	Сайлаушылар (таңдаушылар) тізіміне енгізу	60
	Сайлаушылардың (таңдаушылардың) тізімімен танысу	60
	Дауыс беру үшін сайлаушылар тізімін қалыптастыру	61
	Бақылау сұрақтары	62
	САЙЛАУ АЛДЫНДАҒЫ ҮГІТ	
05	Сайлау алдындағы үгіт ұғымы және оны іске асыру тәртібі	64
	Сайлау алдындағы үгіт жүргізу құқығы	67
	Кандидаттың, саяси партияның сайлау алдындағы бағдарламасы	70
	Сенімді тұлғалар	71
	Сайлау алдындағы үгітті тоқтату	72
	Бақылау сұрақтары	72
	САЙЛАУДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ	
06	Сайлауды мемлекеттік қаржыландыру	74
	Сайлауды мемлекеттік емес қаржыландыру	76
	Сайлау комиссияларының сайлау іс-шараларын қаржыландыруы. Сайлау науқанын өткізуге бөлінген қаражаттың жұмсалуды бақылау	78
	Бақылау сұрақтары	78

	ДАУЫС БЕРУ ТӘРТІБІ. ДАУЫС БЕРУ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫН АНЫҚТАУ	
	Сайлау бюллетені	80
	Дауыс беру уақыты мен орны. Дауыс беруге арналған үй-жай	81
	Дауыс беруді ашу. Дауыс беруді ұйымдастыру және өткізу	84
	УСК байқаушылармен, шетелдік (халықаралық) байқаушылармен және БАҚ өкілдерімен, дауыс беру күні дауыс беруге арналған үй-жайға қатысуға құқығы бар өзге де адамдармен өзара іс-қимылы	88
07	Сайлау учаскесіндегі (дауыс беру пунктіндегі) дауыстарды санау	91
	Сайлау қорытындыларын анықтау және жариялау	95
	Президентті, Парламент, мәслихаттар депутаттарын, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін және өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін тіркеу	96
	Президенттің, Парламент, мәслихаттар депутатының куәлігі мен омырауға тағатын белгісі, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің және өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органы мүшесінің куәлігі	97
	Бақылау сұрақтары	97
	САЙЛАУ БОСТАНДЫҒЫНЫҢ КЕПІЛДІКТЕРІ. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЙЛАУ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАСЫН БҰЗҒАНЫ ҮШІН ЖАУАПТЫЛЫҚ	
08	Кандидаттардың сайлау науқаны барысындағы қызметінің кепілдіктері	100
	Мемлекеттік органдардың сайлау бостандығын қамтамасыз ету жөніндегі қызметі	100
	Сайлау науқаны барысындағы шешімдер мен іс-әрекеттерге шағым жасау және олардың күшін жою	101
	Қазақстан Республикасының сайлау туралы заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылық	103
	Бақылау сұрақтары	104
	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ САЙЛАУЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ МЕН ӨТКІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
09	Қазақстан Республикасындағы сайлау процесі.	106
	Қазақстан Республикасы Президентінің сайлауын тағайындаудың құқықтық негіздері	106
	Қазақстан Республикасы Президентінің кандидаттарын ұсыну және тіркеу	108
	Республика Президенті сайлауының қорытындыларын анықтау және жариялау. Қайта дауыс беру және қайта сайлау	113
	Бақылау сұрақтары	114
	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ САЙЛАУЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ӨТКІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
10	Қазақстан Республикасындағы сайлау процесі.	116
	Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарын сайлауды тағайындаудың құқықтық негіздері	116
	Республика Парламентінің депутаттығына кандидаттарды ұсыну және тіркеу	118
	Сайлау қорытындыларын анықтау және жариялау.	130
	Қайта сайлау	130
	Бақылау сұрақтары	132

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘСЛИХАТТАРЫ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ САЙЛАУЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ МЕН ӨТКІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

	Мәслихаттар Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді органдары ретінде. Мәслихаттарға сайлау жүйесінің қалыптасуы мен дамуы	134
11	Мәслихаттардың депутаттарын бара-бар сайлау жүйесі бойынша сайлау процесінің ерекшеліктері	135
	Мәслихаттар депутаттығына кандидаттар ұсыну	138
	Мәслихаттар депутаттығына кандидаттардың партиялық тізімдерін тіркеу	140
	Дауыстарды санау. Сайлау қорытындыларын анықтау және жариялау	144
	Депутаттық мандаттарды партиялық тізімдер бойынша дауыс беру қорытындылары бойынша бөлу.	145
	Мәслихаттар депутаттарын тіркеу	
	Бақылау сұрақтары	146
	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУДАНДЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ҚАЛАЛАРЫНЫҢ, АУЫЛДАРЫНЫҢ, КЕНТТЕРІНІҢ, АУЫЛДЫҚ ОКРУГТЕРІНІҢ ӘКІМДЕРІН САЙЛАУ ЖӨНІНДЕГІ САЙЛАУ ПРОЦЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
	Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлауды тағайындау. Аумақтық сайлау комиссиясының құзыреті	148
12	Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидаттар ұсыну	150
	Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидаттарды тіркеу	152
	Дауыстарды санау. Сайлау қорытындыларын анықтау және жариялау	155
	Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін тіркеу	156
	Бақылау сұрақтары	156
	САЙЛАУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖӘНЕ ДАУЫС БЕРУ КҮНІ АСК ЖӘНЕ УСК МҮШЕЛЕРІНІҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ	
13	Электоратпен жұмыс кезіндегі УСК мүшелерінің этикалық нормалары	170
	Сайлау учаскелерінде құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету	173
	Бақылау сұрақтары	176
	ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ	177

1-ТАҚЫРЫП.

ҚОҒАМНЫҢ САЯСИ ЖҮЙЕСІНІҢ НЕГІЗДЕРІ

Мақсаты: қоғамның саяси жүйесінің құрылымы туралы түсінікті тереңдету, саяси жүйе институттарының қазіргі қоғам мен адам үшін маңыздылығын ашу

Жоспары:

- 1.1. Саяси жүйенің түсінігі мен құрылымы.
- 1.2. Саяси партиялар және партиялық жүйелер.
- 1.3. Саяси мәдениет ұғымы, құрылымы, функциялары.
- 1.4. Өкілдік демократиядағы сайлаудың рөлі мен әлеуметтік функциясы.
- 1.5. Электоралды әлеуметтану.

1.1. ҚОҒАМНЫҢ САЯСИ ЖҮЙЕСІНІҢ ТҮСІНІГІ МЕН ҚҰРЫЛЫМЫ

Қоғамның саяси жүйесі – бұл елдің саяси қызметіне қатысып және саяси билік жүзеге асырылатын мемлекеттік органдар, саяси партиялар, қоғамдық ұйымдар сияқты құқық пен басқа да әлеуметтік нормалар негізінде реттелген институттар жиынтығы.

«Саяси жүйе» термині XX ғасырдың 50-60-шы жылдары саясаттануға енгізілді. Бұған дейін билік қатынастарын сипаттау үшін «басқару түрі», «басқару жүйесі» ұғымдары қолданылған. Алайда, қоғамның даму процестері қоғам мүшелері белгіленген нормалар мен ережелерге бағынумен қатар, партиялар, қозғалыстар, қауымдастықтар және т. б. құра отырып, мемлекеттің билік құрылымдарына әсер ете бастады.

Саяси жүйеде *компоненттерді* мынадай етіп бөлуге болады:

1) саяси құрылым-саяси ұйымдардың, институттардың және олардың арасындағы қатынастардың жиынтығы;

2) саяси және құқықтық нормалар, жарғылары мен бағдарламалары, саяси дәстүрлер және саяси процестерді реттеу рәсімдері түрінде қолданылатын саяси және құқықтық нормаларды қамтиды;

3) қоғамдағы саяси билікті жүзеге асыру жүйесінің жұмыс істеуін, қайта құрылуын және қорғалуын қамтамасыз етуге бағытталған адамдардың әртүрлі іс-қимыл түрлерін қамтитын саяси қызмет;

4) саяси сана, ең алдымен, әрбір саяси жүйеде өзіндік сипаттамалары бар идеология және саяси психология сияқты оның құрамдас бөліктері.

Саяси жүйе бір-бірімен тікелей байланысты және мемлекеттік биліктің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін ішкі жүйелерден тұрады.

1-сурет. Саяси жүйенің ішкі жүйелері

Институционалдық, нормативтік, коммуникативті, идеологиялық және мәдени ішкі жүйелердің функционалды маңыздылығын қарастырамыз.

Институционалдық ішкі жүйеге саяси институттар кешені кіреді: мемлекет, саяси партиялар, бұқаралық қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстар, қызығушылық топтары, БАҚ, діни институттар. Институттардың бүкіл жиынтығы саяси биліктің жұмыс істеуімен байланысты.

Өз рөлдерін орындау үшін институттар әртүрлі нормаларға сүйенеді (саяси, құқықтық, моральдық және т.б.). Саяси қатынастарды реттейтін нормалардың бүкіл жиынтығы нормативтік ішкі жүйені құрайды. Белгіленген түрде нормалар құқықтық негізді (конституцияларды, заңдарды, құқықтық актілерді), қоғамдық бірлестіктер мен институттар қызметінің нормаларын білдіреді. Бекітілмеген түрде: ұрпақтан-ұрпаққа дәстүрлер, әдет-ғұрыптар арқылы, этикалық және моральдық қағидалар мен нормалар түрінде берілуі мүмкін.

Ішкі Коммуникациялық жүйе – бұл саясатты әзірлеу мен жүзеге асыруға байланысты олардың билікке қатысуы нәтижесінде пайда болатын жеке адамдар, әлеуметтік топтар, институттар арасындағы қатынастар мен өзара әрекеттесу формаларының жиынтығы.

Мысалы, партиялар мен мемлекеттік органдар арасында туындайтын өзара іс-қимыл; биліктің атқарушы, заң шығарушы және сот тармақтары органдарының арасындағы қатынастар; билік органдары мен халық арасындағы қатынастар және т.б.

Ішкі идеологиялық жүйе – қоғамның саяси өміріне қатысушылардың әртүрлі саяси идеяларының, көзқарастарының, наным-сенімдері мен мүдделерінің жиынтығы. Саяси идеология саяси көзқарастарды, принциптерді, идеяларды, ұрандарды, тұжырымдамаларды қамтитын саяси теорияға бағытталған жоғары деңгейді білдіреді.

Ішкі мәдени жүйе – субмәдениеттер жиынтығы, конфессиялық қатынастар кеңістігі, менталитет (ойлау сипаты мен тәсілі, қоғам туралы тұрақты идеялардың жиынтығы), басым құндылықтар мен бағдарларды, саясат призмасы арқылы сынған символдарды анықтайтын, қоғамның саяси мәдениетінің негізгі мазмұнын құрайтындар.

Саяси мәдениет – саяси білімнің, құндылықтар мен мінез-құлық үлгілерінің, сондай-ақ саяси тілдің, мемлекеттіліктің нышандары мен дәстүрлерінің жиынтығы.

Қазақстанның саяси жүйесі мен оның дамуы ел тәуелсіздік алған сәттен бастап қаралуда. Қазақстан тәуелсіз даму жылдарында елеулі өзгерістерге ұшыраған кеңестік-партиялық жүйені КСРО-дан мұра етіп алды.

Отандық саяси ғылымда саяси жүйені реформалауды кезең-кезеңмен жүргізудің әртүрлі нұсқалары ұсынылған, бұл «Пайдаланылған жіктеу критерийлері мен тұжырымдамалық-әдіснамалық негіздердің айырмашылығымен» түсіндіріледі, оларды мына ретпен бөліп көрсетуге болады: 1) қозғаушы күштер мен дамудың басым парадигмасының өзгеруі; 2) саяси жүйенің жұмыс істеу тетігінің сапалы өзгеруі; 3) басқару жүйесінің өлшемдері; 4) «Қоғамды ырықтандыру және саяси жүйені демократияландыруға ұмтылу» деңгейінің өлшемі.

2-сурет. Қазақстанның саяси жүйені реформалау кезеңдері

1.2. САЯСИ ПАРТИЯЛАР ЖӘНЕ ПАРТИЯЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕР

Саяси партиялар-бұл қоғамның белгілі бір әлеуметтік топтары мен таптарының мүдделерін білдіретін ерікті саяси ұйымдар, белгілі бір топтың немесе таптың ең белсенді өкілдерінен тұрады және саяси мақсаттарға жету үшін құрылады (билік алу, саяси жүйені өзгерту және т.б.).

Саяси партияның келесі белгілері бар:

1. саяси бағдарламасы, яғни партияның мақсаттары мен міндеттері тұжырымдалған құжаты бар;

2. оның жарғысы бар, яғни партия ішіндегі өмірдің маңызды нормалары белгіленетін құжат;

3. партияның саяси белсенділігінің стратегиялары мен тактикаларын жасайтын орталық және жергілікті басқару органдары бар;

4. мүшелікке ие, яғни мүшелік жарналар төлейтін және партияның қызметіне қатысатын қатаң белгіленген мүшелер санынан тұрады, партиялардың жақтаушылары оған қолдау көрсете алады, бірақ олардың мәртебесі партия мүшелерінің мәртебесінен өзгеше;

5. жергілікті ұйымдардың кең желісі бар, олардың негізін еріктілер құрайды.

Қазіргі заманғы барлық партияларға тән ортақ нәрсе – партиялық аппараттың болуы, яғни партиялық саяси қызмет кәсіп болып табылатын адамдардың ұйымдасқан тобы. Партиялар, әдетте, гетерогенді және олардың ішінде фракциялар бар – партияның жалпы негізгі бағдарламасынан біршама ерекшеленетін бағдарламалар ұсынатын топтар. Партияда әртүрлі фракциялардың болуы оның саясатын икемді етеді, өйткені ол әр түрлі сайлаушылар топтары арасында өзінің ықпалын сақтауға көмектеседі. Көптеген партиялардың басқарушы органдары әртүрлі фракциялардан өкілдік ету негізінде құрылады.

Ұйымдастырушылық құрылымы бойынша қолданыстағы партияларды екі негізгі түрге жатқызуға болады: ұйымдастырушылық және ұйымдастырушылық емес.

Ұйымдастырушылық-рәсімделген: партия билеттерін алады және жарналарды төлейді.

Ұйымдастырылмаған: партияның бұл түрінде ресми мүшелік жоқ, бірақ мұндай партияның мүшесі болып саналу үшін осы партияның комитеті Сізге дауыс беруі жеткілікті.

Саяси партиялардың әртүрлі түрлері бар. Саясаттанудағы партияның түрі деп оның маңызды белгілерінің жүйесі түсініледі, онда әлеуметтік табиғат, идеялық негіз, негізгі әлеуметтік-рөлдік функция және т. б. осыған байланысты партиялар шығу тегіне, саяси жүйедегі рөлдің орнына және т. б. байланысты ерекшеленеді.

Партиялық жүйелердің түрлері

Саясаттану әдебиетінде партиялық жүйелерді жіктеудің әртүрлі әдістері бар. Партиялардың әртүрлі жүйелерінің келесі жіктелуі жалпы қабылданған: көп партиялы, екі партиялы және бір партиялы.

Партиялық жүйе – бұл саяси партиялар арасындағы қатынастардың, олардың мемлекетпен және басқа да саяси институттармен қатынастарының жиынтығы.

Партиялық жүйе саяси партиялардың әлеуметтік мәртебесі, олардың қоғам құрылымындағы орны және олардың өзара әрекеттесу сипаты сияқты компоненттерден тұрады.

Мемлекеттегі партиялар санына байланысты партиялық жүйелер бір партиялы (бәсекелес емес), екі партиялы (бипартиялы) және көп партиялы болып бөлінеді.

Бір партиялық жүйе – еркін сайлау болмаған кезде монополиялық басқарушы партияның басқарушы рөлін бекітеді. Авторитарлық және тоталитарлық режимдері бар елдерге тән. Жалғыз партия мемлекеттің басқарушы күшіне айналады. Негізгі саяси шешімдерді партия қабылдайды және мемлекеттік әкімшілік оларды іс жүзінде жүзеге асырады. (Мысалдар: КСРО, Заир, Қытай, Куба, Лаос, т.б.).

Екі партиялық жүйе – бұл 2 күшті саяси партияның болуы, олардың әрқайсысы сайлауда жеңіске жетіп, өз үкіметін құруға мүмкіндігі бар. Екі

жақты жүйенің ең жарқын мысалы – АҚШ-та демократиялық және Республикалық партиялардың болуы. Бұдан басқа Ұлыбритания, Канада, Австралия.

Көппартиялық жүйе – мемлекетте 3 және одан да көп партия бар. Бұл жүйе парламенттік басқару формасына тән және ешқандай партия сайлаушылардың көпшілігінің қолдауына ие бола алмайтындықтан, олар коалициялық үкімет құруға қатысады. Қазіргі уақытта батыс елдерінің көпшілігі көп партиялылықты әртүрлі көлемде қолданады: Нидерландыдағы 12 партиядан, Скандинавия елдерінде 4-ке дейін немесе Бельгия, Германия, Австрияда 3 партия. Италия немесе Франция сияқты елдерде аралық жағдайды байқауға болады. Бұл елдерде әдетте коалициялық үкіметтер құрылады.

Қазақстанның партиялық жүйесі

Тәуелсіз Қазақстанның саяси тарихын талдау кезінде тарихи процестің жүйелілігі мен тұтастығын сипаттайтын партиялық-саяси жүйені жаңғырту кезеңдерін де бөліп көрсетуге болады:

Бірінші кезең – 1991 жылдан 1995 жылға дейін – нақты тәуелсіздік алған сәттен бастап 1995 жылғы Қазақстан Конституциясы қабылданғанға дейін-Қазақстан мемлекеттілігінің іргетасын қалау.

Екінші кезең – 1995 жылдан 2001 жылға дейін – Конституция қабылданған сәттен бастап 1999 жылғы ҚР Парламенті Мәжілісіне сайлау қорытындылары шығарылғанға дейін – қазіргі заманғы демократиялық институттарды құру және нығайту; 1998 жылғы конституциялық түзетулер; аралас дауыс беру жүйесі бойынша сайланған Парламенттің төменгі палатасының жаңа құрамын қалыптастыру.

Үшінші кезең – 2002 жылдан бастап 2006 жылға дейін – 2002 жылғы «Саяси партиялар туралы» Заң қабылданған кезден бастап кезекті конституциялық реформаға дейін-мемлекеттілікті нығайту; партиялық жүйені трансформациялау; 2004 жылғы парламенттік сайлау; партиялық алаңды қайта құрылымдау: «Нұр Отан» ХДП мүшесін қалыптастыру.

Төртінші кезең – 2007 жылдан бастап 2011 жылға дейін – 2007 жылғы конституциялық реформадан бастап 2012 жылғы парламенттік сайлауға дейін-Конституциялық түзетулердің мәні; дауыс берудің бара-бар жүйесін енгізу; 2007 жылғы Мәжіліске пропорционалды дауыс беру жүйесі бойынша сайлау.

Бесінші кезең – 2012 жылдан бастап 2020 жылға дейін – Мәжіліс 2012 жылғы сайлау; Парламенттің үш партиялы төменгі палатасын қалыптастыру; Мәжіліс 2016 жылғы сайлау; саяси жүйені одан әрі дамыту перспективалары.

Алтыншы кезең – 2020 жылдан бастап 2022 жылға дейін-аудандық, облыстық және Республикалық маңызы бар қалалардың мәслихаттарын қалыптастыру кезінде сайлау жүйесінің бара-бар нысанына көшу; ауыл әкімдерінің сайлауына қатысу үшін кандидатуралар ұсыну мүмкіндігі; партияны тіркеу кезінде тіркеу кедергісін 20 мыңға дейін төмендету.

Жетінші кезең-2022 жылдан бастап-тіркеу кедергілерін азайту және партияны тіркеу үшін мерзімдерді ұлғайту; Қазақстанның партия алаңын трансформациялау Президенттің саяси партияларға мүшеліктен кетуі және өңірлер басшылары мен олардың орынбасарларына партиялық лауазымдарға орналасуға тыйым салу.

Бүгінгі таңда елімізде бес (алты) саяси партия бар. Олар: «Аманат», Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясы, Қазақстанның «Халықтық» партиясы, «Жалпыұлттық социал-демократиялық» партиясы, «Ауыл» халықтық-демократиялық патриоттық партиясы, «Адал» саяси партиясы (Аманат партиясымен бірігу)

Қазақстанда партиялар құру және олардың жұмыс істеуі

Саяси партиялар құру тетіктерін трансформациялау:

- 2002 жылғы «Саяси партиялар туралы» заңда 50 мыңдық тіркеу нормасы қарастырылған, облыстық филиалдардың саны барлық облыстарда кемінде 700 адамды құрауы тиіс еді;

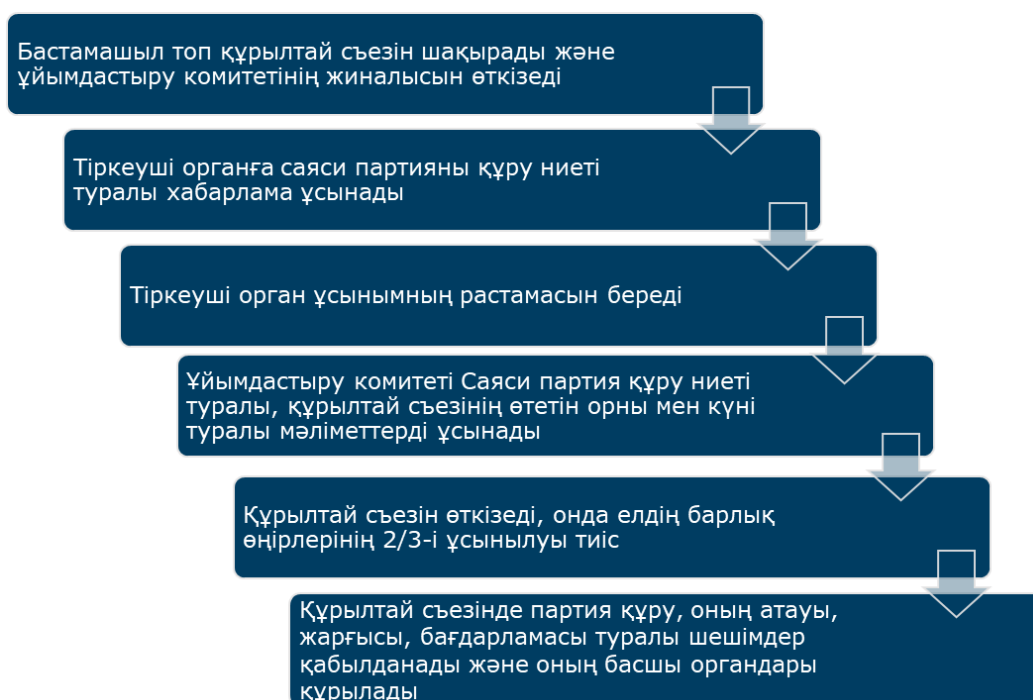
- 2008 жылғы «Саяси партиялар туралы» заңда партияның жақтастарының санын тіркеу үшін 50 мыңнан 40 мың адамға дейін, ал аймақтық цензураны 700 – ден 600 адамға дейін төмендету қарастырылған;

- Президент Қ.К. Тоқаевтың саяси бастамалары шеңберінде 2019 жылғы желтоқсанда тіркеу кедергісі 40 мыңнан 20 мың адамға дейін төмендетілді.

1-кесте. Партияны тіркеуге қойылатын талаптар.

Талап	Қазір	Болады
Тіркеу кедергісі	20 000 адам	5 000 адам
Өңірлік өкілдіктердің ең аз саны	600 адам	200 адам
Партия құру үшін бастамашыл азаматтар тобының ең аз саны	1 000 адам	700 адам
Партияның Құрылтай съезін өткізу мерзімі	2 ай	3 ай
Филиалдарды құру мерзімдері	6 ай	1 жыл

3-сурет. Партияны Қазақстанда тіркеу процесі

1.3. САЯСИ МӘДЕНИЕТ ҰҒЫМЫ, ҚҰРЫЛЫМЫ, ФУНКЦИЯЛАРЫ

Саяси мәдениет ұғымы – бұл адамдардың іс-әрекетінде көрінетін және қоғамның саяси өмірінің сабақтастығын қамтамасыз ететін көзқарастардың, идеялардың, құндылықтардың алдыңғы ұрпақтарының тәжірибесін бейнелейтін тарихи қалыптасқан, тұрақты жүйе.

Саяси мәдениеттің функциялары

Бағдарлау – белгілі бір саяси жүйеде құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асырудағы саяси құбылыстарды, өзіндік мүмкіндіктерді түсінуге мүмкіндік береді.

Сәйкестендіру – адамды өзінің топтық тиістілігін түсінуге және оның мүдделерін қорғауға қатысудың қолайлы тәсілдерімен қамтамасыз етеді.

Бейімделу – адамға өзгеретін саяси ортаға, оның құқықтары мен өкілеттіктерін жүзеге асыру жағдайларына бейімделуге көмектеседі.

Әлеуметтену – адамға белгілі бір дағдылар мен қасиеттерді (саяси құқықтар мен мүдделер) дамытуға мүмкіндік береді.

Байланыс – жалпы қабылданған рәміздер мен стереотиптер негізінде барлық субъектілер мен институттардың өзара іс-қимылын жүзеге асырады.

Интеграция – бірге өмір сүру, мемлекеттің тұтастығын және оның қоғаммен қарым-қатынасын сақтау мүмкіндігі.

Саяси мәдениеттің құрылымы

1. Саяси сана мәдениеті:

Саяси идеялар мен сенімдер

Саяси құндылықтар, нормалар, әдет - ғұрыптар, дәстүрлер

Саяси көзқарастар

Саяси рәміздер

1. Саяси мінез-құлық мәдениеті:

Саяси қатысу мәдениеті

Саяси қызмет мәдениеті

2. Саяси институттардың қызмет ету мәдениеті:

Саяси шешімдерді қабылдау және іске асыру мәдениеті

Саяси ұйымдардың өзара іс-қимыл мәдениеті

Қақтығыстарды қабылдау және реттеу мәдениеті

Саяси мәдениеттің түрлері

Ауқымы бойынша: жалпы (басым) саяси мәдениет және субмәдениет.

Билікке қатысты: үстемдік және қарсы мәдениет.

1. Приходтық, патриархалдық – рудың, ауылдың, округтің өміріне бағыт-бағдар беру, конфессиялық, саясатқа, саяси өмірге қызығушылықтың болмауы.

2. Бағынышты – саяси жүйеге, ешнәрсені өзгертуге ынтасыз, саяси өмірге (оның ішінде саналы түрде) «дәстүр бойынша», «салттық» қатынасу.

3. Қатысушы-белсенді түрі, онда азаматтар саяси өмірге қатысуға қызығушылық танытады, биліктің қызметін бағыттауға тырысады.

Нақты саяси өмірдегі таза түрлер өте сирек кездеседі.

Азаматтық саяси мәдениеттің белгілері

- ұлттық үкіметтің қызметіне деген қызығушылықтың жоғары

деңгейі және осы саладағы жақсы хабардарлық;

- өз ұлтының саяси институттары үшін мақтаныш сезімі;
- оған ресми тұлғалар тарапынан тең және мұқият қарым-қатынас көрсетіледі деп күту;
- саясат мәселелерін көпшілік алдында немесе достар мен таныстар арасында талқылауға ниет білдіру;
- оппозициялық көңіл-күйдің ашық және адал көрінісі;
- үкімет саясатына қатысты пікірлердің құзыреттілігі және осы саясатқа әсер ету міндетінің дамыған сезімі;
- құқықтық ережелерді пайдаланудағы құзыреттілік;
- қатысу демократиясы қажет және қажет деген сенім.

Саяси мәдениеттің ерекшеліктері

Ұлттық іскерлік мәдениеттер саяси ұлттық мәдениеттердің қалыптасуы мен дамуына тікелей әсер етеді.

Біріншіден, саяси және іскерлік элиталардың, экономикалық өмір мен саясаттың тығыз байланысына байланысты. Бизнестегі адамдардың мінез-құлқын анықтайтын ұлттық іскерлік мәдениеттер саяси мәдениетке сөзсіз әсер етеді.

Екіншіден, саяси өмірді сипаттайтын нақты қатынастар мен технологияларды адамдар мен ұйымдар арасындағы іскерлік қатынастардың бөлігі ретінде қарастыруға болады.

Үшіншіден, Ұлттық іскерлік мәдениеттер тұжырымдамалары маңызды, өйткені олар өздерінің өзектілігін дәлелдеген нақты көпжылдық ғылыми зерттеулерге сүйенеді.

Мәдениеттерге қатысты зерттеу

1960-1980 жылдары г. Хофстеде жүргізген басқарушылық қызметтің ұлттық мәдени түрлерін талдау әлемнің 70 еліндегі 60 мыңнан астам респонденттің жұмысқа, өмірлік мақсаттарға, басшыларға, әріптестеріне және өндірістік мәселелерге қатынасы туралы сауалнама мәліметтеріне сүйенді.

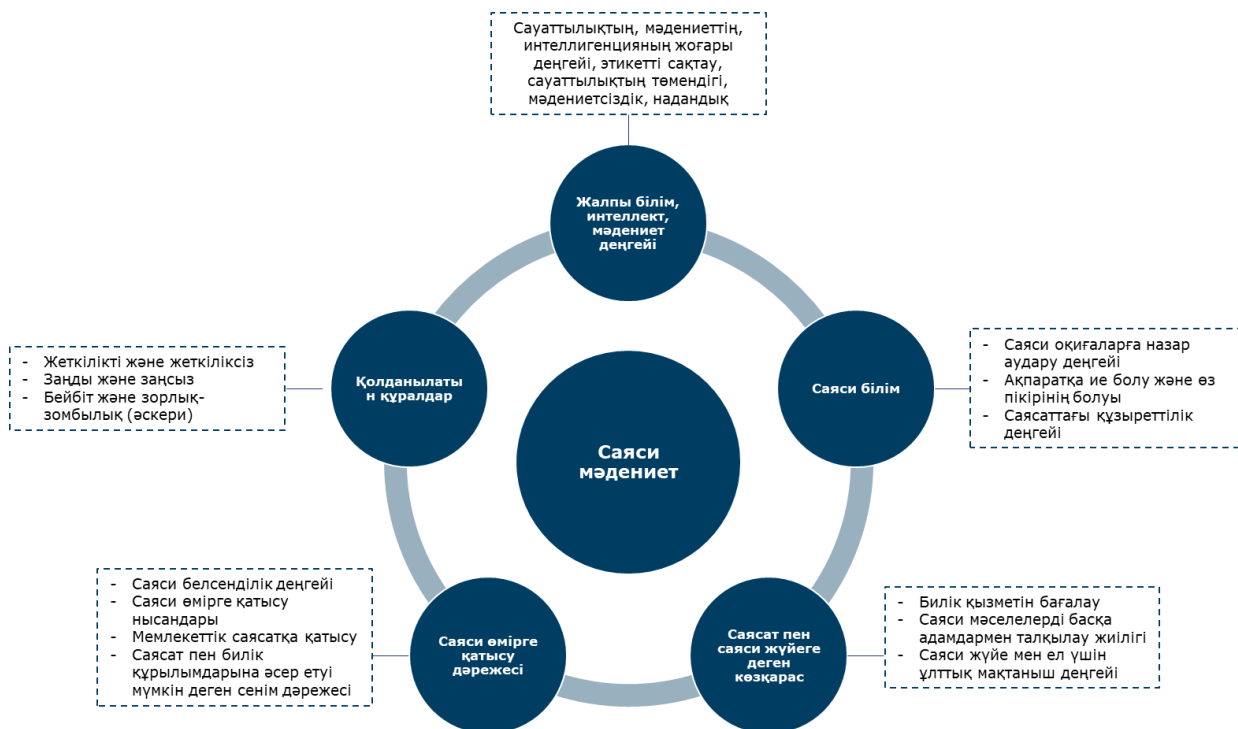
Хофстеде ұлттық іскерлік мәдениеттер ерекшеленетін төрт негізгі критерий анықталды:

- билік ауқымы
- белгісіздіктің төмендеуі
- индивидуализм және алқалылық
- еркектік пен әйелдік

Билік ауқымы географиялық орналасумен байланысты, халықтың саны мен тығыздығы, қоғамның әл-ауқаты, тарихи дәстүрлері мен саяси құрылымы:

- оңтүстік және тропикалық елдерде билік ауқымы қоңыржай және суық климаты бар елдерге қарағанда жоғары;
- халық тығыздығы жоғары елдерде билік ауқымы ең жоғары.

4-сурет. Саяси мәдениеттің сипаттамасы

Саяси мәдениетті қалыптастыру

1. БАҚ
2. Әлеуметтік желілер
3. Саяси партиялар
4. Отбасы
5. Бастапқы және қайталама әлеуметтену

Саяси мәдениет және сайлау

Сайлау қоғамның саяси дамуының маңызды факторы болып табылады. Олар іс жүзінде биліктің заңдылығын арттыруға, саяси бағытты түзетуге ғана емес, сонымен бірге азаматтардың саяси мінез-құлқының бағытын анықтауға, олардың саяси қатысу себептерін анықтауға мүмкіндік береді. Сайлау процесінде азаматтар өз еріктерін білдіре алады, соның негізінде билік қалыптасады және әрекет етеді.

Демократиялық институт ретінде сайлау Халықаралық сайлау стандарттарына сәйкес келеді. Олар әмбебап, тең, еркін, олардың еріктілігіне кепілдік беріледі, дауыс беру құпиясы сақталады, сайлау цензуралары демократиялық нормаларға толық сәйкес келеді.

Сайлаудың демократиялылығын оларға кандидаттардан, саяси партиялардан, қоғамдық ұйымдардан, халықаралық бақылаушылардан байқаушылардың қатысу мүмкіндігі дәлелдейді.

Осыған байланысты сайлау мәдениетінің мәнін, оның ерекшеліктерін түсіну маңызды, өйткені сайлау мәдениеті сайлау науқанының барысын, саяси технологияларды таңдауды және ең бастысы саяси сайлау нәтижелерін анықтайды.

Сайлау мәдениетінің маңызды сипаттамалары жауапкершілік (азаматтың сайлаудың маңыздылығы мен маңызын түсінуі) және құзыреттілік (жағдайды бағалау қабілеті, кандидаттардың саяси

мәлімдемелері, партиялар мен партия көшбасшыларының саяси платформалары және т.б.) болып табылады.

1.4. САЙЛАУ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ ҚҰРУДЫҢ НЕГІЗГІ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Жаһандану мен мемлекеттіліктің қазіргі жағдайында, қоғамдық пікір мен адам ойлауының парадигмаларының өзгеруі, демократиялық және құқықтық мемлекеттің қалыптасуы саяси процестерді институционализациясыз және билікті заңдастырусыз мүмкін емес.

Мемлекеттік билікті жаңғырту оның орталықтандыру, басқарудың «Жоғарыдан» шоғырлануы, заңдылықтың болмауы және т. б. сияқты сипаттамаларын қайта қарастыруды талап етеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 3-бабында халықты мемлекеттік биліктің жалғыз көзі ретінде орнықтыру bottom – up approach-мемлекеттік саясатты «Төменнен жоғары қарай» қалыптастыруға, билікті орталықсыздандыруға және халықтың билікті тікелей еркін сайлау арқылы жүзеге асыруына негізделген мемлекеттік басқарудың жаңа тұжырымдамасын іске асыру үшін берік негіз береді.

Сайлау билікті заңдастырудың бірегей құралы болып табылады, олардың халқы өз өкілдерін өздерінің егемендік құқықтарын жүзеге асыру мандатымен анықтайды. Азаматтың субъективті сайлау құқығы-бұл белгілі бір лауазымға кандидатты таңдау кезінде дауыс беруге қатысу ғана емес, сонымен қатар пассивті сайлау құқығы – сайланған, сайланған лауазымға кандидат ретінде белгіленген тәртіппен ұсыну құқығы.

1948 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясының қарарымен қабылданған адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы «Халықтың еркі үкімет билігінің негізі болуы керек; бұл ерік жалпыға бірдей және тең сайлау құқығымен, жасырын дауыс беру арқылы өткізілетін мерзімді және сайланбаған сайлауда көрініс табуы керек» деп анықтады. Осылайша, әлемдік қауымдастық халықтық егемендіктің бөлінбейтіндігін және оны белгіленген конституциялық шектерде сайлау арқылы жүзеге асыру құқығын ғана беру мүмкіндігін мойындайды.

Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасының негізіне осы жан-жақты декларацияның, 1966 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің және 1952 жылғы Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық конвенцияның имплементацияланған ережелері алынды. Олар биліктің халық алдындағы жауапкершілігінің, адалдықтың, әділеттіліктің және сайлау бостандығының негізгі демократиялық принциптерін шоғырландырады.

Сайлау саяси өмірдің барометрі ретінде қызмет етеді. Оларды өткізу барысында қоғамдық мүдделер мен саяси партиялардың, өзге де бірлестіктердің мүдделері көтеріледі.

Сайлау тәжірибесі азаматтардың билікті сайлау механизміне әсер ету мүмкіндігі сайлау мен сайланудың ресми құқығын жүзеге асырумен ғана емес, сонымен қатар бірқатар маңызды факторлармен де байланысты екенін көрсетеді. Сайлау нәтижелері тек өкілдерді сайлау ғана емес, сонымен бірге олар мемлекеттік стратегияға, қоғамдық пікір жағдайларына, саяси өмір тенденцияларына объективті баға береді.

Сайлау жүйесі мен процестерінің даму деңгейі демократия мен саяси режимнің негізгі сипаттамасы болып табылады. Олар Үкіметтің жүргізіп отырған саясатына және мемлекеттік органдардың қызметіне халықтың сенім деңгейін көрсетеді, саяси плюрализм мен бәсекелестік жағдайына маңызды әсер етеді.

Сайлау – саяси көшбасшыларды таңдаудың құралы, азаматтарға басқару тетіктері мен билікті лайықты кандидаттарға беруге мүмкіндік береді. Сайлау жүйесі қоғам мен мемлекеттің тұрақты өзара іс-қимылының құралы ретінде динамикалық тұрақтылық пен заңды процесті қамтамасыз ету институты болып табылады.

Институционалдық тұрғыдан алғанда, сайлау жүйесі-сайлау ережелерін, тетіктері мен рәсімдерін енгізу, дауыстарды санау арқылы мемлекеттік лауазымдарға сайлау процесі. Бұл-сайлаушылардың дауыстарын сайланбалы лауазымдарға ауыстырудың тәсілі.

Электораттың саяси көзқарасы электораттық процестердің сапасына байланысты, оң процестермен қатар, халықтың саяси қызығушылығы мен азаматтық белсенділігінің төмендеуі, сайлаушылардың көңілі мен енжарлығы және абсентеизм, яғни сайлаушылардың сайлауға қатысудан жалтаруы, саяси мінез-құлық сияқты жағымсыз тенденциялар пайда болуы мүмкін. әрекетсіздік, кез-келген саяси қатысудан жалтару, тікелей сайлау функцияларынан.

Сонымен қатар, әлеуметтік медиа және интернет-технологиялар арқылы халықтың саяси қалауына және олардың электоралдық мінез-құлқына қарқынды әсер етудің қазіргі заманғы шарттары мемлекеттік органдар мен азаматтар арасындағы сайлау технологиялары мен коммуникацияларды қолданудың жаңа шарттарын талап етеді.

Сондықтан Қазақстан Республикасының Президенті Қ-Ж. Тоқаев азаматтардың сындарлы сауалдарына жедел және тиімді жауап қайтаруға, билік пен қоғамның тұрақты диалогын құруға бағытталған «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын ұсынды. Белсенді азаматтық қоғам және осы қауымдастықтар мүдделерінің салаларына байланысты саяси күштердің жинақталуы мемлекеттің демократиялық қағидаттары негізінде әрекет ететін сау, үйлесімді көрсеткіш болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ-Ж. Тоқаевтың 2020 жылғы «Қазақстан Жаңа нақты ахуалда: іс-қимыл уақыты» атты жолдауымен ауыл әкімдерінің тікелей сайланбалылығын енгізу арқылы жергілікті жерлердегі өкілді демократияға жаңа серпін берілді. Бұл шешім ауыл тұрғындарының, яғни қазақстандықтардың 40% - дан астамының мүдделерін тікелей қозғады. 2024 жылдың өзінде азаматтар аудан әкімдерін пилоттық режимде сайлау мүмкіндігіне ие болады деп болжануда.

2021 жылы бекітілген Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы 2013 жылы аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар, кенттер, ауылдық округтер әкімдерінің жанама сайлауын саяси жүйені демократияландыруда енгізудің рөлін атап көрсетеді. Бұл тұжырымдама өкілетті орган құру, елді мекендерді даму бюджеттерімен бөлу және ауылдар, кенттер, ауылдық округтер, аудандық және облыстық маңызы бар қалалар, сондай-ақ аудандар әкімдерінің тікелей сайлауын өткізу сияқты міндетті элементтері

бар ауылдар, кенттер, аудандық маңызы бар қалалар және ауылдық округтер деңгейінде толыққанды жергілікті өзін-өзі басқаруды енгізудің ерекше маңыздылығын атап өтті.

Осылайша, «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» 1995 жылғы 28 қыркүйектегі Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдерін сайлау процесін реттейтін 13-1-тарау енгізілді, оған сәйкес 2022 жылдың басында осы деңгейдегі 730 әкім сайлауы өткізілді. Бұл новелла жергілікті билікті қалыптастыру рәсіміне ғана қатысты емес, сонымен қатар кейбір функцияларды аудандық деңгейден ауылдық деңгейге беру арқылы жергілікті деңгейде шешімдер қабылдауда функционалдық өзгерістерге ие, бұл ауыл әкімдерінің жауапкершілік аймағын да кеңейтеді.

Қазақстанның саяси реформаларының стратегиясы мен сайлау жүйесінің моделі басқарудың ұлттық моделінің маңызды құраушысы бола отырып, ұзақ жылдар бойы қалыптасты және ел дамуының стратегиялық міндеттеріне, саяси трансформация мен жаһандық трендтерге байланысты жетілдірілді.

Сайлау жүйесін жаңғыртудың жаңа кезеңінің басталуын Президенттің 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» жолдауында айтылған бастамасын атауға болады, онда елдің саяси жаңғыруының негізгі мақсаты азаматтардың мемлекетті басқарудағы, оның ішінде электоралдық процестер арқылы рөлін арттыру ретінде атап көрсетілген.

Президент Парламент Мәжілісі мен мәслихаттар депутаттарын сайлаудың бара-бар моделіне көшудің конституциялық реформаларының нәтижелерін және осы мандаттардың партиясыз азаматтар үшін өкілді органдарға берілмеуі түріндегі теріс үрдістерді атап өтті, бұл халықтың сайлау процесі мен билік өкілдеріне саяси шеттетілуі мен сенімсіздігінің қалыптасуына ықпал етті. Осылайша, Президент мәжіліс пен облыстар мен Республикалық маңызы бар қалалар мәслихаттарының депутаттарын сайлаудың аралас – пропорционалды-мажоритарлық жүйесіне көшу түріндегі саяси реформаларға бастамашылық жасады. Аудандар мен қалаларда толығымен мажоритарлық жүйеге көшу депутаттардың халықпен тығыз өзара іс-қимыл жасау мүмкіндігін болжайды, бұл жергілікті жерлерде неғұрлым бәсекелі саяси орта және жаңа көшбасшылардың пайда болуын тудырады.

Сайлау алдындағы уәделері тиісінше орындалмаған жағдайда халық өкілін кері шақырып алу мүмкіндігін көздейтін императивтік мандат ретінде қазақстандық сайлау жүйесі үшін жаңа институт енгізілді.

Қарсы сайлауға шақыру институты. Егер сайлау арқылы адамға мандат, одан туындайтын арнайы өкілеттіктер мен жауапкершілік жүктелсе, онда кері қайтарып алу мандат беруге құқылы адамдарды өз еркі бойынша мандаттан мерзімінен бұрын айыруды білдіреді. Императивті мандат сайланған адамдардың сайлаушылар алдындағы жауапкершілігі принципімен тікелей байланысты. Жапонияда және АҚШ-тың жекелеген Штаттарында еске алу институты негізінен жергілікті деңгейде кездеседі және сайлаушыларға қабілетсіз және сайлау бағдарламалары мен уәделерін орындамайтын адамдарды қызметінен тікелей айыруға мүмкіндік береді. Мұндай көзқарас демократиялық дәстүрлерді едәуір

нығайтады және өзара жауапкершілік пен сенімге негізделген жаңа саяси мәдениеттің тамырлануына ықпал етеді деп болжанады.

Сонымен бірге, неғұрлым әділ сайлау процесін құру және тиімді мемлекеттік басқару шартымен пропорционалды және мажоритарлық жүйелердің үйлесімінде саяси партиялардың рөлі сақталуда. Өйткені, азаматтық қоғам институттарының, ең алдымен, саяси партиялардың әлсіз дамуы демократиялық қайта құруларды консервациялауға алып келуі мүмкін. Халық тарапынан қолдауы бар саяси партиялар күшті плюралистік қоғамның қалыптасуына, азаматтық қоғам мен мемлекет арасындағы байланыстың нығаюына және халықтың әлеуметтік-экономикалық әлауқатына ықпал ететін стратегиялық бағыттардың іске асырылуына ықпал ететін болады.

Бұл конституциялық реформалар сайланбалы ерік білдіру мен электоралдық менеджмент құралдарын қолдану моделіне сөзсіз оң ықпал ететін болады. Дұрыс құрылған электоралдық менеджмент жүйесі сайлау процесін өткізудің қажетті тетігін, сайлау науқанын өткізу рәсімін саяси менеджменттің түрі ретінде, оның ұйымдық құрылымын, сайлау алдындағы жағдайды диагностикалау технологиясын, сайлау науқанының стратегиясы мен тактикасын әзірлеуді, сайлау науқанының коммуникация технологиялары мен саяси-технологиялық әлеуетін, сайлау өткізу барысындағы тәуекелдерді басқаруды айқындайды.

1.5. ЭЛЕКТОРАЛДЫ ӘЛЕУМЕТТАНУ

Электоралды әлеуметтану электоралды кеңістіктің конфигурациясын, сайлаушылардың электоралдық көзқарастарын және олардың мінез-құлқы мен көңіл-күйін зерттейді. Пән аясында сайлауға дейінгі, сайлау, сайлаудан кейінгі кезеңдегі әлеуметтік-саяси үдерістердің даму болжамы, талдауы, сипаттамасы жүргізіледі, бұқаралық сана архетиптері, сайлау процессі актерлерінің өзара қарым-қатынасы және т. б. зерттеледі.

Сайлау кезеңіндегі алғашқы әлеуметтік зерттеулер XIX ғасырда АҚШ-та жүргізілді. «Сабан сауалнамалары» (Straw-Polls) деп аталатын бірнеше газеттер жүргізілді, олар алдағы сайлауда кандидаттардың қайсысына дауыс беретіні туралы сайлаушылардың пікірін білуге қызығушылық танытты. «Сабан сауалнамалары» терминінің авторы – ағылшын саясаткері және ғалым Джон Селден: «Сабанды алып, оны ауаға лақтырыңыз – осылайша сіз желдің қайда соғатынын көре аласыз. Неғұрлым ауыр заттар осы сәттің барлық ерекшелігін көрсетпейді».

Электоралды зерттеулердің негізгі функциялары: ақпараттық, түзету, болжау, насихаттау.

Ақпараттық функция – қоғамның саяси институттарын басқарушылық шешімдер қабылдауға негіз болатын сайлау жағдайы туралы сенімді ақпаратпен қамтамасыз ету.

Түзету функциясы – тиісті саяси күштер қызметінің сипаты мен бағыттарын түзету мақсатында бұрын қабылданған басқару шешімдерін іске асырудың тиімділігін тексеру.

Болжамдық функция – сайлау күні дауыстардың таралуын болжауға мүмкіндік беретін сайлау өлшемдерінің сериясы.

Үгіт-насихат функциясы – қоғамды әлеуметтік өлшеулердің нәтижелері туралы хабардар ету, сайлаушыларды сайлау науқанының барысымен таныстыру, алдағы сайлауға деген қызығушылықты арттыру.

Сайланбалы зерттеулерде *сапалы* (терең сұхбаттар, фокус-топтар, бақылаулар, контент талдау, құжаттарды талдау және т.б.) және жинаудың сандық әдістері (репрезентативтік сауалнамалар, нысаналы аудиториялар сауалнамалары, экспресс-сауалнамалар, онлайн сауалнамалар, рейтингтер және т. б.) пайдаланылады. Көбінесе ақпаратты жинаудың сапалы және *сандық* әдістерін қолдана отырып, кешенді тәсіл қолданылады.

Зерттеу жұмыстары *үш кезеңге* бөлінеді:

- сайлау алдындағы зерттеу-сайлаушылардың көңіл-күйін/мінез-құлқын мониторингтік өлшеу, сайлау алдындағы бағдарламаны қалыптастыру үшін сайлаушылардың мұқтаждықтары мен үміттерін зерделеу;
- сайлау күні зерттеу-exit poll (Exit poll);
- сайлаудан кейінгі зерттеулер – кандидатты таңдау себептерін, қатысу/қатыспау себептерін және т. б. анықтау мақсатындағы сауалнамалар.

Сайлау алдындағы зерттеулерге әлеуметтік-саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайды, сайлаушылардың сайлауға қатысу ниетін, БАҚ-на, әлеуметтік желілерге деген сенім дәрежесін, үгіт-насихаттың әртүрлі арналарына деген сенім дәрежесін, қоғамдық пікір жетекшілерін анықтауды, сайлаушының портретін анықтауды, электоралды «батпақтың» анықтамаларын және т. б. зерттейтін негізгі сауалнаманы жатқызуға болады. Бұл кезеңде жүргізілген зерттеулер ұзақ мерзімді, ауқымды, көп мақсатты. Мұндай зерттеулерді бастаудың ең жақсы уақыты – сайлаудан кейінгі күн..

Сондай-ақ, бірінші кезең жобасының міндеттерінің ішінде: үміткердің/партияның қалаған «портретін» анықтау, таңдауға әсер ететін факторлар, шешімнің өзгеруіне әсер ететін факторлар, көшбасшыны немесе партияны қолдаудағы белсенділік деңгейі. Зерттеу компоненті барысында сайлаушыларды қолдау деңгейі, партиялардың немесе саяси көшбасшылардың рейтингтері зерттеледі, жақтаушылар мен қарсыластар анықталады, олардың әлеуметтік-демографиялық профилі зерттеледі.

Осы зерттеу кезеңінде жинаудың сапалы (терең сұхбаттар, фокус-топтар) және сандық әдістері (репрезентативтік сауалнамалар, нысаналы аудиториялар сауалнамалары және т.б.) кеңінен қолданылады. Фокус-топтар үміткерлердің немесе партиялардың негізгі бағдарламалық қондырғыларын тексеруге, кандидаттың немесе партияның «портретін» нақты түсінуге, логотипті, ұрандарды және т. б. сынап көруге мүмкіндік береді.

Сайлау күні зерттеу экзитпол (ағылш. Exit poll, сөзбе-сөз-шығу сауалнамасы) – әлемдік әлеуметтанулық тәжірибеде қолданылатын, дауыс беруден кейін сайлау учаскелерінен шығу кезінде әлеуметтанулық қызметтер жүргізетін азаматтарға сауалнама жүргізу рәсімі. Әлемнің бірқатар елдерінде сайлау нәтижелері алдын-ала сайлау нәтижелеріне дейін жарияланады.

Экзит пол нәтижелері белгілі бір кандидаттың немесе партияның электоратының портретін жасауға, сайлаушының себептерін, сайлауға деген сенім дәрежесін және т. б. түсінуге мүмкіндік береді.

Экзит пол тұтынушылары сауалнама нәтижелерін көрермендер үшін көзбе-көз тартымды етіп жариялайтын ірі БАҚ болып табылады. Сондай-ақ сайлау күні сауалнамаларды саяси партиялар сайлаушыларды тереңірек зерттеу, олардың кемшіліктерін, артықшылықтарын бағалау және т.б. үшін өткізеді. Сайлау күні жүргізілген сауалнамалар ғылыми-зерттеу жобаларының назарында кездеседі.

Дәрісте Экзит полдарды өткізудің негізгі әдістемелері, социологиялық сауалнама жүргізудегі қиындықтар, нәтижелерді беру нысандары, нәтижелерді жариялау қарастырылады. Сондай-ақ экзит полдарды өткізудің халықаралық және қазақстандық тәжірибесіне қысқаша талдау жасалады. Экзит полды зерттеу сайлау күні бір рет жүргізіледі.

Сайлаудан кейін сайлаушының портретін, қатысу және қатыспау себептерін, сайлау нәтижелерін бағалауды, абсентеистік мотивтерді (сайлаудан жалтарған сайлаушылар) және т.б. анықтау үшін сайлаушының сайлаудан кейінгі көңіл-күйін бір реттік зерттеу жиі жүргізіледі. Сайлаудан кейінгі зерттеу барысында алынған барлық ақпарат кандидаттың немесе партияның одан әрі саяси қызметінің стратегиясын құру үшін қажет.

Қазақстандағы сайлау циклдары кезіндегі әлеуметтік зерттеулер ҚР сайлау туралы заңымен реттеледі (28-б, 9-т.)

28 бап. Сайлау алдындағы үгіт жүргізу құқығы

9. Сайлауға байланысты қоғамдық пікірге сұрау салу нәтижелерін жариялаған кезде бұқаралық ақпарат құралдары сұрау жүргізген заңды тұлғаны, сұрау салуға тапсырыс берген және оның ақысын төлеген адамдарды, сұрау жүргізілген уақытты, ақпарат жинау әдісін, сұрақтың нақты тұжырымын, сұрау салынғандардың саны мен сұрау салу нәтижелерінің қателік коэффициентін көрсетуге міндетті.

Қоғамдық пікірге сұрау салуды Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тіркелген, қоғамдық пікірге сұрау салуды жүргізу бойынша кемінде бес жыл тәжірибесі бар заңды тұлғалар тиісті құжаттардың көшірмелерін қоса бере отырып, бұл туралы Орталық сайлау комиссиясын жазбаша түрде алдын ала хабардар ете отырып, жүргізуге құқылы. Орталық сайлау комиссиясына жіберілетін хабарламада сұрау салуды жүргізуге қатысатын және осы салада жұмыс тәжірибесі бар мамандар туралы, қоғамдық пікірге сұрау салу жүргізілетін өңірлер туралы, қолданылатын талдау әдістері туралы мәліметтер көрсетіледі.

Қоғамдық пікірге сұрау салу нәтижелерін, сайлау, сайлауға байланысты өзге де зерттеулер, кандидаттарды не саяси партияларды қолдап дауыс беру нәтижелерінің болжамдарын дауыс берілетін күн алдындағы бес күн ішінде және дауыс берілетін күні интернет желісінде жариялауға жол берілмейді.

Сайлау күні дауыс беруге арналған үй-жайда немесе пунктте қоғамдық пікірге сұрау салуға тыйым салынады.

1-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Қоғамның саяси жүйесінің ішкі жүйелерін және олардың Сипаттамаларын тізімдеңіз.
2. Саяси мәдениеттің типтері немесе түрлері қандай?
3. Қазақстанның партиялық жүйесі туралы айтып беріңіз.
4. Өкілді демократияны қалыптастырудағы сайлаудың рөлі қандай?
5. Сайлаушылардың абсентеизмді көрсетуінің себебі неде болуы мүмкін?
6. Сайлау алдындағы және сайлаудан кейінгі (сайлаудан кейінгі) әлеуметтік зерттеулердің айырмашылығы неде?

2-ТАҚЫРЫП.

САЙЛАУ ЗАҢНАМАСЫ: ҚАЗІРГІ ҮРДІСТЕР ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Мақсаты: сайлау заңнамасының қазіргі заманғы үрдістерімен танысу, халықаралық және қазақстандық сайлау жүйелерін салыстыру.

Жоспары:

2.1 Халықаралық сайлау құқығындағы қазіргі заманғы үрдістер және ұлттық сайлау заңнамасын дамытудағы олардың рөлі.

2.2 Қазақстан Республикасының сайлау құқығының көздері.

2.3 Сайлау құқығының қағидаттары.

2.4 Сайлау жүйелерінің түрлері және олардың Қазақстан Республикасындағы имплементациясы.

2.5 Сайлаушының құқықтық мәртебесі

2.1. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САЙЛАУ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҮРДІСТЕР ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ САЙЛАУ ЗАҢНАМАСЫН ДАМУДАҒЫ ОЛАРДЫҢ РӨЛІ

Қазіргі заманғы демократиялық мемлекеттерде сайлау негізгі конституциялық қағидаттарының бірі ретінде халықтың еркін білдіруінің негізгі нысаны болып табылады.

Дауыс беруге құқығы бар азаматтардың сайлауға қатысуы – жасырын дауыс беру арқылы мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының сапалық және сандық құрамын қалыптастыруға негізделген тікелей халық билігінің көрінісі. Халық өз өкілдерін сайлай отырып, оларға өзіне тиесілі мемлекеттік билікті жүзеге асыру жөнінде толық сенім білдіреді. Бұл ретте, халықтың өз өкілдеріне мемлекеттік билікті жүзеге асыру құқығын ғана беретіндігін, ал биліктің өзі халыққа, осы биліктің көзі мен жеткізгіші ретінде тиесілі екенін ескеру қажет.

Халықаралық практикада ең кең тараған сайлау түрлері

Өткізу аумағына қарай сайлау *ұлттық және өңірлік сайлау* деп бөлінеді.

Сайланатын субъектіге байланысты сайлау *парламенттік, президенттік, жергілікті* деп бөлінеді.

Мерзімділігіне қарай *кезекті және кезектен тыс* деп бөлінеді. Кезекті – бұл аталған органның немесе лауазымды адамның өкілеттіктерінің белгілі бір мерзімі, яғни олар үшін заңда белгіленген мерзімі аяқталғаннан кейін уақыты келгенде өткізілетін сайлау. Кезектен тыс немесе өкілдік орган немесе лауазымды адам өкілеттіктерінің заңда белгіленген мерзімі аяқталғанға дейін мерзімінен бұрын сайлау.

Сонымен қатар, сайлау *бастапқы және қайта сайлау* деп бөлінеді. Бастапқы сайлау өкілеттіктер мерзімінің өтуіне немесе өкілдік орган (лауазымды адам) өкілеттіктерінің мерзімінен бұрын тоқтатылуына байланысты тағайындалады. Бастапқы сайлаудың нәтижелері өткізілмеді немесе жарамсыз деп танылған жағдайларда ғана қайта сайлау өткізіледі.

Сайлау *негізгі және қосымша* болады. Бұл сыныптау мажоритарлық сайлау жүйесі бойынша сайланатын өкілдік органдар депутаттарының сайлауына ғана қолданылады. Негізгі сайлауда өкілдік органның бүкіл құрамы сайланады. Мемлекеттік лауазымға тағайындалуына, науқастануына, қайтыс болуына немесе өз еркімен қызметтен кетуіне байланысты депутат өкілеттіктерінің мерзімінен бұрын тоқтатылуы қосымша сайлау өткізуге негіз болады.

Саулау *жалпыға бірдей (ортақ) немесе ішінара* болады.

Жалпыға бірдей сайлау деп елдің барлық сайлаушыларының қатысуы түсініледі (мысалы, Парламенттің төменгі немесе бір ғана, сирегірек – жоғары палатасының сайлауы, Президент сайлауы). Өкілдік орган ішінара жаңартылатын, яғни ротация жолымен – өкілдік орган депутаттық корпусының бөліктері әртүрлі уақытта сайлау арқылы қалыптастырылатын жағдайларда ішінара сайлау өткізіледі. Сондықтан әдебиеттерде ішінара сайлауды жиі ротациялық деп атайды. Ең белгілі ротациялық сайлау – Америка Құрама Штаттарындағы сенаторларды сайлау. АҚШ сенаторлары алты жыл мерзімге сайланады, бірақ бұл ретте

барлығы бір уақытта емес, әр 2 жыл сайын Сенаттың 1/3 қайта сайланады (100 сенатордың 33 сенаторы).

Қосымша және ішінара сайлаудың айтарлықтай айырмашылығын атап өтейік. Қосымша сайлау – қажеттілігіне қарай тағайындалатын, тұрақты емес, мысалы депутаттың қызметтен кетуіне байланысты өткізілетін сайлау. Қосымша сайлауға қарағанда ішінара сайлау – тұрақты, міндетті және заңнамада көзделген сайлау.

Сайлау *төте және жанама* болады. Төте сайлау кезінде сайлаушылар белгілі бір лауазымға нақты адамды тікелей сайлайтын төте (немесе тікелей) сайлау сайлаушы мен өзі дауыс беретін кандидат арасында ешқандай аралық буындар болмайды. Төте сайлауда, мысалы, бүкілхалықтық сайлау кезінде президенттер сайланады.

Жанама сайлау туралы мәселені азаматтар емес, олар сайлаған адамдардың – дауыс берушілердің, депутаттардың, арнайы алқаның және басқалардың шешетіндігімен сипатталады. Мысалы, АҚШ-та азаматтар дауыс берушілерді сайлайды, ал олар өз кезегінде АҚШ Президентін сайлайды. Олар дауыс бергеннен кейін дауыс беруші болып саналмайды.

Көпсатылы сайлау – бұл азаматтардың еркін білдіруші ретінде дауыс берушілердің арнайы алқасы емес, тұрақты жұмыс істейтін орган: жергілікті кеңес, Парламент немесе оның палатасының бірі болып табылатын сайлау.

Өзінің табиғатына қарай сайлау құқығы жекеше болғанына қарамастан, жеке таңдау әрбіреудің жеке ісі, сайлаудың өзі – билікті, азаматтарды және өздері тұратын аумақты біріктіретін, мемлекеттің болуын және оның егемендігін қамтамасыз ететін ортақ іс.

XX ғасырдың соңына қарай әлемдік қоғамдастық адамның құқықтары саласында халықаралық-құқықтық нормалар кешенін – халықаралық стандарттарды және олардың арасынан – еркін, әділ, шынайы және мерзімді сайлауларды өткізуге қатысты адам құқықтары саласындағы стандарттарды (халықаралық сайлау стандарттарын) қалыптастырды.

Халықаралық стандарттар – бұл мінез-құлықтың ең аз қажетті қағидаларының жиынтығы, оларды әзірлеп мақұлдауға қатысқан мемлекеттер олардың сақталуына келіседі. Халықаралық сайлау стандарттары бойынша мемлекеттер өздерінің юрисдикциясындағы адамдарға еркін әділ шынайы және мерзімді сайлау өткізуге қатысу құқықтары мен бостандықтарын беруге тиіс.

Демократиялық сайлаулардың бірыңғай стандарттарын әзірлеумен көптеген халықаралық ұйымдар айналысуда. Жалпы еуропалық өкілдікті көрсететін және сайлау мәселелері бойынша көпшілік мойындаған құжаттарды қабылдаған ұйымдар қатарында Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымын (ЕҚЫҰ) (Копенгаген жиналысының құжаты, 2002 жылғы 30 қазанда сайлау өткізу кезінде Ұсынылған нормалар жиынтығы), Еуропалық Одақты (Еуропалық Одақтың 2000 жылғы 7 желтоқсандағы Негізгі құқықтар туралы хартиясы), Еуропа кеңесін (Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау конвенциясы, Конвенцияға № 1 қосымша, 1985 жылғы 15 қазандағы Еуропалық жергілікті өзін-өзі басқару хартиясы) атап өткен жөн.

Сайлау демократиясына еуропалық тәсілдерді айқындайтын, қолданыстағы заңдарға, сайлауда байқау миссиялары қызметінің нәтижесі

бойынша есептерге қорытындылар дайындайтын басты институттар ЕҚЫҰ Демократиялық институттар және адам құқықтары жөніндегі бюросы (ДИАҚБ) және Еуропа Кеңесінің «Құқық арқылы демократия үшін еуропалық комиссия» (Венеция комиссиясы) болып табылады. ЕҚЫҰДИАҚБ демократиялық сайлау стандарттарының сақталуына бақылауды қамтамасыз ету мақсатында тиісті елдің шақыруы бойынша халықаралық байқау миссиясын жібере алады.

Венециялық комиссия конституциялық мәселелер жөніндегі сарапшылардан тұратын, құқықтық сараптама беретін және мүше мемлекеттерге өздерінің құқықтық және институционалдық негіздерін Еуропа Кеңесінің демократия, адам құқықтары және заң үстемдігі саласындағы стандарттарына сәйкес келтіруде жәрдем көрсететін орган болып табылады. 2002 – 2003 жылдары комиссия бірқатар құжаттарды қабылдады, оларда сайлау өткізу қағидаттары мен процессуалдық кепілдіктері айқындалады: ең алдымен, бұл сайлауға қатысты Басшылық қағидаттары (бұдан әрі – Басшылық қағидаттары) және түсіндірме баяндама.

Сайлау ұйымдастырушылардың сайлау өткізуді бағалаудың бірыңғай критерийлерін әзірлеудегі ұстанымдарын Еуропа елдерінің сайлауларын ұйымдастырушылар қауымдастығы (ЕЕСҰҚ) көрсетеді. Өз қызметі шеңберінде ЕЕСҰҚ сайлау ұйымдастыру мәселелеріне арналатын жыл сайынғы конференциялар өткізеді. 2002 жылы «Еуропа елдеріндегі заңнама мен практикалық қызметтегі халықаралық сайлау стандарттары» атты конференцияда негізгі құжат ретінде 2004 жылы Венеция комиссиясы мақұлдаған, ұлттық заңнаманы халықаралық сайлау стандарттарымен үйлестіруге бағытталған, Сайлау стандарттары, сайлау құқықтары мен бостандықтары туралы Еуропа конвенциясының жобасы дайындалып талқыланды.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде сайлау заңнамасын жетілдіру мәселелері халықаралық сайлау стандарттарына сәйкес Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясы (ТМД ПАА) деңгейінде шешіледі. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттерде Демократиялық сайлаулар, сайлау құқықтары мен бостандықтары стандарттары туралы конвенцияны сайлау мәселелері бойынша негізгі құжат деп есептей отырып, ТМД ПАА көпшілік мақұлдаған құжаттарды (Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясы, Азаматтық және саяси құқықтары туралы халықаралық пакт; Копенгаген жиналысының құжаты; Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы конвенция және Конвенцияға № 1 қосымша), сондай-ақ Венеция комиссиясының құжаттарын (Сайлау өткізу кезінде ұсынылатын нормалар жиынтығы – басшылық қағидаттары және түсіндірме баяндама) халықаралық сайлау стандарттарының көздері деп айқындайды.

Осылайша, *халықаралық сайлау стандарттарының негізгі көздері* мыналар болып табылады:

1) Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (БҰҰ Бас Ассамблеясы 1948 жылғы 10 желтоқсанда бекіткен). «21-бап: Халықтың еркі үкімет билігінің негізі болуы тиіс; бұл ерік мерзімді және бұрмаланбаған сайлау арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Сайлау жалпыға

бірдей тең сайлау құқығы негізінде, жасырын дауыс беру жолымен немесе осы сияқты сайлау бостандығын қамтамасыз ететін басқа да, осы мәндес әдістер арқылы өткізілуі тиіс»;

2) 1966 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті, ол мемлекеттік істерді жүргізуге тікелей де, еркін сайланған өкілдер арқылы да қатысу құқығына және мүмкіндігіне кепілдік береді; жалпыға бірдей және тең сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы өткізілетін және сайлаушылардың еркін ерік білдіруін қамтамасыз ететін шынайы мерзімді сайлауда дауыс беру және сайлану.

3) Азаматтардың сайлау құқықтарына қатысты ең прогрессивті ереже үш кезеңде 1989, 1990, 1991 жылдары өткен Адами өлшем конференциясында Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңес қабылдаған құжаттарда толық жазылған;

4) Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде 2002 жылғы Демократиялық сайлаулар, сайлау құқықтары мен бостандықтары стандарттары туралы конвенция қабылданып қолданылады;

5) ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының конвенциясы негізінде 2002 жылғы 7 желтоқсанда сайлады бақылау жөніндегі халықаралық байқаушыларға арналған ұсынымдар мақұлданды.

Қазақстан мыналарды ратификациялады:

1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт;

Қазақстан 1992 жылғы қаңтарда ЕҚЫҰ-ға кіргеннен кейін қатысушысы болған, 1990 жылғы 29 маусымдағы ЕҚЫҰ Адами өлшем жөніндегі конференцияның Копенгаген жиналысының құжаты;

2002 жылғы 7 қазандағы ТМД-ға қатысушы мемлекеттерде демократиялық сайлаулар, сайлау құқықтары мен бостандықтары туралы конвенция.

Қазақстандағы демократиялық сайлаулар – бұл бәсекелі, мерзімді және міндетті сайлаулар, олардың барысында азаматтар баламалы негізде билік құрылымдарына өз өкілдерін сайлайды. Бәсекелі сайлаулар сайлауға әртүрлі саяси партиялар мен кандидаттар қатысатынына кепілдік береді. Олар сөз сөйлеу, жиналыстар, жүріп-тұру еркіндігімен, саяси көзқарастарын жеткізу үшін, сайлаушыларға балама кандидаттарды ұсына алуы үшін барлық қажет болатындарды пайдаланады.

Қазақстан Республикасының заңнамасы сайлардың мерзімділігін халықтың әртүрлі әлеуметтік топтарының билік органдарында өкілдік етуін, сайлау округтері қызметінің ашықтығы мен анықтығын қамтамасыз етеді.

Қазақстан заңнамасы қазіргі заманның жағдайына сәйкес жетілдіріліп түзетіліп отырады. Сайлау заңнамасымен бірге сайлау процесі де жақсартылып отырады, сайлаушылардың және сайлау процесінің басқа да қатысушыларының құқықтық мәдениеті артуда.

Елдің қалыптасқан сайлау заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделіп, сайлау туралы Конституциялық заңның жалпы бөліміне енгізілген және оның тараулары мен баптарында толықтай жазылған, ЕҚЫҰ-ның 1990 жылғы Копенгаген құжатында тұжырымдалған,

сайлау құқығының негізгі қағидаттарына сай келетін сайлау жүйесін құруға мүмкіндік берді.

Атап айтқанда, 2004 жылы баламасыз сайлау, алдын ала дауыс беру алып тасталды; сайлау комиссияларын қалыптастырудың жаңа қағидаты – саяси партиялардың ұсынуы бойынша жергілікті өкілдік органдардың сайлау енгізілді; сайлаушылар тізімдерін жасау қағидаты өзгертілді; сайлаушылар тізімдерге тұрғылықты жеріндегі тіркелуіне сәйкес енгізіледі; кандидаттардың БАҚ-қа тең қол жеткізуінің кепілдіктері енгізілді; отандық және халықаралық байқаушылардың құқықтары айтарлықтай кеңейтілді және т.б.

2007 жылғы 18 мамырда өткен Қазақстан Парламенті палаталарының бірлескен отырысында елдің Конституциясына түзетулер қабылданды, олар сайлау заңнамасына да қатысты. Атап айтқанда, саяси партиялардың рөлінің өсуіне байланысты депутаттық корпусты қалыптастыру кезінде партиялық тізімдердің пайдасына бір мандатты округтерден бас тарту туралы шешім қабылданды.

Еліміздің барлық этностарының мүдделерін білдіретін Қазақстан Халқы Ассамблеясының қоғамдық-саяси рөлін арттыру мақсатында 2007 жылдан бастап ҚХА Мәжіліске өзінің тоғыз өкілін жіберу конституциялық құқығына ие болды. Бұдан басқа, қазақстандық этникалық қоғамдастықтардың Парламенттегі өкілдігі олардың саяси партиялар арқылы өкілді органдарға тікелей қатысуы негізінде жүзеге асырылады.

Осылайша, Парламенттің төменгі палатасындағы орындар саны 107-ге дейін артты.

2009 жылы республикалық сайлау заңнамасына енгізілген маңызды өзгерістердің бірі – екінші партия заңда белгіленген 7-пайыздық кедергіден өтпесе де, Парламент Мәжілісін кемінде екі партияның қатысуымен қалыптастыруға мүмкіндік беретін құқықтық тетікті енгізу.

Сонымен қатар, саяси партиялардың сайлау комиссияларының жұмысына қатысу мүмкіндіктері айтарлықтай кеңейтілді. Атап айтқанда, сайлау комиссиясының құрамында өкілі жоқ саяси партиялар оған сайлау науқанын дайындау және өткізу кезеңінде кеңесші дауыс құқығымен өз өкілін жіберуге құқылы, оған сайлау комиссиясы мүшесінің барлық құқықтары беріледі.

Баптарға сайлау алдындағы үгіт жүргізу тәртібін регламенттейтін және кандидаттар мен саяси партияларға бұқаралық ақпарат құралдарына қол жеткізудің тең жағдайларын қамтамасыз ететін толықтырулар енгізілді. Жергілікті өкілді органдардың (мәслихаттардың) шығып қалғандардың орнына сайлау өткізудің бірыңғай күні белгіленді.

2018 жылғы маусымда «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңға түзетулер мен толықтырулар енгізілді.

Сайлау комиссияларын қалыптастыру бойынша

Аумақтық, округтік және учаскелік сайлау комиссияларын саяси партиялардың ұсыныстары негізінде тиісті мәслихаттар сайлаған. 2019 жылғы қаңтардан бастап аумақтық сайлау комиссияларын – Орталық сайлау комиссиялары, ал учаскелік сайлау комиссияларын тиісті аумақтық сайлау комиссиялары құрады.

Сайлау органдары жүйесінен округтік комиссиялар алып тасталды.

Сайлау комиссиясы мүшесінің құқықтық мәртебесін нақтылау бойынша

Сайлау комиссиясының мүшесі: сайлау комиссиясының белгіленген өкілеттік мерзімі өткенде, сайлау комиссиясының қызметі тоқтатылған кезде, Қазақстан Республикасының азаматтығын жоғалтқан, соттың оған қатысты айыптау үкімі заңды күшіне енген, соттың оны іс-әрекетке қабілетсіз, іс-әрекетке қабілеті шектеулі, хабар-ошарсыз кеткен деп тануы немесе оны қайтыс болған деп жариялағаны туралы шешімі заңды күшіне енген жағдайларда, өз міндеттерінен босатылады.

Сайлау комиссиялары мүшелерінің қызметін кәсібилендіру енгізіледі, олардың екеуі өз қызметтерін тұрақты негізде атқаратын болады.

Мәслихат депутаттарының сайлауы бойынша

Енгізілген өзгерістерге сәйкес мәслихат депутаттары аумақтық сайлау округі бойынша саяси партиялар ұсынатын, партиялық тізімдер бойынша сайланады.

Халықаралық стандарттармен қатар, басқа да көптеген мемлекеттер сияқты, Қазақстан сайлау заңнамасын жетілдіру мақсатында ЕҚЫҰ ДИАҚБ ұсынымдарын ескереді.

2019 жылғы қаңтардан бастап Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі азаматтардың еркін білдіруі үшін жағдайлар жасау үшін жауапкершілік енгізілген.

Сайлау құқығымен Республиканың сайлау жүйесінің даму перспективалары, ең алдымен, қоғамдық өмірдің барлық тараптарын цифрландырумен, сайлауды ұйымдастыратын органдардың ішкі процестерін технологияландырумен, дауыс беру рәсімдерін жеңілдетумен байланысты.

Әлеуметтік желілер азаматтарды, әсіресе жастарды, сайлау комиссияларының қызметі, болатын сайлау науқандары туралы хабардар ету үшін оңтайлы да тиімді алаң болды. Бұл ресурстың басты артықшылығы жедел кері байланыс алу, елдің, өңірдің, ауылдың өзекті күн тәртібінің талқылауын жүргізу мүмкіндігі болып табылады.

2.2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ САЙЛАУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ КӨЗДЕРІ

Сайлау туралы қазіргі қазақстандық заңнама электоралдық қатынастар мен процестердің әртүрлі аспектілерін реттейтін нормативтік құқықтық актілер блогынан тұрады. Ол өзінің құрамы бойынша кең әрі әртүрлі. Соңғы жылдары сайлау қатынастары саласын реттейтін көптеген нормативтік құқықтық актілер қабылданды. Сайлау заңнамасына мемлекеттік биліктің нақты бір органдарына сайлауға арналған арнайы актілер де, азаматтардың сайлау құқығын, сайлау құқығының қағидаттарын, сондай-ақ сайлау процесінің жекелеген кезеңдерін реттейтін актілер де кіреді.

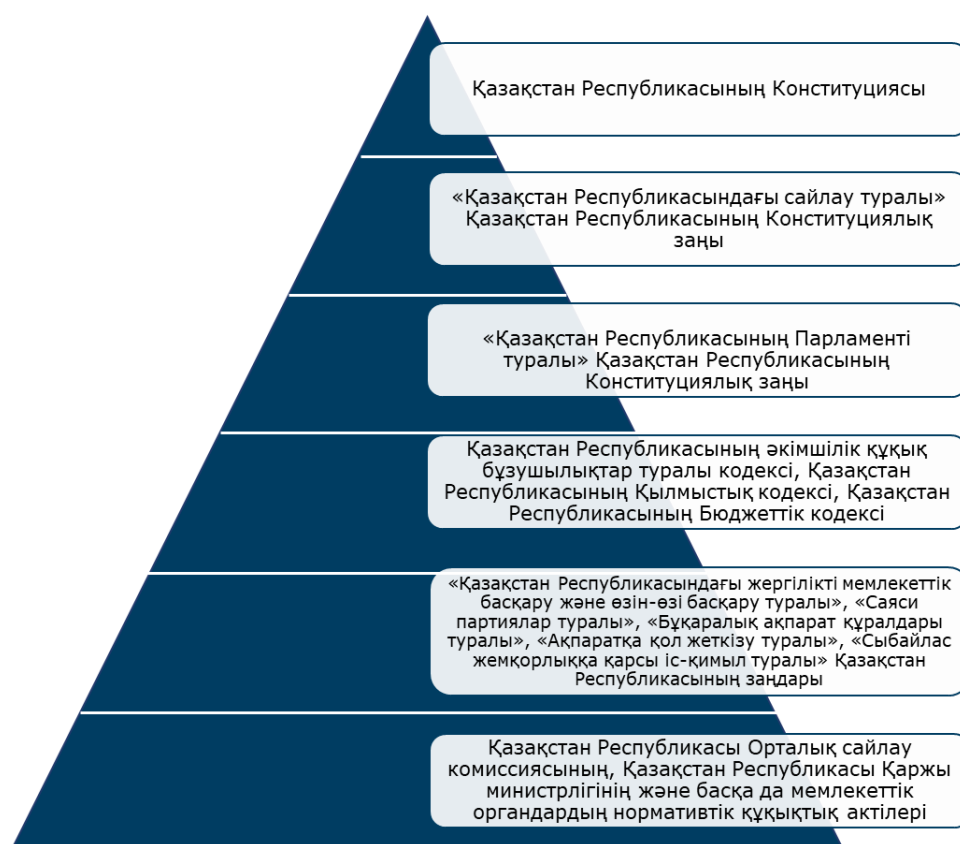
Сайлау құқығының көздері – бұл сайлау қатынастарын реттейтін нормалар қамтылған нормативтік құқықтық актілер.

Қазақстан Республикасының Конституциясы елдің Негізгі заңы, ел аумағында үстемділікке, ең жоғары заң күшіне және тікелей қолданысқа ие.

Конституциялық норма, 3-бап, 2-тармақ «халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады» мемлекеттің демократиялық институттар жүйесінде сайлаудың басымды орнын белгілей отырып, мемлекеттік конституциялық құрылымы негіздерінің бірі болып табылады. «Республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беруді қоса алғанда, демократиялық әдістермен мемлекет өмірінің ең маңызды мәселелерін шешуде» халықтың қатысуы – Республика қызметінің негіз қалаушы қағидаты.

Қазақстан Республикасы Конституциясы сайлау заңнамасының негіз қалаушы қағидаттарын жариялайды, онда Президентті, Парламент пен мәслихаттардың депутаттарын, ауылдық округтердің әкімдерін сайлаумен байланысты негізгі нормалар бекітілген.

5-сурет. Қазақстан Республикасында сайлау құқығы көздерінің жүйесі

Қазақстан Республикасының Конституциясы

1-баптың 2-тармағы

Республика қызметінің түбегейлі қағидаттары: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм; мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу.

3-баптың 2-тармағы

Халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады, сондай-ақ өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға береді.

33-бап

2. Республика азаматтарының мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлауға және оларға сайлануға, сондай-ақ республикалық референдумға қатысуға құқығы бар.
3. Сот іс-әрекетке қабілетсіз деп таныған, сондай-ақ сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру орындарында отырған азаматтардың сайлауға және сайлануға, республикалық референдумға қатысуға құқығы жоқ.

2.3. САЙЛАУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ҚАҒИДАТТАРЫ

Сайлау құқығы белгілі бір қағидаттарға негізделген, оларды негіз қалаушы, мемлекеттік биліктің сайлау органдарын қалыптастырудың негізіне салынған басшы бастаулар, идеялар деп түсінген жөн. Қағидаттар сайлаушылар, кандидаттар, сайлау бірлестіктері, сайлау комиссиялары және сайлауға басқа да қатысушылар іс-әрекеттерінің заңдылығы мен заңға сыйымдылығының басты критерийі болып табылады. Олар азаматтардың сайлау құқықтарын жүзеге асырумен және қорғаумен байланысты қатынастарды құқықтық реттеу басымдықтарының куәсі болып табылады. Бұл қағидаттар сақталмаса, сайлау заңды болып табылмайды.

Комиссия мен АСК төрағасының барлық іс-әрекеттері, атап айтқанда осы қағидаттардың логикасына негізделуге тиіс. Практикада жағдай немесе әрекет заңда жазылмаған және дұрыс шешім солардың арқасында қабылданатын жағдайлар кездеседі.

Қағидаттардың екі тобы бар. Оларды бөлу критерийлері сайлау қатынастарын реттеудегі мақсат болып табылады, нәтижесінде бірінші топты азаматтардың сайлауға қатысу қағидаты құраса, екінші топты сайлауды ұйымдастырып өткізу қағидаттары құрайды.

Қазақстан заңнамасында әрбір азаматқа қатысты сайлау құқығының мынадай қағидаттары бекітілген:

- жалпыға бірдей сайлау құқығы;
- тең сайлау құқығы;

төте сайлау құқығы;
жанама сайлау құқығы;
жасырын дауыс беру;
сайлауға өз еркімен қатысу.

Жалпыға бірдей сайлау құқығы қағидаты – 18 жасқа толған Қазақстан Республикасының барлық азаматтарында сайлау құқығы бар, ал белгілі бір жасқа толғанда сайлануға құқығы бар.

Осылайша, белсенді сайлау құқығы мен бәсең сайлау құқығы болады.

Жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығы – Қазақстан Республиканың он сегіз жасқа жеткен азаматының тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне немесе кез келген өзге жағдаяттарға қарамастан, сайлауда дауыс беруге қатысу құқығы.

Бәсең сайлау құқығы – азаматтың Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасы Парламентінің, мәслихатының депутаты немесе жергілікті өзін-өзі басқару органына мүше болып сайлану құқығы.

Бәсең сайлау құқығы кез келген азамат жынысына, нәсіліне, ұлтына, дінге көзқарасына, нанымына, қоғамдық бірлестікке қатыстылығына қарамастан сайлануы мүмкін дегенді білдіреді¹.

Көрсетілген қағидаттардың қайсыбірін қолдану немесе олардың белгілі бір үйлесімі сайлау органын қалыптастыру тәртібіне байланысты.

Жалпыға бірдей қағидатында ескертпелер болады. Біріншіден, сайлау цензі – сайлау құқығын алу немесе жүзеге асыру үшін Конституцияда немесе сайлау заңдарында белгіленетін шарттар. Екіншіден, мемлекеттік органдарда қызметке сайланатын сайлаушылар мен азаматтарға шектеулер.

Белсенді сайлау құқығы үшін: Қазақстан Республикасында 18 жастан бастап дауыс беру құқығы берілгенін білдіретін жас мөлшері бар.

Қазақстан Республикасының Конституциясы сот әрекетке қабілетсіз деп таныған, сондай-ақ сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын азаматтардың сайлауға және сайлануға, республикалық референдумға қатысуға құқығы жоқ деп белгілейді. Бірақ мұндай шектеу тек сот тәртібімен белгіленуі мүмкін. Сонымен қатар, қамау орындарындағы адамдардың, егер олар туралы айыптау үкімі шығарылмаса, сайлау құқығы шектелмейді. Сайлау туралы заңнамада тергеу изоляторлары мен уақытша изоляторларда сайлау учаскелері құрылады және онда ұсталатын адамдар сайлаушылар тізіміне енгізіледі деп белгіленеді.

Бәсең сайлау құқығы үшін заңнама бірқатар қосымша шектеулерді де белгілейді. ҚР Президенттігіне, ҚР Парламентінің, мәслихаттардың депутаттығына кандидат, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелігіне кандидат ретінде:

заңда белгіленген тәртіппен өтелмеген немесе алынбаған соттылығы бар;

¹Қазақстан Республикасының сайлау құқығы, ғылыми-тәжірибелік құрал, Астана 2009

сыбайлас жемқорлық қылмыс және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәсін сот заңда белгіленген тәртіппен мойындаған адам тіркеуге жатпайды.

Орнатылған жас цензі кандидаттар үшін:

ҚР Президенті – 40 жас;

Парламент Сенатының депутаттары – 30 жас;

Парламент Мәжілісінің депутаттары – 25 жас;

мәслихат депутаттары – 20 жас.

Кең таралған ережеге сәйкес тиісті жасқа жету сайлау өткізілетін немесе кандидатты тіркеген күні талап етіледі.

Сайлау ценздерінің арасында отырықшылық ерекше орын алады. Бұл адамның сайлау құқығын осы елде немесе осы жерде белгілі бір мерзім ішінде тұрған жағдайда ғана іске асыра алатынын білдіреді. Бұл шарт сайлауға билік органдарына дауысқа түскісі келетін аумақтың проблемаларымен таныс адамдардың қатысуына бағытталған. Осы цензді таңдау құқығын жүзеге асыру үшін, мысалы, АҚШ, ГФР, Франция, Канададағы парламенттік сайлауда көзделеді, онда адамның тиісті сайлау округінде тұру мерзімі тиісінше бір, үш, алты және он екі айды құрауы тиіс. Сайланған болу құқығын жүзеге асыру, әдетте, белгілі бір аумақта өмір сүрудің анағұрлым ұзақ мерзіміне, мысалы, Қазақстан парламентарийлері үшін – кемінде 10 жыл мерзімге негізделген².

Тең сайлау құқығы сайлаушылар сайлауға тең жағдайда қатысатынын білдіреді: бір сайлаушы – бір дауыс.

Тең сайлау құқығы қағидаты дауыс беру сатысында субъективті сайлау құқығын іске асыру саласына қатысты екенін нақты түсіну қажет. Мұндай теңдікті сақтау үшін белгілі бір кепілдіктер қажет (тең «үлес» пен дауыс санын белгілеу, кандидаттарды сайлау үшін тең заңдық мүмкіндіктерді қамтамасыз ету). Сайлаушылардың дауыс саны тең болады және сайлаушылардың тек бір тізіміне енгізіледі. Кандидаттардың сайлануға бірдей заңды мүмкіндіктері бар, сондықтан олар әдетте бір округте ғана дауысқа түсе алады.

Төте сайлау құқығы сайлаушылар кандидатқа аралық қашықтықтарсыз тікелей дауыс береді дегенді білдіреді. Тікелей сайлаудың маңызды артықшылығы барлық сайланатын мемлекеттік билік органдары тікелей халықтың өкілді органдары болып табылады. Осылайша, осы органдардың сайлаушылармен тұрақты тығыз байланысына, халықтың олардың жұмысына тұрақты бақылау жасауға мүмкіндік туады.

Жанама сайлау құқығы өкілді органның мүшелерін немесе жеке-дара сайланбалы органды таңдаушылар – тиісті органға сайлауды жүзеге асыру үшін арнайы сайланған адамдар сайлайды деп көздейді.

Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының депутаттарын сайлауға «Сайлау туралы» Конституциялық заңның 7-бабына сәйкес таңдаушылар – мәслихат депутаттары болып табылатын, Сенат депутаттарын сайлауға тең негіздерде қатысатын және олардың әрқайсысының Сенат депутатын сайлау кезінде бір дауысқа ие республика азаматтары қатысады

² <https://cyberleninka.ru/article/n/izbiratelnye-tsenzy-v-zerkale-mezhdunarodnyh-standartov-izbiratel'nogo-prava>

Жасырын дауыс беру. Дауыс беру құпиясы азаматтың еркін білдіруіне қандай да бір бақылау жасау мүмкіндігін жоққа шығарады, оның дауыс беру нәтижелері өзге тұлғаларға белгілі бола алмайтынына кепілдік береді. Бұл қағида азаматтардың еркін білдіру еркіндігін қамтамасыз етеді:

ешкім азаматты қандай да бір кандидат үшін немесе оған қарсы, референдумға шығарылған шешім үшін немесе оған қарсы дауыс беруге мәжбүр ете алмайды;

дауыс берушіден басқа ешкім оның таңдауын білмеуі тиіс;

тек заңды қатысушылар (тізімге енгізілген сайлаушылар) ғана дауыс бере алады және тек бір рет қана дауыс бере алады;

дауыс берушінің шешімі жасырын немесе біреу анық өзгертілмейді.

Дауыс беру құпиясы сайлау және референдум туралы заңдарда көзделген арнайы рәсімдермен қамтамасыз етіледі. Азамат бірыңғай үлгі бойынша дайындалған дауыс беруге арналған бюллетенді алады және оны оның еркін білдіру құпиясын қамтамасыз ететін арнайы жабдықталған орында толтырады. Бюллетеньдерде оны толтырған адамның жеке басын көрсететін қандай да бір белгілер мен жазуларға жол берілмейді. Сондай-ақ заңнамада сайлау комиссияларының, референдум комиссияларының үй-жайларынан тыс жерде дауыс беруді өткізу кезінде еркін білдіру құпиясын сақтау кепілдіктері белгіленеді.

Сайлау комиссиялары, референдум комиссиялары мүшелерінің, лауазымды адамдардың дауыс беру құпиясын бұзуы кінәлілерді қылмыстық және әкімшілік жауаптылыққа тартуға әкеп соғады.

Азаматтардың сайлауға қатысу **еркінділігі**. Сайлау еркіндігі қағидаты кез келген демократиялық мемлекет үшін негіз қалаушы болып табылады. Еркін сайлау қағидаты азаматтардың оларға мемлекет тарапынан мәжбүрлемей еркін түрде қатысатынын білдіреді.

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заң азаматтардың еркін білдіруін қамтамасыз ететін кепілдіктерді белгілейді. Осылайша, біздің әрқайсымыз өзінің ішкі нанымына сай, сырттан қандай да бір мәжбүрлемей-ақ, өз қалауымызды еркін білдіреміз.

Сайлауды дайындау мен өткізудің еркін шарттары: сайлау алдындағы үгіт бостандығы, сайлау комиссияларының тәуелсіздігі, кандидаттардың сайлау науқаны барысындағы қызметі, сайлау процесі субъектілерінің шешімдері мен әрекеттеріне шағым жасау және олардың күшін жою сайлау бостандығының кепілдіктері болып табылады.

Сайлауды ұйымдастырудың жалпы қағидаттары

Сайлау міндеттілігі. Бұл қағидат, ең алдымен, сайлау халық сайлайтын мемлекеттік биліктің өкілді және атқарушы органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын қалыптастырудың императивтік және жалғыз заңды тәсілі болып табылатынын білдіреді. Сайлаудың міндеттілігі, сондай-ақ құзыретті мемлекеттік және муниципалдық органдардың заңнамада белгіленген мерзімде оларды тағайындаудан және өткізуден жалтаруға, сондай-ақ тағайындалған сайлауды болғызбауға немесе оларды неғұрлым кеш мерзімге ауыстыруға құқығы жоқ екендігін білдіреді.

Сайлаудың мерзімділігі мен тұрақтылығы. Бұл қағидат мемлекеттік биліктің өкілді және атқарушы органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару

органдары өкілеттіктерінің мерзімдеріне байланысты және кезекті сайлау белгілі бір уақыт аралықтары арқылы өткізілуге тиіс екенін білдіреді. Бұл ретте сайлау арасындағы уақыт тиісті органдардың заңдарда көзделген өкілеттік мерзімдеріне тікелей байланысты, олар бір жағынан сайланбалы органдар мен лауазымды адамдар жұмысының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, ал екінші жағынан олардың ауысуына кепілдік беруге және сайланбалы өкілеттіктерге негізсіз ұзақ уақыт ие болуын болғызбайтын мінсіз нұсқа болуы тиіс.

Сайлаудың жариялылығы мен ашықтығы дауыстарды санауды, дауыс беру қорытындыларын анықтауды және сайлау нәтижелерін айқындауды қоса алғанда, сайлауды дайындап өткізу жөніндегі сайлау комиссияларының барлық қызметі ашық түрде жүзеге асырылатынын білдіреді³;

Сайлаудың баламалығы – яғни бірнеше тең құқылы кандидаттардың сайлауға міндетті түрде қатысуы. Сайлаудың баламалығы сайлаушыларға еркін ерікті түрде білдіру арқылы бірнеше кандидаттардың бірін таңдаудың нақты мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Сайлау баламалылығы қағидаты негізгі демократиялық стандарттардың бірі болып табылады және демократиялық мемлекеттердің заңнамасымен кепілдік беріледі;

Сайлаудың жарыспалылығы мен бәсекелестігі. Бәсекелі күресте үміткерлердің әлсіз және күшті жақтары анықталады, саяси қызмет, сайлаушылармен қарым-қатынас дағдылары, олардың ой-пікіріне құлақ асу қабілеті қалыптасады, ал сайлаушылар үміткерлерді лайықты бағалай білуге және саналы таңдау жасауға нақты мүмкіндік алады. Кандидаттың, саяси партияның жарыспалылық жағдайындағы сайлау науқанының табысты болуы сайлаушыны өзінің саяси жағдайына сендіру жігері мен қабілетіне тікелей байланысты.

2.4. САЙЛАУ ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ОЛАРДЫҢ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯСЫ

Демократиялық өзгерістердің іргетасы қандай да бір мемлекетте жұмыс істейтін сайлау жүйесі болып табылатынын көпшілік мойындаған. Сайлау жүйесі деп заңда немесе басқа да нормативтік актіде белгіленген дауыс беру нәтижелерін анықтау тәсілін және мандаттарды партиялар мен кандидаттар арасында бөлу тәртібі түсініледі.

Көптеген елдердің сайлау құқығында сайлау жүйесі ұғымы сайлау қорытындыларын анықтау және сайлауда жеңімпазды анықтау ережелері мен әдістерінің жиынтығы ретінде қолданылады, олар мыналарды қамтиды:

сайлау округтерін құру;

кандидаттарды (кандидаттар тізімін) ұсыну;

сайлаудағы саяси партиялардың рөлін айқындау;

сайлау бюллетенінің нысанын бекіту;

саяси партиялар арасында депутаттық мандаттарды бөлуді қоса алғанда, сайлау нәтижелерін айқындау және жеңімпаздарды анықтау;

қажет болған жағдайда қайта дауыс беруді (сайлаудың екінші кезеңін) өткізу;

³Сұрақтар мен жауаптардағы қоғамтану. Оқу құралы, Черников П.А.

бос мандаттарды ауыстыру.

Сайлау округтері – бұл аумақтық бірліктер, олардан лауазымды адам және сайланбалы өкілді органдардың мүшелері сайланады. Мынадай округтер ажыратылады:

бірыңғай сайлау округі, жалпыұлттық (жалпы мемлекеттік) – лауазымды адам сайланатын не өкілді органға сайлау өткізілетін бүкіл аумақты қамтитын сайлау округі;

көп мандатты сайлау округі – бірнеше депутат сайланатын сайлау округі және олардың әрқайсысына сайлаушы дербес дауыс береді;

бір мандатты сайлау округі – бір депутат сайланатын сайлау округі.

Сайлау округтерін аумақтық сайлау комиссиялары құрады. Сайлау округтерінің тізімі олардың шекаралары мен орналасқан жері көрсетіліп, тиісті БАҚ-та сайлау тағайындалғаннан немесе жарияланғаннан кейін 10 күннен кешіктірмей жарияланады.

Ең көп таралған екі сайлау жүйесі: пропорционалды және мажоритарлық, олардың өздерінің түрлері бар.

Пропорционалды сайлау жүйесі – саяси партияға берілген сайлаушылар дауыстарының саны мен ол алатын депутаттық мандаттар саны арасындағы тепе-теңдік қағидатына негізделген дауыс беру нәтижелерін айқындау жүйесі. Оның идеясы сайлауға қатысатын әрбір саяси партия немесе басқа да сайлау бірлестігі Парламентте оларға берілген дауыстардың санына пропорционалды мандаттар санын алуы болып табылады.

Пропорционалды сайлау жүйесі кезінде сайлаушы нақты кандидатқа емес, тұтастай алғанда, сол немесе өзге саяси партия кандидаттарының тізіміне дауыс береді. Пропорционалды сайлау жүйесінің негізінде сайлау квотасы, яғни бір депутатты сайлау үшін қажетті сайлаушылардың ең аз дауыс саны жатыр (18-б.толығырақ).

Бұл жүйенің күшті жақтары саяси әділділігінде:

оның негізінде құрылған билік органдарында қоғамдағы саяси күштердің нақты орналасуы қалыптасады;

мемлекет пен азаматтық қоғам ұйымдары арасындағы кері байланыс жүйесі саяси плюрализм мен көппартиялыққа ықпал етеді;

Кемшіліктері:

сайлаушыларды кандидаттарды ұсыну рәсімінен шеттетуге;

сайлаушылардың дауыс беретіндерін білмеуі, өйткені дауыс сол немесе өзге партиялық тізімге беріледі;

партиялық тізімдер бойынша дауыс беру депутаттар мен сайлаушылар арасындағы тікелей байланыстың әлсіздігін тудырады⁴. Мысалы, көптеген партиялар сайлау қарсаңында ғана сайлаушылармен жұмыс істеуге белсенділік танытуда.

Жартылай пропорционалды жүйе мажоритарлық сайлау жүйесінің принциптеріне негізделген. Бұл жүйеде көп мандатты сайлау округіндегі партия кандидаттардың тізімін емес, жеке кандидаттарды ұсынады. Сайлаушы тек біреуіне дауыс береді, бірақ олардың бірнешеуі округтен сайлануы керек. Ең көп дауыс жинаған кандидаттар сайланған болып есептеледі.

⁴ Қазақстан Республикасының сайлау құқығы, <http://kazorta.org/izbiratelnoe-pravo-respubliki-kazahstan/>
Қашықтықтан оқытуға арналған материалдар

Аралас сайлау жүйесі кеңінен таралуда, өйткені ол көпшілік және пропорционалды жүйенің артықшылықтарын біріктіреді. Көпшілік және пропорционалды сайлау жүйелері элементтерінің қатынасына байланысты аралас сайлау жүйелері симметриялы және асимметриялық болуы мүмкін.

Симметриялық аралас жүйені пайдаланған кезде парламент мүшелерінің жартысы мажоритарлық жүйе бойынша, жартысы – пропорционалды жүйе бойынша сайланады. Екі жүйе де парламенттің қалыптасуына бірдей әсер етеді. Мұндай тәртіп ГФР бундестагын қалыптастыру кезінде қолданылады.

Асимметриялық аралас жүйе мажоритарлық және пропорционалды жүйе элементтерінің тең емес арақатынасын болжайды. Мысалы, депутаттар палатасы – Италия парламентінің төменгі палатасы – 630 депутатты қамтиды, олардың 475-і мажоритарлық жүйе бойынша, ал 155-і пропорционалды жүйе бойынша сайланады. Басқа да тәсіл кездеседі. Мысалы, Польша Республикасында бір палата (сенат) жалпы мажоритарлық сайлау негізінде, екіншісі (сейм) – пропорционалды жүйе бойынша қалыптасады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, парламенттік сайлауда тепе-тең жүйені қолдану әртүрлі идеологиялардың бәсекелестігіне алып келеді, партияларды өздерінің бағдарламалық нұсқауларын неғұрлым нақты анықтауға итермелейді, сайлаушыларға қандай саяси бағдарламалар оның мүдделері мен басымдықтарына сәйкес келетінін анықтауға мүмкіндік береді.

Сайлаушы әрбір партиядан кандидаттардың тізімдеріне дауыс береді, кандидаттарды орналастыру тәртібін партияның өзі белгілеген кезде мандаттарды бөлу «байланысты тізімдер» бойынша да жүргізілуі мүмкін және сайлаушы жалпы тізімге дауыс бере отырып, осы тізімдерді өзгерту мүмкіндігіне әсер ете алмайтын болса, сондай-ақ «еркін тізімдер» бойынша да, сайлаушы жалпы тізімге дауыс бере отырып, жеке кандидатқа өзінің артықшылық білдіруі мүмкін.

Қазақстан Республикасында және Ресей Федерациясында жабық тізімдер бойынша сайлау жүйесі қолданылады. Кандидаттар белгілі тәртіппен енгізілетін, сайлау мүмкіндігін айқындайтын жабық партиялық тізімдер бойынша таңдау кезінде партияның тікелей әсері көрінеді.

Пропорционалды сайлау жүйесі қолданылатын барлық мемлекеттерде ұсақ саяси партиялардың мандаттарын бөлуге жол бермеу мақсатында бөгейтін тосқауыл қойылады. Мысалы, 1% Израильде, 2 – Данияда, 2,5 – Шри-Ланкада, 3 – Аргентинада, 4 – Болгарияда, Венгрияда, Швецияда, Италияда (1993 жылдан бастап), 5 – Словакияда (бірақ Словакияда 2-5 партияның коалициясы үшін бөгет 7%-ды құрайды), 8 – Мысырда, 10% – Түркияда. Бұдан басқа, бөгейтін тосқауылдан өтпеген партияларға берілген дауыстар сайлау квотасын есептеу кезінде есепке алынбайды.

Пропорционалды сайлау жүйесін пайдаланған кезде мандаттар саяси партиялар арасындағы сайлау квотасына сәйкес бөлінеді.

Сайлау квотасы – бір кандидатты сайлау үшін қажетті ең аз дауыс саны.

Сайлау квотасы әртүрлі әдістермен анықталады.

Қазақстан Республикасында квотаны анықтау үшін Т. Хейр ұсынған формула қолданылады. Сайлау квотасы дауыс берген сайлаушылар санын бөлінетін мандаттар санына бөлу нәтижесіне тең. Әрбір партияға тиесілі мандаттардың санын анықтау үшін осы саяси партияға дауыс берген сайлаушылар саны сайлау квотасының санына бөлінеді.

!!! Қазақстан Халқы Ассамблеясы сайлайтын Парламент Мәжілісінің депутаттарын, Парламент Сенатының депутаттарын сайлау кезінде абсолюттік көпшіліктің мажоритарлық жүйесі, ал қайта сайлау кезінде – салыстырмалы көпшіліктің мажоритарлық жүйесі қолданылады.

Мажоритарлық сайлау жүйесі (фр. Majorite – көпшілік) – көпшілік қағидатына негізделген дауыс беру нәтижелерін айқындау жүйесі.

Мажоритарлық жүйенің мәні сайлау өткізілетін аумақты сайлаушылар қандай да бір кандидаттарға дербес дауыс беретін сайлау округтеріне бөлу болып табылады. Сайлану үшін кандидат (егер сайлау көп мандатты сайлау округтері бойынша өткізілсе, кандидаттар) дауыс беруге қатысқан сайлаушылар дауысының көбін жинауы қажет. Заң тұрғысынан мажоритарлық сайлау жүйесі оны алқалы органдарды да, жекелеген лауазымды адамдарды да сайлау үшін пайдалануға мүмкіндік беретін қолданудың әмбебаптығымен ерекшеленеді. Осы сайлау жүйесі кезінде кандидаттарды ұсыну құқығы өзін-өзі ұсыну тәртібімен азаматтарға да, сол сияқты саяси партияларға да (сайлау бірлестіктеріне) беріледі. Басқа да жағдайлармен қатар депутаттардың (сайланбалы лауазымды адамдардың) өкілеттіктерінің мерзімінен бұрын тоқтатылуына байланысты бос мандаттар құрылған кезде жаңа (қосымша, мерзімінен бұрын немесе қайта) сайлау өткізу міндетті болып табылады.

Осы жүйе бойынша сайлану үшін кандидатқа (егер сайлау көп мандатты сайлау округтері бойынша өткізілсе, кандидаттарға) дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың көпшілік дауысын жинау қажет. Басқа да жағдайлармен қатар депутаттардың (сайланбалы лауазымды адамдардың) өкілеттіктерінің мерзімінен бұрын тоқтатылуына байланысты бос мандаттар құрылған кезде жаңа (қосымша, мерзімінен бұрын немесе қайта) сайлау өткізу міндетті болып табылады.

Мажоритарлық сайлау жүйесінің бірнеше түрлері болады. Құрылған сайлау округтеріне байланысты мажоритарлық сайлау жүйелері:

бірыңғай сайлау округі,

бір мандатты және көп мандатты сайлау округтері бойынша бөлінеді.

Абсолютті, білікті және салыстырмалы көпшіліктің мажоритарлық сайлау жүйесі бар.

Абсолютті көпшіліктің мажоритарлық сайлау жүйесі мынадай ерекшеленеді:

1) сайлаушылардың міндетті қатысу шегін белгілейді және соның салдарынан оған қол жеткізілмеген жағдайда сайлауды өтпеді деп тану;

2) сайлауға қатысқан сайлаушылардың жартысынан астамын жинаған кандидат (кемінде 50 % + 1 дауыс) сайланды деп есептеледі;

3) дауыс берудің қайталама турлар жүйесін болжайды;

4) ұтылған кандидаттар үшін берілген дауыстар жоғалады;

5) сондай-ақ, бірақ дауыс берудің шынайы көрінісін аз дәрежеде бұрмалайды;

6) екінші турда салыстырмалы көпшілік қағидалары бойынша дауыс беру нәтижелерін анықтауға жол беріледі — сайлау үшін кандидатқа басқа үміткерлер алған сайлаушылар дауыстарының санынан асатын сайлаушылар дауыстарының санын алу жеткілікті. Абсолютті көпшіліктің мажоритарлық сайлау жүйесі жеткілікті түрде өкілді болады, бірақ әрдайым нәтижелі емес. Роман-Герман құқық жүйесі мемлекеттерінде кеңінен таралған.

Салыстырмалы көпшіліктің мажоритарлық сайлау жүйесі үшін мыналар тән келеді:

- 1) сайлау округтері, әдетте, бір мандатты;
- 2) сайлаушылардың міндетті қатысу шегі белгіленбейді, сайлаушылардың (тіпті бір сайлаушының да) кез келген қатысуы кезінде сайлау өтті деп есептеледі;
- 3) кандидат ең аз дауыс санымен сайланады, өйткені басқа кандидаттарға қарағанда сайлаушылардың жай ғана көп дауысын алған кандидат сайланды деп есептеледі;
- 4) ұтылған кандидаттар үшін берілген дауыстар жоғалады (есепке алынбайды);
- 5) дауыс берудің нақты көрінісі қатты бұрмаланады.

Салыстырмалы көпшіліктің мажоритарлық сайлау жүйесі әрқашан нәтижелі, бірақ аз өкілді болып табылады. Ұлыбританияда, АҚШ-та, Үндістанда және ағылшын-саксон құқық жүйесінің басқа да көптеген елдерінде қолданылады.

Мажоритарлық сайлау жүйесінің артықшылығы – қарапайымдылық, сондықтан ол көптеген елдерде: Ұлыбританияда, АҚШ-та, Үндістанда және ағылшын-саксон құқық жүйесінің басқа да көптеген елдерінде қолданылады.

Қазақстан Республикасында Қазақстан Халқы Ассамблеясы сайлайтын Президентті, Парламент Сенатының депутаттарын, Парламент Мәжілісінің депутаттарын сайлау кезінде абсолюттік көпшіліктің мажоритарлық жүйесі, ал қайта сайлау кезінде – салыстырмалы көпшіліктің мажоритарлық жүйесі қолданылады.

Мамандар мінсіз сайлау жүйесі жоқ деп айтады. Халықаралық сайлау стандарттары қандай да бір сайлау жүйесін таңдаған кезде мемлекеттерге қандай да бір нұсқама белгілемейді. Демократия тұрғысынан сайлау қандай сайлау жүйесі бойынша өтетінінің ешқандай айырмашылығы жоқ. Олардың әрқайсысының өзінің күшті және әлсіз жақтары, өзінің артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Ең бастысы, бұл азаматтардың конституциялық құқықтарын қамтамасыз ету және заңдылықты сақтау болып табылады.

2.5. САЙЛАУШЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Сайлаушының құқықтық мәртебесі сайлаушының дауыс беруге және заңда көзделген және заңды әдістермен өткізілетін өзге де сайлау әрекеттеріне қатысуына байланысты оның құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы болып табылады.

Сайлаушының құқықтық мәртебесінің негізін сайлау процесінің сатыларына қатысты қаралатын оның құқықтары мен міндеттері құрайды.

Сайлаушыларды тіркеу және олардың тізімін жасауға байланысты құқықтар мен міндеттер. Барлық сайлаушылар есепке алынуға тиіс. Әрбір сайлаушының оны нақты сайлау учаскесінде тұрақты немесе негізгі, ал заңда көзделген жағдайларда осы учаскенің аумағында уақытша тұратын жері бойынша сайлаушылар тізіміне өзін енгізу құқығы бар.

Сайлаушы сайлаушылар тізіміне тек бір сайлау учаскесінде ғана енгізіледі. Әрбір сайлаушы өзі туралы құжатталған ақпаратқа (дербес деректерге) кедергісіз қол жеткізуге, осы ақпаратты оның толықтығы мен дұрыстығын қамтамасыз ету мақсатында нақтылауға, сондай-ақ осы ақпаратты кім және қандай мақсатта пайдаланатынын білуге құқығы бар. Әрбір сайлаушы учаскелік сайлау комиссиясына оны сайлаушылар тізіміне енгізбеу туралы, сайлаушылар тізіміндегі кез келген қате немесе нақты емес деректер туралы мәлімдеуге құқылы.

Сайлау комиссияларын қалыптастыруға қатысуға байланысты құқықтар мен міндеттер. Сайлаушылар сайлау комиссияларын Саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктер арқылы қалыптастыруға қатысуға құқылы. Сайлаушылар сайлау комиссияларының қызметіне Саяси партиялар, Қоғамдық бірлестіктер және коммерциялық емес ұйымдар жіберетін байқаушы ретінде қатысуға құқылы.

Кандидаттарды ұсыну және тіркеуге байланысты құқықтар мен міндеттер. Сайлаушылар кандидатураларды ұсынуға тікелей немесе олар мүшелері болып табылатын саяси партиялар немесе қоғамдық бірлестіктер арқылы қатысады.

Кандидаттардың сайлау қорларын құруына байланысты құқықтары мен міндеттері. Сайлаушылар ерікті қайырмалдықтар (жасырын қайырмалдықтарды қоспағанда) арқылы кандидаттардың сайлау қорларын құруға қатысуға құқылы. Азаматтың өз еркімен тегін жеке жұмысты орындауына, оларға сайлауды дайындау және өткізу бойынша қызмет көрсетуге үшінші тұлғаларды тартпай (волонтерлік) жол беріледі.

Сайлау науқанын ақпараттық қамтамасыз етуге және сайлау алдындағы үгітке байланысты құқықтар мен міндеттер. Сайлаушылар сайлауға қатысуға заңмен рұқсат етілген нысандар мен заңды әдістермен, тіркелген кез келген кандидат үшін немесе оған қарсы (кандидаттар тізімі үшін немесе оған қарсы) үгіттеу жүргізуге құқылы. Сайлау өткізу кезінде үгіт бұқаралық ақпарат құралдары арқылы бұқаралық іс-шаралар (сайлаушылармен жиналыстар мен кездесулер, жария пікірталастар мен пікірталастар, митингілер, демонстрациялар, шерулер) өткізу, үгіт баспа материалдарын шығару және тарату жолымен, заңмен белгіленген өзге де нысандарда жүзеге асырылуы мүмкін. Сайлаушыларға бұқаралық ақпарат құралдарына қол жеткізудің тең шарттарына кепілдік беріледі. Сайлау өткізу кезінде үгіттеуге сайлаушылардың бір бөлігі – сайлау комиссияларының, қайырымдылық ұйымдарының және азаматтардың өңірлік бірлестіктерінің мүшелері, сондай-ақ мемлекеттік лауазымдағы адамдар, мемлекеттік қызметшілер, әскери қызметшілер өздерінің лауазымдық немесе қызметтік міндеттерін орындау кезінде қатыса алмайды.

Дауыс беруді ұйымдастыруға және тәртібіне, сайлаушылардың дауыстарын санауға, сайлау нәтижелерін анықтауға және оларды жариялауға байланысты құқықтар мен міндеттер.

Сайлаушылары тізіміне енгізілген сайлау учаскесінің дауыс беруге арналған үй-жайына келуге мүмкіндігі жоқ сайлаушы дауыс беру күніне дейін 30 күн бұрын учаскелік сайлау комиссиясында сайлауда дауыс беру үшін есептен шығару куәлігін алуға және бір елді мекеннің шегінде дауыс беру күні онда болатын сайлау учаскесінде дауыс беруге құқылы.

Әрбір сайлаушы өзі дауыс береді. Басқа сайлаушылар үшін дауыс беруге жол берілмейді. Сайлау бюллетенін алу үшін сайлаушы оның жеке басын куәландыратын құжатты, ал егер ол есептен шығару куәлігі бойынша дауыс берген жағдайда, осы куәлікті де көрсетуге міндетті.

Сайлау бюллетенін алуға өз бетінше қол қоюға, бюллетеньді толтыруға мүмкіндігі жоқ сайлаушы бұл үшін өзі сеніп отырған басқа сайлаушының көмегін пайдалануға құқылы.

Дауыс беруге арналған учаскеде сайлаушының өз сайлау құқықтарын жүзеге асыруы үшін жағдай жасалады: жасырын дауыс беру үшін арнайы бөлінген үй-жайлар жеткілікті мөлшерде кабиналармен жабдықталуға, сайлау бюллетеньдерін беру орындары анықталуға және дауыс беруге арналған жәшіктер оларға жақындаған кезде міндетті түрде жасырын дауыс беруге арналған кабиналар арқылы өтетіндей етіп орнатылуы тиіс.

Сайлаушылар тізіміне енгізілген, бірақ дәлелді себептермен (денсаулық жағдайы, мүгедектігі және т.б. бойынша) өз бетінше дауыс беруге арналған үй-жайға келуге мүмкіндігі жоқ сайлаушылар осы сайлаушылар болатын жерде дауыс беруге құқылы. Дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беру тек дауыс беру күні және сайлаушының жазбаша өтініші (оның ішінде басқа адамдардың жәрдемдесуімен берілген) негізінде ғана өткізіледі. Оған дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беруге мүмкіндік беру туралы өтініште сайлаушы дауыс беруге арналған үй-жайға келе алмайтын себептерді көрсетуге, сондай-ақ оған сайлаушылар тізімінде тұрған өзі туралы деректер енгізуге міндетті.

Сайлаушы сайлау учаскесінде дауыс беру қорытындысымен, сондай-ақ сайлау округі бойынша сайлау нәтижелерімен осы сайлау учаскесінде танысуға құқылы.

Сайлаушының құқықтық мәртебесін қорғау.

Осы кепілдіктердің арасында сайлаушылардың олардың құқықтарын бұзуға шағымдану және мемлекеттің сайлау құқықтарын бұзғаны үшін жауаптылық анықтау құқығы маңызды орын алады.

Сайлау комиссияларының және олардың лауазымды адамдарының азаматтардың сайлау құқықтарын бұзатын шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) сайлаушылар жоғары тұрған сайлау комиссиясына (өткізілетін сайлау деңгейіне сәйкес) және сотқа шағымдануы мүмкін.

2-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ

1. Қазақстан Республикасының сайлау құқығының көздерін атаңыз.
2. Белсенді және бәсең сайлау құқығы дегеніміз не?
3. Сайлау құқығының қағидаттарын атаңыз.

4. Мажоритарлық және пропорционалды сайлау жүйелерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтары қандай?
5. Сайлаушының құқықтары мен міндеттері қандай?

3-ТАҚЫРЫП.

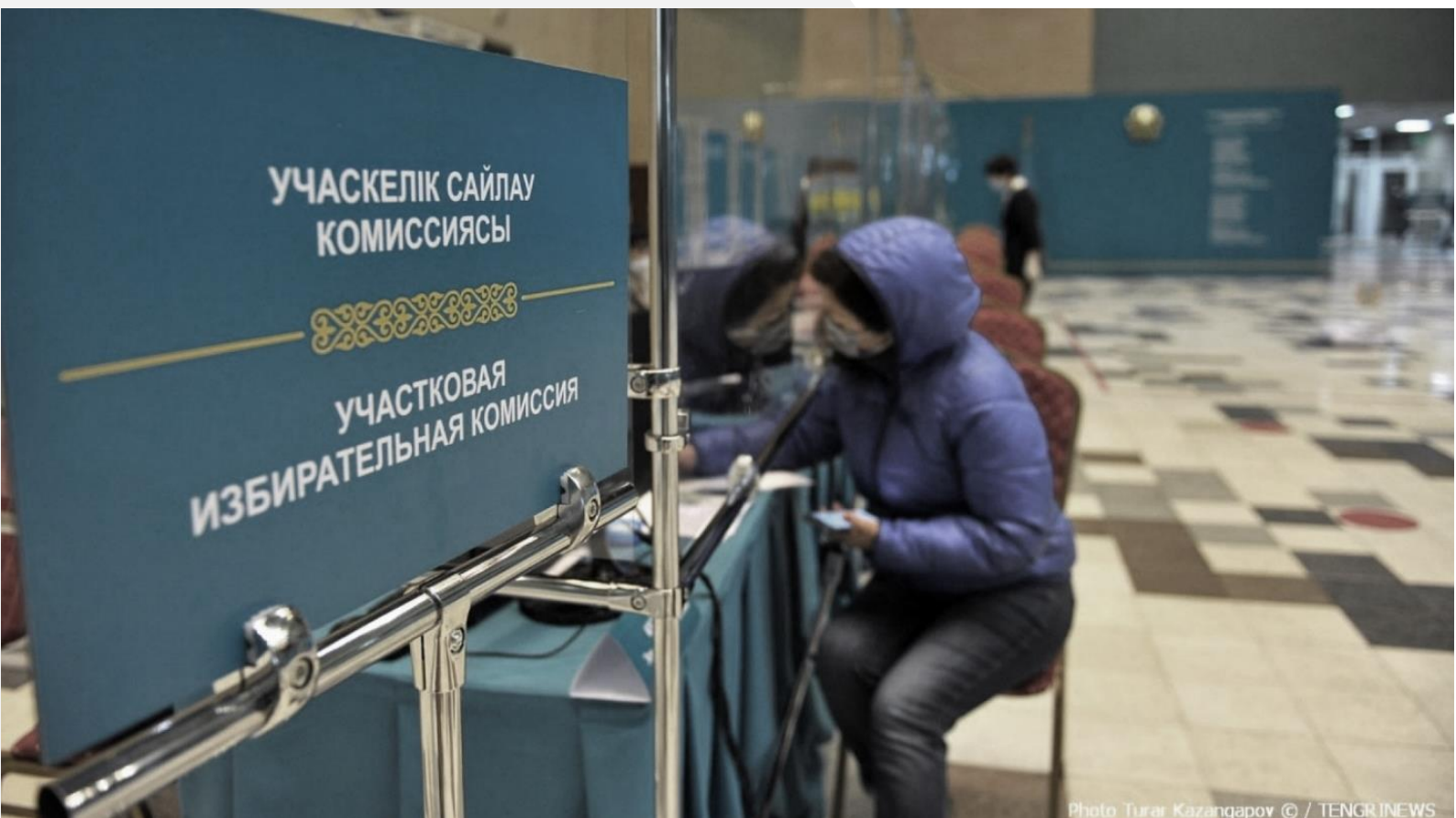
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ САЙЛАУ КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІ

Мақсаты:

Қазақстан Республикасы сайлау комиссияларының жүйесін, азаматтардың құқықтарын іске асырудағы сайлау комиссияларының орны мен рөлін зерделеу.

Жоспары:

- 3.1. АСК-лар мен УСК-ларды құру тәртібі. АСК-лар мен УСК-лардың құқықтары және міндеттері.
- 3.2. АСК-лар мен УСК-лардың қызметін ұйымдастыру.
- 3.3. Сайлау комиссиясы мүшесінің құқықтық мәртебесі.

3.1. АСК-ЛАР МЕН УСК-ЛАРДЫ ҚҰРУ ТӘРТІБІ. АСК-ЛАР МЕН УСК-ЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Сайлау комиссиялары азаматтардың конституциялық құқығын - мемлекеттік билік органдарына және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайлау және сайлану, өзінің саяси еркін білдіру құқығын қамтамасыз етуде айқындаушы рөл атқарады. Дәл осы сайлау комиссияларына сайлауды өткізу, сайлау процесінің жариялылығы мен ашықтығын қамтамасыз ету, барлық саяси партиялар мен кандидаттар үшін тең жағдайлар жасау, азаматтардың сайлау құқықтары мен бостандықтарын іске асыру мен қорғау жөніндегі негізгі ұйымдастыру жұмысы жүктеледі.

Сайлау комиссиялары құрылымы аумақтық деңгеймен және олар өткізетін сайлау түрімен айқындалатын жүйе болып табылады.

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңда сайлау комиссияларының бағыныштылығы және олардың арасындағы өкілеттіктерді мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары сайлауының тиісті түрі мен деңгейіне қатысты бөлу белгіленеді.

Қазақстан Республикасының Орталық сайлау комиссиясы (бұдан әрі – ҚР ОСК) Республиканың сайлау комиссияларының бірыңғай жүйесін басқарады және тұрақты жұмыс істейтін орган болып табылады. ҚР ОСК-ның өкілеттілік мерзімі 5 жылды құрайды.

Аумақтық сайлау комиссиялары (бұдан әрі – АСК) облыстық (Республиканың республикалық маңызы бар қалалары мен астанасының), аудандық, қалалық, қаладағы аудандық сайлау комиссиялары болып табылады.

Учаскелік сайлау комиссиялары (УСК) – дауыс беруді ұйымдастыру, сайлаушылардың дауыстарын санау және нақты сайлау учаскесінде қорытынды шығару жөніндегі жұмысты тікелей жүргізетін комиссиялар. Сайлау учаскелері комиссиялар келісімі бойынша тиісті әкімдердің шешімімен аудандар мен қалаларда құрылады.

ҚР ОСК аумақтық сайлау комиссияларын құрады, олар өз кезегінде учаскелік сайлау комиссияларын құрады.

Сайлау комиссияларының өкілеттік мерзімі бес жылды құрайды.

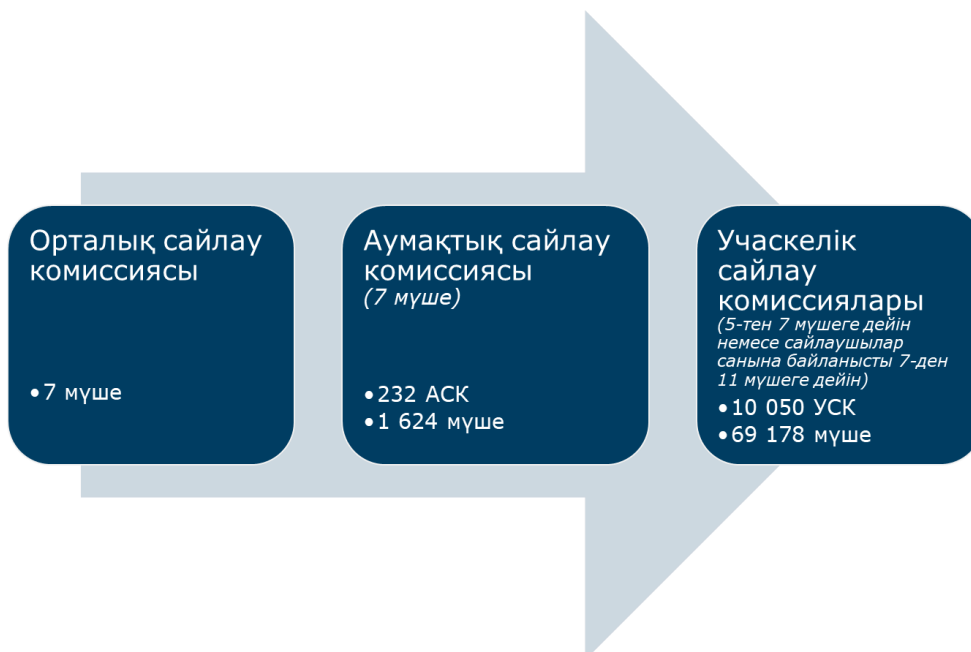
Аумақтық және учаскелік комиссияларды құру тәртібі «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңның 10-бабында анықталады.

Сайлау комиссияларының жаңа құрамын қалыптастыру сайлау комиссияларының өкілеттік мерзімі аяқталғанға дейін екі айдан кешіктірілмей басталады және үш күннен кешіктірілмей аяқталады.

Сайлау комиссияларының құрамын қалыптастыратын органдар сайлау комиссияларының өкілеттік мерзімі ішінде олардың құрамына өзгерістер енгізуге құқылы.

7-сурет. Қазақстан Республикасының сайлау комиссияларының жүйесі⁵

⁵ 01.04.2021 жылғы сайлау комиссияларының және олардың мүшелерінің саны бойынша деректер

ҚР ОСК-ның 2018 жылғы 29 қарашадағы № 22/215 2019 жылы сайлау комиссияларының құрамын қалыптастыру жөніндегі ұсынымдарды бекітілді⁶.

Учаскелік сайлау комиссияларының сандық құрамын учаскедегі сайлаушылардың санына байланысты қаланың, ауданның, қаладағы ауданның тиісті аумақтық сайлау комиссиясы белгілейді.

Сайлау комиссияларының құрамын тиісті мәслихаттар қалыптастырады.

Аумақтық және учаскелік сайлау комиссияларының мүшелерін тиісті мәслихаттар саяси партиялардың ұсыныстары негізінде сайлайды.

Әрбір саяси партия тиісті сайлау комиссиясының құрамына бір кандидатура ұсынуға құқылы. Саяси партия сайлау комиссиясының құрамына осы саяси партияның мүшелері болып табылмайтын кандидатураларды ұсынуға құқылы. Сайлау комиссиясының құрамына ұсынылатын адамдар оның жұмысына қатысуға келісімі туралы өтінішті қоса береді.

Жоғарыда көрсетілген қаулымен саяси партияларға және өзге де қоғамдық бірлестіктерге сайлау комиссиялары мүшелерінің құрамы бойынша ұсыныстар енгізу кезінде:

жастардың сайлау комиссияларының жұмысына қатысуы есебінен меритократия, жұмыста сабақтастық және жаңарту қағидаттарын ескеру;
гендерлік теңдікті сақтау;

сайлау комиссияларының құрамына мүмкіндігі шектеулі адамдарды ұсыну ұсынылады.

Аумақтық сайлау комиссияларының мүшелері үшін сайлау комиссияларындағы жұмыс тәжірибесін; кәсіби білімін, заң, қаржы салаларында, ақпараттық технологиялар және ақпаратты өңдеуді автоматтандыру саласында тиісті тәжірибесі мен құзыретін; жария қызмет дағдыларын ескеру ұсынылады.

⁶ ҚР ОСК 2018 жылғы 29 қарашадағы қаулысы № 22/215 - <https://www.election.gov.kz/rus/news/acts/index.php?ID=4510>

Саяси партиялардың ұсыныстары мәслихат белгілеген, сайлау комиссияларын құру мерзіміне дейін кемінде он бес күн болуға тиіс мерзімде болмаған жағдайда, мәслихаттар өзге де қоғамдық бірлестіктердің және жоғары тұрған сайлау комиссияларының ұсынысы бойынша сайлау комиссиясын сайлайды.

Сонымен қатар, сайлау күні жүзуде жүрген әскери бөлімдерде, кемелерде, демалыс үйлерінде, санаторийлерде, стационарлық емдеу-профилактикалық мекемелеріндегі, шалғай және қатынасу қиын аудандарда орналасқан азаматтар тұратын жерлердегі, шалғайдағы мал шаруашылығы учаскелеріндегі, тергеу изоляторлары мен уақытша ұстау изоляторларындағы сайлау учаскелерін қоспағанда, сайлау комиссиясы құрамының жартысынан астамы бір ұйымның қызметкерлері болмауға тиіс.

Президент, Парламент, мәслихаттар депутаттарын және аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін сайлау жөніндегі аумақтық сайлау комиссияларының құрамы сайлау тағайындалғаннан немесе жарияланғаннан кейін он күннен, ал өзге де жергілікті өзін – өзі басқару органдары мүшелерін сайлау жөніндегі аумақтық сайлау комиссияларының құрамы жеті күннен кешіктірілмей бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады.

Дербес мемлекеттік органдар ретінде *сайлау комиссияларының құқықтық мәртебесі* мынадай сипатталады:

- өз құзыреті бар;
- өз құзыреті шегінде өзге де мемлекеттік билік органдарынан және жергілікті өзін-өзі басқару органдарынан тәуелсіз;
- өз құзыреті шегінде қабылданған шешімдер барлық мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, сондай-ақ тиісті аумақта олардың лауазымды тұлғаларының орындауы үшін міндетті;
- сайлау комиссияларының қызметіне олардың өз өкілеттіктерін жүзеге асыруы кезінде араласуға жол берілмейді;
- сайлау комиссиялары республикалық бюджет қаражаты есебінен қаржыландырылады;
- сайлау комиссияларының қызметі сайлау комиссиясын құрған органның шешімі бойынша немесе Орталық сайлау комиссиясының өтініші негізінде сот шешімімен тоқтатылуы мүмкін.

Іс жүзінде сайлау комиссияларының тәуелсіздігі олардың сайлау процесін ұйымдастыру мен өткізудің бірқатар мәселелерін шешу кезінде мемлекеттік билік органдарымен және жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен өзара іс-қимылын көздейді. Өз кезегінде, жергілікті атқарушы органдарға сайлау комиссияларына олардың өкілеттіктерін іске асыруға, атап айтқанда оларға қажетті үй-жайлар, көлік, байланыс құралдары, техникалық жабдықтар беруге көмек көрсету міндеті жүктелген.

АСК заңнамада белгіленген тәртіппен азаматтардың сайлау құқықтарын қамтамасыз етуге, сайлаушылар мен сайлауға қатысушыларды құқықтық сауаттылығын арттыруға, сайлауды, референдумды әзірлеп өткізуге, сондай-ақ сайлау жүйесін дамытудың

өзге де мәселелерін шешуге байланысты қызметті, оның ішінде баспа қызметін жүзеге асыруға құқылы.

Аумақтық сайлау комиссиясының өкілеттіктері Конституциялық заңның 14-бабында көзделген:

Президенттің, Парламент және мәслихаттар депутаттарының, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерінің сайлауын ұйымдастырып өткізуді қамтамасыз етеді;

әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында сайлау туралы заңнаманың орындалуын бақылауды жүзеге асырады;

мәслихат депутаттығына кандидаттар ұсынатын саяси партиялар берген партиялық тізімдерді тіркейді, саяси партиялардың сенім білдірілген адамдарын тіркейді, кандидаттарға және сенім білдірілген адамдарға тиісті куәліктер береді; бұқаралық ақпарат құралдарында партиялық тізімдерді тіркеу туралы хабарлар жариялайды;

мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлауды, қайта сайлау мен шығып қалғандардың орнына мүшелерді сайлауды тағайындайды және ұйымдастырады; мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелігіне кандидаттарды, олардың сенім білдірген адамдарын тіркейді, оларға тиісті куәліктер береді; жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарында кандидаттарды тіркеу туралы хабарлар жариялайды; мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау қорытындыларын шығарады; бұқаралық ақпарат құралдарында партиялық тізімдерді тіркеу туралы хабарлама жариялайды;

мәслихаттар депутаттарын сайлау жөніндегі сайлау округтерін құрады және олардың тізімін жариялайды, сайлау комиссияларының орналасқан жерлері туралы сайлаушыларды хабардар етеді, дауыс беруге арналған учаскелердің бірыңғай нөмірленуін белгілейді;

Сондай-ақ тиісті аумақтық сайлау комиссиясы:

сайлау учаскелерінің сайлаушылары мен шекаралары туралы мәліметтердің өзектілігі мен дұрыстығын бақылайды;

дауыс беруге арналған сайлаушылар тізімдерінің уақтылығы мен дұрыстығы және оларды жалпыға бірдей таныстыру үшін ұсынады;

төмен тұрған аумақтық және учаскелік сайлау комиссияларының қызметіне басшылық жасайды; олардың шешімдерінің күшін жояды және тоқтата тұрады; сайлау науқанын өткізу үшін бөлінген республикалық және жергілікті бюджеттердің қаражатын олардың арасында бөледі; сайлау науқанын өткізуге арналған бюджеттік өтінімдерді ұсынады; учаскелік сайлау комиссияларының қызметі үшін қажетті материалдық-техникалық жағдайлардың жасалуын бақылайды; учаскелік сайлау комиссияларының шешімдері мен іс-әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) арыздар мен шағымдарды қарайды; тиісті әкімшілік-аумақтық бірлік шегінде құрылған барлық сайлау комиссияларының ОСК шешімдерін орындауын ұйымдастырады;

мәслихаттардың депутаттарын, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау жөніндегі сайлау бюллетеньдерін

дайындауды, сондай-ақ сайлау бюллетеньдерін учаскелік сайлау комиссияларына жеткізуді қамтамасыз етеді;

сайлау туралы заңнаманы түсіндіруді ұйымдастырады; сайлау процесіне қатысушыларды оқытуды ұйымдастырады және өткізеді; саяси партиялардың өкілдерімен және сайлау процесінің басқа да қатысушыларымен сайлауды ұйымдастыру және өткізу жөнінде семинарлар өткізеді.

УСК өкілеттіктері Конституциялық заңның 18-бабында айқындалған, оның ішінде олар:

сайлау учаскесінде Президентті, Парламент Мәжілісінің, мәслихаттардың депутаттарын және өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау жөніндегі сайлау шараларын жүргізеді;

учаскелік комиссияның орналасқан жері туралы сайлаушыларды хабарландырады;

тиісті сайлау учаскесінде сайлаушылардың тізімін нақтылайды;

азаматтарды сайлаушылардың тізімімен таныстырады, тізімдердегі қателіктер мен жаңсақтықтар туралы арыздарды қарайды және оған тиісті өзгерістер енгізу туралы мәселелерді шешеді;

мүмкіндігі шектеулі азаматтардың сайлау құқықтарын іске асыру бойынша қажетті шаралар қабылдайды;

сайлаушыларды дауыс беру күні, уақыты және орны туралы хабарландырады;

дауыс беруге арналған үй-жай дайындайды, кабиналар мен жәшіктердің болуын қамтамасыз етеді;

сайлау күні сайлау учаскесінде дауыс берілуін ұйымдастырады;

дауыс санауды жүргізеді және учаскедегі дауыс беру нәтижелерін анықтайды;

дауыс беруді әзірлеу мен ұйымдастыру мәселелері жөніндегі арыздар мен шағымдарды қарайды және солар бойынша шешімдер қабылдайды;

сайлау туралы заңнаманы түсіндіруді ұйымдастырады; сайлау процесіне қатысушыларды оқытуды ұйымдастырады және өткізеді; саяси партиялардың өкілдерімен және сайлау процесіне басқа да қатысушылармен сайлауды ұйымдастыру және өткізу жөнінде семинарлар өткізеді.

Сайлау комиссиясының қызметін тоқтатуға сайлау комиссиясын құрған органның шешімі бойынша немесе Орталық сайлау комиссиясының өтініші негізінде сот шешімімен бастамашылық жасалуы мүмкін (Конституциялық заңның 10-бабының 7-тармағы).

3.2. АСК-ЛАР МЕН УСК-ЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аумақтық сайлау комиссиясы (АСК) – тұрақты жұмыс істейтін орган. Аумақтық сайлау комиссиясы қызметінің тұрақты негізі оның комиссияның бірінші отырысы болған сәттен бастап заңмен белгіленген өкілеттік мерзімі аяқталғанға дейінгі үздіксіз жұмыс кезеңін білдіреді (сайлау комиссияларының сайланған жаңа құрамдарының өкілеттіктері тиісті мәслихат сайлау комиссияларының құрамын қалыптастыру туралы шешім

қабылдаған күннен басталады және сол күні бұрынғы өкілеттіктер мерзімі тоқтатылады).

АСК нақты сайлау өткізу үшін емес, олардың өкілеттік мерзімі ішінде тиісті аумақта өткізілетін кез келген сайлауды ұйымдастыру үшін құрылады.

Сайлау комиссиясының лауазымды адамдары – төраға, төрағаның орынбасары, хатшы комиссиялардың өздері комиссия құрамынан сайлайды.

Сайлау комиссиялары өз қызметін алқалылық, жариялылық және ашықтық қағидаттарында жүзеге асырады.

Алқалық. Комиссия шешімдері ашық дауыс беру арқылы олардың мүшелерінің жалпы санының көпшілік даусымен қабылданады. Комиссия отырыстары, егер оларға Комиссия мүшелерінің жалпы санының кемінде үштен екісі қатысса, заңды болады. Дауыс беру қорытындылары туралы, сайлау нәтижелері туралы хаттамаларға сайлау комиссиясының барлық мүшелері қол қояды.

Жариялылық. Сайлау комиссияларының шешімдері БАҚ-та немесе өзге де тәсілмен жариялануға тиіс.

Ашықтық. Қоғамдық бірлестіктер тиісті сайлау комиссиясына сайлау науқанын дайындау және өткізу кезеңінде кеңесші дауыс құқығымен өз өкілін беруге құқылы. Сайлау комиссиясының отырыстарына кандидаттар, сенім білдірген адамдар, байқаушылар, қызметтік куәлігі мен редакцияның тапсырмасы болған кезде БАҚ өкілдері қатыса алады. Комиссия аталған адамдарды хабардар етуді және өз отырыстарына және сайлау құжаттарымен жұмыс істеуге еркін қол жеткізу мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті.

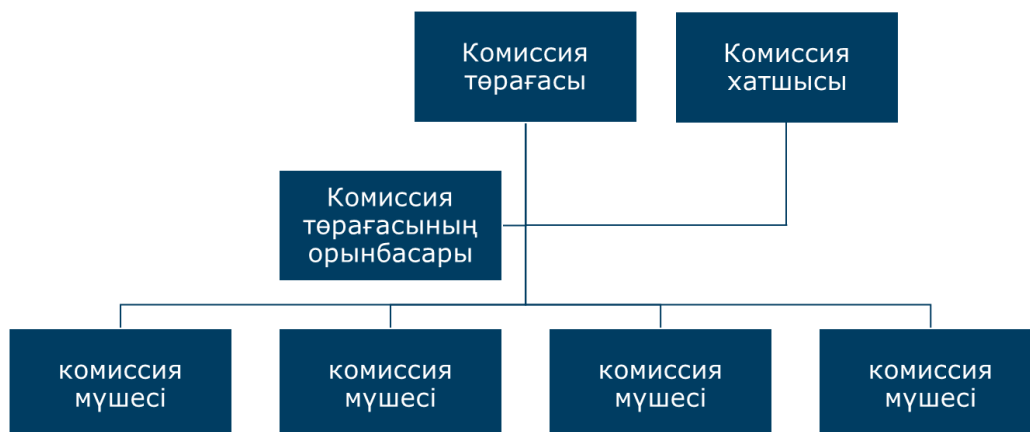
Сайлау комиссиясының шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) жоғары тұрған сайлау комиссиясына немесе сотқа шағым жасалуы мүмкін.

Мемлекеттік органдар, ұйымдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, сондай-ақ лауазымды адамдар сайлау комиссияларына олардың өкілеттіктерін жүзеге асыруда жәрдемдесуге міндетті.

Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың АСК-лары комиссияларының бірінші отырыстарын осы комиссияның құрамын қалыптастырған мәслихат айқындаған адам жаңа құрам құрылғаннан кейін жеті күн мерзімнен кешіктірмей шақырады.

Төмен тұрған АСК-лар мен УСК-лардың бірінші отырыстарын тиісті жоғары тұрған сайлау комиссияларының төрағалары олар құрылғаннан кейін жеті күн мерзімнен кешіктірмей шақырады.

8-сурет. Аумақтық сайлау комиссиясын ұйымдастыру схемасы

Сайлау комиссиясының отырысында сайлау комиссиясының төрағасы, төрағасының орынбасары және хатшысы сайланады. Бұл ретте, аумақтық сайлау комиссиясының отырысында комиссия төраға немесе оның орынбасары, хатшы өкілеттіктерін тұрақты кәсіби негізде жүзеге асыру туралы шешім қабылдайды.

Егер сайлау комиссияларының отырыстарына комиссия мүшелері жалпы санының кемінде үштен екісі қатысса, олар заңды болады.

Комиссия төрағасы, орынбасары және хатшысы сайланғаннан кейін комиссия қызметінің бағыттары бойынша міндеттерді және комиссия мүшелері арасында өзге де міндеттерді бөлу туралы шешім қабылданады.

Сайлау комиссияларының құрамында өкілі жоқ саяси партиялар тиісті сайлау комиссиясына сайлау науқанын дайындау және өткізу кезеңінде сайлау тағайындалған немесе жарияланған күннен бастап он күннен кешіктірмей кеңесші дауыс құқығымен өз өкілін жіберуге құқылы.

Саяси партия өкілін жіберу туралы партия жарғысына сәйкес уәкілетті адамдар қол қойған және мөрмен расталған Акт тиісті сайлау комиссиясына жіберіледі. Актіге азаматтың комиссияға кеңесші дауыс құқығымен қосылуға келісімі туралы өтініші қоса беріледі.

Сайлау комиссиясы сайлау комиссиясының мүшесін кеңесші дауыс құқығымен тағайындау туралы шешім қабылдайды.

Саяси партиялардың өкілдеріне кеңесші дауыс құқығымен ақы төленбейді.

Саяси партияның өкілі кеңесші дауыс құқығымен сайлау комиссиясының отырысында сөз сөйлеуге, сайлау комиссиясының құзыретіне кіретін мәселелер бойынша ұсыныстар енгізуге, сайлау комиссиясының іс-әрекетіне (әрекетсіздігіне) жоғары тұрған сайлау комиссиясына немесе сотқа шағымдануға құқылы.

Саяси партиялардың өкілдері комиссия шешім қабылдаған кезде кеңесші дауыс құқығымен дауыс бермейді және комиссияның құжаттарына қол қоймайды.

Комиссия төрағасы уақытша болмаған немесе өз міндеттерін орындау мүмкін болмаған жағдайда оның өкілеттіктерін комиссия төрағасының орынбасары жүзеге асырады.

Сайлау комиссиясы мүшесінің міндеттерінен мерзімінен бұрын босату.

Конституциялық заңның 19-бабының 6-тармағында сайлау комиссиясының белгіленген өкілеттік мерзімінің аяқталуына байланысты және сайлау комиссиясының қызметі тоқтатылған кезде, сондай-ақ жоғары тұрған сайлау комиссиясының шешімі бойынша сайлау комиссияларының мүшелерін өз міндеттерінен мерзімінен бұрын босату жағдайларының толық тізбесі бар.

Сайлау комиссиясының мүшесі лауазымдық өкілеттіктерін немесе осы Конституциялық заңның талаптарын бірнеше рет бұзған жағдайда осы сайлау комиссиясының құрамын қалыптастырған мәслихат қызметінен босатуы мүмкін.

Комиссия төрағасы қызметінен мерзімінен бұрын босатылған жағдайда оның міндеттерін Комиссия төрағасының орынбасары уақытша атқарады. Төрағаның орынбасары, комиссия хатшысы лауазымынан мерзімінен бұрын босатылған жағдайда, олардың міндеттерін уақытша атқару комиссияның басқа мүшелеріне жүктелуі мүмкін.

Жоғары тұрған сайлау комиссиясы сайлау комиссиясының құрамын қалыптастыратын орган сайлау комиссиясының мүшесін сайлағанға дейін шығып қалған адамның орнына осы Конституциялық заңның 10-бабында белгіленген тәртіппен сайлау комиссиясының мүшесін тағайындайды.

АСК қызметін жоспарлау.

АСК өз қызметін бекітілген перспективалық және ағымдағы жұмыс жоспарларына, сондай-ақ сайлау мен референдумдарды дайындау мен өткізу жөніндегі іс-шаралар жоспарларына сәйкес жүзеге асырады. Жоспарлардың орындалу барысы туралы ақпарат комиссияның отырысында белгіленген мерзімде, бірақ тоқсанына кемінде бір рет қаралады. Перспективалық жоспар АСК мүшелерінің ұсыныстары, ОСК тиісті жоспарлары мен іс-шаралары негізінде бір жылға (жарты жылға) әзірленеді және АСК тиісті отырысында бекітіледі. Ағымдағы жоспарлар перспективалық жоспар, АСК мүшелерінің ұсыныстары негізінде тоқсанға (айға) әзірленеді және АСК төрағасы бекітеді. Комиссия отырыстары оның жұмыс жоспарына сәйкес өткізіледі.

Сайлау науқанын дайындау және өткізу кезеңінде комиссиялардың отырыстары кемінде екі аптада бір рет өткізіледі. Өзге уақытта комиссияның өз отырыстарын қажеттілігіне қарай төрағаның немесе комиссия мүшелерінің кемінде үштен бірінің бастамасы бойынша өткізеді.

УСК-ның сайлау процесінің басқа да қатысушыларымен өзара іс-қимылы

Жергілікті атқарушы органдармен өзара іс-қимыл. Аймақ деңгейіндегі сайлау комиссияларының барлық жүйесінің тиімді жұмысы жергілікті атқарушы органдармен АСК-лар мен УСК-лардың өзара іс-қимылына байланысты. Өзара іс-қимылдың негізгі түрі – бұл жариялылық пен ашықтық қағидаттарында коммуникациялық қатынастарды орнату (мемлекеттік құпияны құрайтын немесе азаматтардың жеке құқықтарына қатысты ақпаратты қоспағанда).

Сайлаушылардың тізімдері, азаматтарды ақпараттандыру, мүмкіндігі шектеулі азаматтардың құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ету бойынша барлық жұмыстар жергілікті атқарушы органдарға жүктеледі.

Құқықтық және электоралдық мәдениетті дамыту, сайлау комиссияларының мүшелерін, сайлау процесінің басқа да қатысушыларын оқыту, жастарды құқықтық ағарту ішкі саясат және білім басқармаларының бағдарламалары шеңберінде тұрақты негізде жүзеге асырылады.

Құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл. Сайлау науқаны барысында сайлау алдындағы үгіт ережелерін бұзудың жолын кесу жөнінде жедел шаралар қабылдау; дауыс беруге арналған үй-жайларда және олардың айналасындағы аумақтарда азаматтардың қауіпсіздігін және қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету өзара іс-қимылдың маңызды міндеттері болып табылады.

Дауыс беруге арналған үй-жайлардың жай-күйі туралы ақпарат алмасу және осы үй-жайлардың меншік иелерінің мемлекеттік бақылау (өрт қадағалау) органдарының нұсқамаларын уақтылы жою бөлігінде *ТЖ алдын алу бойынша мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл жасау.*

Басқа АСК-мен өзара іс-қимыл. АСК өз аумағында жұмысты ұйымдастыруды сайлау комиссияларының ведомстволық бағыныстылығы қағидаты есебінен неғұрлым тиімді жүзеге асырады, бұл ретте облыстық аумақтық комиссияға тек АСК-лар мен УСК-лардың қызметін үйлестіру және бақылау ғана емес, сонымен қатар барлық мәселелер бойынша электоралдық кезеңде де, сайлауды дайындау және өткізу кезеңінде де консультация беру функциялары жүктелген.

Учаскелік сайлау комиссияларымен өзара іс-қимыл. Сайлау аралық кезеңде учаскелік сайлау комиссияларымен өзара іс-қимылдың негізгі мәселелері УСК мүшелерін оқыту болып табылады.

Бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара іс-қимыл. БАҚ-пен өзара іс-қимыл АСК төрағаларының жұмыс тиімділігі критерийлерінің бірі болып табылады. Жұмыстың ашықтығы мен жариялылығының ең жақсы нұсқасы тоқсан сайынғы көп тираждарда жарияланымдардың болуы, өңірлік БАҚ-тардың теле- және радиоэфиріне жарияланымдары мен шығулары болып табылады. Интернеттің қарқынды дамуы АСК-лар төрағаларынан әлеуметтік желілерде парақшалар мен жеке аккаунттар жасауды талап етеді.

Саяси партиялар мен қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимыл. Іс-қимыл жасаудың негізгі міндеті – сайлау заңнамасын және оның өзгерістерін түсіндіру, сайлау науқанын дайындау және өткізу. Жұмыстың басым бағыты мүмкіндігі шектеулі азаматтардың сайлау құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ету және олар үшін кедергісіз ортаны ұйымдастыру бойынша мүгедектердің қоғамдық ұйымдарымен өзара іс-қимыл жасау болып табылады.

ҚР ОСК-ның «Қазақстан Республикасы сайлау органдарының сайлау процесінің субъектілерімен өзара іс-қимылының кейбір мәселелері туралы» 2018 жылғы 4 қазандағы № 17/210 қаулысымен саяси партиялар мен өзге де қоғамдық бірлестіктерге мыналар ұсынылды:

сайлау заңнамасының жаңа ережелерін зерделеу және тиісінше қолдану, сайлау комиссияларының құрамын қалыптастыру, сайлау комиссияларының құрамына кеңесші дауыс құқығымен саяси партиялар өкілдерінің қатысуы;

Қазақстан Республикасының сайлау комиссияларын әдістемелік сүйемелдеу кезінде өз резервтері есебінен өткізілетін іс-шаралар шеңберінде сайлау комиссияларының құрамындағы өз өкілдерін, кандидаттарды, олардың сенім білдірген адамдары мен байқаушыларды электоралды оқытуды жүргізу;

сайлау комиссияларының құрамы бойынша ұсыныстар енгізу кезінде заң, қаржы салаларында және АТ-технологиялар саласында тиісті тәжірибе мен құзыреттілікті, жария қызмет дағдысын, ал аумақтық сайлау комиссиялары үшін сайлау комиссияларында кемінде бір сайлау науқанында жұмыс тәжірибесін есепке алу;

мүмкіндіктері шектеулі адамдардың белсенді және бәсең сайлау құқығын қамтамасыз ету бойынша, оның ішінде сайлау лауазымдарына, сондай-ақ сайлау комиссияларының құрамына ұсыну бойынша қосымша шаралар қабылдау;

ұлттық және халықаралық байқаушылар ретінде қатысу құқығын пайдалану.

3.3. САЙЛАУ КОМИССИЯСЫ МҮШЕСІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӨРТЕБЕСІ

Сайлау комиссияларының мүшелері мемлекеттік органдардың өкілдері болып табылады және мемлекеттің қорғауында болады.

Сайлау комиссиялары мүшелерінің құқықтық жағдайы Конституциямен, «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңмен және Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық актілерімен айқындалады.

Сайлау заңнамасының талаптарына сәйкес мыналар сайлау комиссиясының мүшесі бола алмайды:

заңда белгіленген тәртіппен өтелмеген немесе алынбаған соттылығы бар адам;

сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекетке қабілеті шектеулі деп таныған адам.

Мыналар:

1) Парламент, мәслихаттар депутаттары, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелері;

2) Президенттікке, Парламент, мәслихаттар депутаттығына, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелеріне кандидаттар, сондай-ақ кандидаттардың сенім білдірілген адамдары;

3) мемлекеттік саяси қызметші лауазымындағы адамдар;

4) Қазақстан Республикасы соттарының судьялары сайлау комиссияларының мүшелері бола алмайды.

Кандидаттардың жұбайы (зайыбы) мен жақын туыстары, сондай-ақ кандидаттарға тікелей бағынышты адамдар осы кандидат қатысатын сайлауды сайлау округінде тікелей ұйымдастыруды және өткізуді қамтамасыз ететін сайлау комиссияларының құрамында бола алмайды.

Сайлау комиссиясының мүшесі осы комиссияның құрамын қалыптастырған мәслихат орналасқан әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында тұруға тиіс.

Сайлау комиссиясы мүшесінің құқықтары:

дереу шешім қабылдауды талап ететін жағдайларды қоспағанда, тиісті сайлау комиссиясының отырыстары туралы қырық сегіз сағат бұрын хабарланады;

сайлау комиссиясының отырыстарында сөз сөйлеуге, тиісті сайлау комиссиясының құзыретіне кіретін мәселелер бойынша ұсыныстар енгізуге және олар бойынша дауыс беруді өткізуді талап етуге құқылы;

отырыстың басқа қатысушыларына күн тәртібіне сәйкес сұрақтар қоюға және оларға мәні бойынша жауаптар алуға құқылы;

өзі құрамына кіретін сайлау комиссиясының құжаттарымен және материалдарымен танысуға, олардың куәландырылған көшірмелерін алуға құқылы;

өзі құрамына кіретін сайлау комиссиясы мүшелерінің дауыстарының төрттен үшімен расталған уәкілеттік бойынша төмен тұрған сайлау комиссиясының қызметін тексеруді жүзеге асыра алады.

Сайлау комиссиясы мүшесінің міндеттері:

Қазақстан Республикасы Конституциясының, осы Конституциялық заңының және өзге де заңдарының талаптарын, жалпы жұрт таныған әдеп нормаларын сақтауға міндетті;

өзіне жүктелген міндеттерді, сайлау комиссиясының және оның төрағасының, жоғары тұрған сайлау комиссиясының шешімдері мен нұсқауларын орындауға міндетті;

азаматтардың сайлау құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын және қорғалуын қамтамасыз етуге, шешімдер қабылдау кезінде әділ және тәуелсіз болуға, сондай-ақ кандидаттар мен партиялық тізім ұсынған саяси партиялардың қызметіне жария баға беруден аулақ болуға міндетті;

өзі өкілі болып табылатын саяси партияның не өзге де қоғамдық бірлестіктің шешімдерімен байланысты болмауға тиіс және олардың мүдделерін қорғауға құқығы жоқ.

Заңнамада сайлау комиссиясының мүшесін өз міндеттерінен босатудың мынадай жағдайлары көзделген:

1) сайлау комиссиясы өкілеттіктерінің белгіленген мерзімі өткеннен кейін;

2) сайлау комиссиясының қызметі тоқтатылған кезде.

Сонымен қатар, жоғары тұрған сайлау комиссиясының шешімі бойынша мынадай:

1) өз еркі бойынша міндеттерінен босату туралы өтініш берілген;

2) азаматтықтан айырылған;

3) тиісті сайлау комиссиясының құрамын қалыптастырған мәслихат орналасқан әкімшілік-аумақтық бірліктің шегінен тыс тұрақты тұрғылықты жерге кеткен;

4) оған қатысты соттың айыптау үкімі заңды күшіне енген;

5) оны әрекетке қабілетсіз, әрекетке қабілеті шектеулі, хабар-ошарсыз кетті деп тану немесе оны қайтыс болды деп жариялау туралы сот шешімі заңды күшіне енген;

6) оның қайтыс болуы;

7) саяси партия Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен өзін ұсынған саяси партияны тарату туралы не

соттың заңды күшіне енген, өзін ұсынған саяси партияны тарату туралы шешім қабылдауы жағдайлары көзделген.

Лауазымдық өкілеттіктерін немесе осы Конституциялық заңның талаптарын бірнеше рет бұзған жағдайда, сайлау комиссиясының мүшесін осы сайлау комиссиясының құрамын қалыптастырған мәслихат қызметінен босатуы мүмкін.

Мәслихат тағайындағанға дейін шығып қалғанның орнына сайлау комиссиясының мүшесін тағайындау құқығы жоғары тұрған сайлау комиссиясына берілді.

Аумақтық, учаскелік сайлау комиссияларының мүшелері сайлауды дайындау және өткізу кезеңінде өздерінің қалауы бойынша сайлау өткізуге бөлінген қаражат есебінен ақы төлей отырып, комиссияның шешімі бойынша өндірістік немесе қызметтік міндеттерін орындаудан босатылуы мүмкін.

Мемлекеттік қызметші болып табылатын сайлау комиссияларының мүшелеріне сайлауды дайындау және өткізу кезеңінде олардың негізгі жұмыс орны бойынша орташа айлық жалақы сақталады. Сайлау комиссияларының өзге мүшелеріне осы кезеңге сайлауды өткізуге бөлінген қаражат есебінен кемінде үш ең төменгі жалақы мөлшерінде жалақы белгіленеді.

Сайлау комиссиялары мүшелерінің, оның ішінде мемлекеттік қызметшілер болып табылатын мүшелерінің үстеме жұмысына, мереке және демалыс күндеріндегі жұмысына, түнгі уақыттағы еңбегіне ақы төлеу сайлауды өткізуге бөлінген қаражат есебінен жүзеге асырылады.

3-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Қазақстан Республикасының сайлау комиссияларының жүйесіне не кіреді?
2. АСК-лар мен УСК-ларды құру тәртібі қандай?
3. АСК өкілеттіктері қандай?
4. АСК өкілеттіктерінің мерзімі қандай?
5. УСК құқықтары мен міндеттеріне не кіреді?
6. Сайлауды дайындау және өткізу кезеңінде АСК мен УСК өзара іс-қимылы қалай жүзеге асырылады?
7. Сайлау комиссиялары жергілікті атқарушы органдармен қалай өзара іс-қимыл жасайды?
8. УСК төрағасының негізгі міндеттерін атаңыз?
9. УСК төрағасы орынбасарының негізгі міндеттерін атаңыз?
10. УСК хатшысының негізгі міндеттерін атаңыз?
11. УСК-ның жұмыс жоспарына қандай негізгі бөлімдер енгізілуі тиіс?
12. Сайлау туралы сайлаушыларды хабардар ету бойынша қандай іс-шаралар УСК-ның жұмыс жоспарына енгізілуі тиіс?
13. Сайлаушылардың тізімімен жұмысқа қатысты УСК-ның жұмыс жоспарының тармақтарын атаңыз?
14. Сайлау науқаны кезінде УСК мүшелері арасында қандай міндеттер бөлінеді?
15. УСК-ға қандай өкілеттіктер жүктелген?

16. Кім сайлаушыларды тізімдер туралы хабардар етеді және сайлаушылар тізіміне нақтылаулар енгізеді?
17. Сайлау туралы заңнаманы түсіндіруді кім ұйымдастырады?
18. Мүмкіндігі шектеулі азаматтардың сайлау құқықтарын іске асыру бойынша қандай қажетті шаралар қабылдануда?
19. Азаматтардың қандай санаттары сайлау комиссияларының мүшелері бола алмайды?

4-ТАҚЫРЫП.

САЙЛАУШЫЛАР (ТАҢДАУШЫЛАР) ТІЗІМІ

Мақсаты: Сайлаушылардың (таңдаушылардың) тізімін жасау, енгізу, танысу мәселелерін зерделеу.

Жоспары:

- 4.1. Сайлаушылардың (таңдаушылардың) тізімдері және оларды жасау тәртібі.
- 4.2. Сайлаушылар (таңдаушылар) тізіміне енгізу.
- 4.3. Сайлаушылардың (таңдаушылардың) тізімімен танысу.
- 4.4. Дауыс беру үшін сайлаушылар тізімін қалыптастыру.

4.1. САЙЛАУШЫЛАРДЫҢ (ТАҢДАУШЫЛАРДЫҢ) ТІЗІМДЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЖАСАУ ТӘРТІБІ

«ҚР сайлау туралы» Конституциялық Заңның 25, 26, 26-1-баптарымен сайлаушылар (таңдаушылар) тізіміне қатысты құқықтық қатынастар реттеледі.

Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 23 тамыздағы № 11/196 қаулысымен сайлаушылар және сайлау учаскелерінің шекаралары туралы мәліметтерді салыстырып тексеру және ұсыну қағидалары бекітілді, олар жергілікті атқарушы органдардың аумақтық сайлау комиссияларына (бұдан әрі - комиссия) сайлаушылар және сайлау учаскелерінің шекаралары туралы мәліметтерді ұсыну, сондай-ақ көрсетілген мәліметтерді автоматтандырылған есепке алу үшін салыстырып тексеру тәртібін айқындайды.

Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 23 тамыздағы № 11/197 қаулысымен дауыс беруге арналған сайлаушылар тізімдерін қалыптастыру, сондай-ақ оларды сайлау комиссияларына ұсыну қағидалары бекітілді. Қағидалар дауыс беруге арналған сайлаушылардың тізімдерін қалыптастыру, сондай-ақ оларды сайлау комиссияларына ұсыну тәртібін айқындайды.

Сайлаушылар тізімдері Президентті, Парламент Мәжілісі мен мәслихаттар депутаттарын, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерін сайлау кезінде жасалады. Сенат депутаттарын сайлау кезінде таңдаушылардың тізімдері жасалады.

Нақтылы сайлау учаскесінде азаматты сайлаушылар тізіміне енгізу үшін оның осы сайлау учаскесінің аумағындағы тұрғылықты жері бойынша тіркелу фактісі негіз болып табылады.

Сайлаушылар тізімдері әліпбилік немесе өзге тәртіппен жасалынады. Тізімде сайлаушының тегі, аты, әкесінің аты, туған жылы (он сегіз жаста болған жағдайда – қосымша күні мен айы), жеке сәйкестендіру нөмірі және тұрғылықты жерінің мекенжайы көрсетіледі. Таңдаушылардың тізімдері де әліпбилік немесе өзге тәртіппен жасалынады және тегін, атын, әкесінің атын, туған жылын, жеке сәйкестендіру нөмірін, таңдаушы депутаты болып табылатын мәслихаттың атауын және оның тұрғылықты мекенжайын қамтиды.

Сайлаушылардың тұрғылықты жері бойынша тізімін жеке тұлғалар туралы мемлекеттік дерекқордың негізінде тиісті жергілікті атқарушы орган жасайды.

Әрбір сайлаушы сайлау жарияланған немесе тағайындалған кезден бастап тиісті жергілікті атқарушы органда сайлаушы ретінде тіркелуге құқылы.

Егер сайлаушыға сайлаудан кемінде отыз күн бұрын оның сайлау күні өзі тіркелген жердегі дауыс беруге арналған үй-жайға келу мүмкіндігі болмайтыны белгілі болған жағдайда, ол өзі болатын жердегі жергілікті атқарушы органға өзін сайлаушылардың тиісті тізіміне енгізу туралы жазбаша өтініш жасауға құқылы.

Азамат өтініш жасаған кезде жергілікті атқарушы орган азаматты тіркелген жері бойынша сайлаушылар тізімінен шығаруды және оны

азамат дауыс беретін учаскенің сайлаушылар тізіміне енгізуді ұйымдастырады.

Әрбір сайлау учаскесі бойынша сайлаушылар тізімдеріне учаске шешімімен құрылған әкім қол қояды және олар дауыс беру басталардан жиырма күн бұрын акт бойынша ұсынылады.

Сайлаушылар және сайлау учаскелерінің шекаралары туралы мәліметтерді жергілікті атқарушы орган әр жылдың 1-ші шілдесінен және қаңтардың 1-не қарай электрондық түрде тиісті аумақтық сайлау комиссияларына ұсынады, олар ақпаратты салыстырып тексереді және жоғары тұрған сайлау комиссияларына беруді қамтамасыз етеді.

Мәліметтерді салыстырып тексеру және ұсыну тәртібін Орталық сайлау комиссиясы атқарады.

Жергілікті атқарушы органдар тиісті сайлау комиссиясы ұсынған сайлаушылар тізімдерінің, сондай-ақ сайлаушылар туралы деректердің анықтығы үшін жауапты болады.

Жатақханаларда тұратын, орта арнаулы және жоғары оқу орындарында, сондай-ақ жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің кәсіптік оқу бағдарламалары бойынша күндізгі оқу нысанында оқитындар сайлаушылардың тізіміне жатақхананың орналасқан жері бойынша енгізіледі.

Сайлаушы-әскери қызметшілердің тізімі, сондай-ақ әскери бөлімдер орналасқан жерлерде тұратын олардың отбасы мүшелері мен басқа да сайлаушылардың тізімдері әскери бөлімдер командирлері ұсынатын мәліметтер негізінде жасалады.

Демалыс үйлерінде, санаторийлерде, тұрақты емдеу-профилактикалық мекемелерінде, шалғайдағы және қатынасу қиын аудандарда орналасқан азаматтар тұратын жерлерде, алыс мал шаруашылығы учаскелерінде, тергеу изоляторлары мен уақытша ұстау изоляторларында, сондай-ақ шет мемлекеттердегі Қазақстан Республикасының өкілдіктері жанынан, Қазақстан Республикасына тиесілі және сайлау күні жүзуде жүрген мекемелердің басшылары, тиісті әкімдер, аталған өкілдіктердің басшылары және соттар капитандары ұсынатын деректер негізінде жасалады.

Уақытша болатын жерлерде құрылған сайлау учаскелері бойынша сайлаушылар тізімдері (демалыс үйлерінде, санаторийлерде, тұрақты емдеу-профилактикалық мекемелерінде, алыс мал шаруашылығы учаскелерінде, тергеу изоляторлары мен уақытша ұстау изоляторларында, сондай-ақ шет мемлекеттердегі Қазақстан Республикасының өкілдіктері жанынан, Қазақстан Республикасына тиесілі және сайлау күні жүзуде жүрген) дауыс берілетін күннің алдындағы күнгі жағдай бойынша міндетті түрде нақтылануға тиіс.

Парламент Сенаты депутаттарын сайлау жөніндегі таңдаушылардың тізімдерін тиісті облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қала және республика астанасы) мәслихат хатшысының ұсынуы бойынша тиісті аумақтық сайлау комиссиялары жасайды.

Дауыстарды санау басталғаннан кейін сайлаушылар (таңдаушылар) тізіміне өзгерістер енгізуге тыйым салынады.

4.2. САЙЛАУШЫЛАР (ТАҢДАУШЫЛАР) ТІЗІМІНЕ ЕНГІЗУ

Сайлаушылар тізіміне:

1) Республиканың белсенді сайлау құқығы бар азаматтары енгізіледі;

2) азаматтар тиісті сайлау учаскелерінің аумағындағы тұрғылықты жері бойынша енгізіледі.

Уақытша тіркелген азаматтар тұрақты тіркелген жері бойынша тізімнен алып тастала отырып, сайлаушылар тізімдеріне өздерінің жергілікті атқарушы органға берген өтініші негізінде енгізіледі;

3) демалыс үйлерінде, санаторийлерде, тұрақты емдеу-профилактикалық мекемелерінде, шалғайдағы және қатынасу қиын аудандарда орналасқан азаматтар тұратын жерлерде, алыс мал шаруашылығы учаскелерінде, тергеу изоляторлары мен уақытша ұстау изоляторларында, Қазақстан Республикасына тиесілі және сайлау күні жүзуде жүрген кемелерде құрылған сайлау учаскелері бойынша Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес дауыс беру өткізілетін күні аталған мекемелер мен ұйымдарда немесе кеме бортында болатын барлық азаматтар енгізіледі;

4) әскери бөлімдер бойынша әскери бөлімдердегі барлық әскери қызметшілер, сондай-ақ олардың отбасы мүшелері және әскери бөлімдер орналасқан жерлерде тұратын басқа да сайлаушылар енгізіледі. Әскери бөлімдерден тыс жерде тұратын әскери қызметшілер сайлаушылар тізіміне тұрғылықты жері бойынша жалпы негіздерде енгізіледі;

5) Қазақстан Республикасының шет мемлекеттердегі өкілдіктері жанындағы сайлау учаскелері бойынша тиісті шет мемлекетте тұратын немесе ұзақ мерзімді шетелдік іссапарда жүрген Қазақстан Республикасы азаматының паспортын жарамды паспорттары бар барлық азаматтар енгізіледі. Шет мемлекеттерге жеке шақыру бойынша, қызметтік, іскерлік және туристік сапарларға келген республика азаматтары учаскелік сайлау комиссиясына өтініш жасаған кезде және оларда Қазақстан Республикасы азаматының паспорты болған жағдайда сайлаушылар тізіміне енгізіледі.

Таңдаушылар тізіміне барлық депутаттар кіреді:

1) облыс аумағында орналасқан мәслихаттардың;

2) Республикалық маңызы бар қала және республика астанасы мәслихатының.

Азамат (таңдаушы) сайлаушылардың (таңдаушылардың) бір ғана тізіміне енгізілуі мүмкін.

4.3. САЙЛАУШЫЛАРДЫҢ (ТАҢДАУШЫЛАРДЫҢ) ТІЗІМІМЕН ТАНЫСУ

Азаматтардың тұрғылықты жері бойынша құрылған сайлау учаскелері бойынша сайлаушылар тізімдерін дауыс беретін күнге он бес күн қалғанда тиісті сайлау комиссиялары танысу үшін сайлаушыларға ұсынады.

Әскери бөлімдерде, Қазақстан Республикасына тиесілі және сайлау күні жүзуде жүрген, демалыс үйлерінде, санаторийлерде, тұрақты емдеу-профилактикалық мекемелерінде, шалғайдағы және қатынасу қиын аудандарда орналасқан азаматтар тұратын жерлерде, алыс мал

шаруашылығы учаскелерінде, тергеу изоляторлары мен уақытша изоляторларында құрылған сайлау учаскелері бойынша сайлаушылар тізімдері Қазақстан Республикасының шет мемлекеттердегі өкілдіктері жанындағы сайлаушыларға танысу үшін дауыс берілетін күннен бес күн бұрын беріледі; өзге де жергілікті өзін - өзі басқару органдары мүшелерінің сайлауын өткізу кезінде құрылған сайлау учаскелері бойынша-дауыс беру күніне жеті күн қалғанда беріледі.

Сенат депутаттарын сайлау жөніндегі таңдаушылардың тізімдерімен танысу үшін сайлаудан кемінде жеті күн бұрын жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарына жариялау жолымен ұсынылады, сондай-ақ облыстар, республикалық маңызы бар қалалар және астана мәслихаттарының интернет-ресурстарына қойылады.

Азаматтарға (таңдаушыларға) тиісті сайлау комиссияларының үй-жайларында сайлаушылар (таңдаушылар) тізімімен танысу, сондай-ақ оларға енгізілген сайлаушылар (таңдаушылар) туралы деректердің дұрыстығын тексеру мүмкіндігі қамтамасыз етіледі.

Дауыс беру күнін қоспағанда, учаскелік сайлау комиссияларының жұмыс кестесін тиісті аумақтық сайлау комиссиялары белгілейді.

Әрбір азамат (таңдаушы) сайлаушылар тізімдеріндегі өзі туралы деректерді тексеруге және тізімге енгізілмеуіне, дұрыс енгізілмеуіне немесе тізімнен шығарылуына, сондай-ақ сайлаушы (таңдаушы) туралы деректерде тізімде жіберілген дәлсіздіктерге шағым жасауға құқылы. Сайлаушылар тізімдеріне енгізу, шығарып тастау немесе сайлаушылар тізімдеріне түзетулер енгізу қажеттігі туралы арыздарды тиісті сайлау комиссиясы сайлау комиссиясына өтініш келіп түскен күні қарайды. Өтініш қабылданбаған жағдайда сайлау комиссиясы өтініш берушіге оның өтініші қабылданбағандығы туралы дәлелді шешімнің көшірмесін береді. Шешімге сайлау комиссиясы орналасқан жердегі тиісті сотқа шағым жасалуы мүмкін, ол шағымды келіп түскен күні қарайды. Өтініш беруші үшін оң шешім болған кезде сайлау комиссиясы сайлаушылар (таңдаушылар) тізіміне түзетуді немесе енгізілмеген сайлаушыны тізімге енгізуді дереу жүргізеді.

4.4. ДАУЫС БЕРУ ҮШІН САЙЛАУШЫЛАР ТІЗІМІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Әрбір сайлау учаскесі бойынша сайлаушылар тізімдерін тиісті әкім дауыс беру басталардан жиырма күн бұрын акт бойынша учаскелік сайлау комиссиясына – электрондық түрде немесе қағаз жеткізгіште, ал аумақтық комиссияға электрондық түрде ұсынады.

Сайлаушылар тізіміне өзгерістер енгізілген жағдайда учаскелік сайлау комиссиясы бұл туралы жоғары тұрған сайлау комиссиясына хабарлайды.

Төмен тұрған аумақтық сайлау комиссиясы сайлаушылар тізімдерін Қазақстан Республикасының сайлаушы азаматтарының электрондық тізіліміне енгізу үшін жоғары тұрған комиссияға электрондық түрде ұсынады.

Дауыс беруге арналған сайлаушылардың тізімдерін қалыптастыру, сондай-ақ оларды сайлау комиссияларына ұсыну тәртібін Орталық сайлау комиссиясы айқындайды.

4-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Нақты сайлау учаскесінде азаматты сайлаушылар тізіміне енгізу үшін не негіз болып табылады?
2. Сайлаушылар тізімі қандай тәртіппен жасалады?
3. Жергілікті атқарушы орган тұрғылықты жері бойынша сайлаушылардың тізімін қандай негізге сүйене отырып жасайды?
4. Парламент Сенатының депутаттарын сайлау бойынша таңдаушылардың тізімін кім жасайды?
5. Сайлаушылардың тізімдері УИК-ке қанша мерзімде және кім ұсынады?
6. Сайлаушылардың тізімдері туралы кім хабардар етеді және кім сайлаушылар тізімін нақтылайды?
7. Осы тақырып бойынша негізгі нормативтік құқықтық актілерді атаңыз.

5-ТАҚЫРЫП.

САЙЛАУ ҮГІТ

АЛДЫНДАҒЫ

Мақсаты: сайлау алдындағы үгіт мәселелерін, сенім білдірілген адамдар қызметінің құқықтық негіздерін зерделеу.

Жоспары:

- 5.1. Сайлау алдындағы үгіт ұғымы және оны іске асыру тәртібі.
- 5.2. Сайлау алдындағы үгітті жүргізу құқығы.
- 5.3. Кандидаттың, саяси партияның сайлау алды бағдарламасы.
- 5.4. Сенім білдірілген адамдар.
- 5.5. Сайлау алдындағы үгітті тоқтату.

5.1. САЙЛАУ АЛДЫНДАҒЫ ҮГІТ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫ ІСКЕ АСЫРУ ТӘРТІБІ

«Қазақстан Республикасының сайлау туралы» Конституциялық заңының 27-32-баптарымен сайлау алдындағы үгіт жөніндегі қоғамдық қатынастар реттеледі.

Бейбіт жиналыстар, митингілер, шерулер, демонстрациялар «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» 2020 жылғы 25 мамырдағы № 333-VI Қазақстан Республикасының Заңымен реттеледі .

ҚР ОСК 2007 жылғы 25 маусымдағы N 90/178 қаулысымен бұқаралық ақпарат құралдары арқылы сайлау алдындағы үгітті жүзеге асыру және Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Парламенті, мәслихаттары депутаттарының, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің, сондай-ақ өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерінің сайлауын ақпараттық қамтамасыз ету қағидалары бекітілді.

ҚР ОСК 2018 жылғы 25 тамыздағы № 12/201 қаулысымен сайлау комиссияларының хабарламаларын республикалық және жергілікті бюджеттерде көзделген қаражат есебінен мерзімді баспасөз басылымдарының орналастыру қағидалары мен көлемі бекітілді.

Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2011 жылғы 21 қарашадағы № 62/108 қаулысымен Қазақстан халқы Ассамблеясы, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдері сайлайтын Қазақстан Республикасы Президенттігіне, Парламенті Сенатының, Парламенті Мәжілісінің депутаттығына кандидаттардың сенім білдірілген адамдарын, сондай-ақ саяси партиялардың сенім білдірілген адамдарын тіркеу рәсімін нақтылайтын нұсқаулық бекітілді.

Сайлау алдындағы пікірсайыстарды өткізу қағидалары мен шарттары Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 25 тамыздағы № 12/198 қаулысымен бекітілген .

Сайлау алдындағы үгіт - сайлаушылардың белгілі бір кандидатты, саяси партияны жақтап немесе карсы дауыс беруге түрткі болу мақсатында атқарылатын қызмет.

Шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың, шетелдік заңды тұлғалардың халықаралық ұйымдардың кандидаттарын, партиялық тізімін ұсынған саяси партияларды ұсынуға және сайлауға, сайлауда белгілі бір нәтижеге қол жеткізуге кедергі жасайтын немесе ықпал ететін қызметті жүзеге асыруына тыйым салынады.

Сайлау алдындағы үгіт кандидаттарды тіркеу мерзімі аяқталған кезден басталады және сайлау болатын күннің алдындағы күнгі жергілікті уақыт бойынша 00:00-де аяқталады. Қайта дауыс беруді өткізген кезде сайлау алдындағы үгіт қайта дауыс беру күні тағайындалған күннен басталады және сайлау болатын күннің алдындағы күнгі жергілікті уақыт бойынша 00:00-де аяқталады.

Сайлау алдындағы үгіт жүзеге асырылады:

1) бұқаралық ақпарат құралдары арқылы; тіркелген кандидаттарға шарттық негізде эфир уақытын, БАҚ-та жарияланған эфирді және баспа алаңын беру шарттары мен тәртібіне сәйкес пайдалануға болады. Сайлау

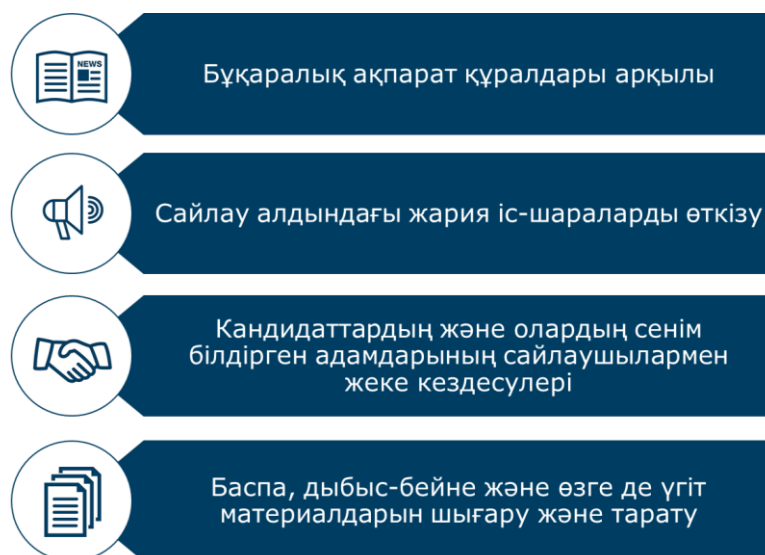
күні және оның алдындағы күні интернет желісінде бұрын орналастырылған үгіт материалдары бұрынғы орындарында сақталуы мүмкін;

2) сайлау алдындағы жария іс-шараларды (сайлау алдындағы жиналыстарды және сайлаушылармен (таңдаушылармен) кездесулерді, сайлау алдындағы жария пікір таластар мен пікір алысуларды, митингілерді, шерулерді, демонстрацияларды және заңнамада белгіленген тәртіппен және «ҚР сайлау туралы» Конституциялық заңында тыйым салынбаған өзге де сайлау алдындағы іс-шараларды), сондай-ақ кандидаттардың және олардың сенім білдірген адамдарының сайлаушылармен жеке кездесулерін өткізу, сайлау алдындағы сайлау жарияланған (тағайындалған) кезден бастап кандидаттарға, сондай-ақ олардың атынан немесе оларды қолдап кез келген жеке және заңды тұлғалар ойын-сауық және спорттық іс-шаралар өткізулеріне болады. Сайлаушылармен кездесулер шарттық негізде жергілікті атқарушы органдар (бұдан әрі – ЖАО) белгілеген үй-жайларда өткізіледі. Кездесулер мен іс-шаралар кезінде сайлау науқаны үшін арнайы әзірленген баспа материалдарын, оның ішінде безендірілген материалдарды, сондай-ақ омырауға тағатын белгілерді, жалауларды, жалаушаларды тегін таратуға рұқсат;

3) баспа, дыбыстық бейне-жазба және өзге де үгіт материалдарын шығару және тарату арқылы жүзеге асырылады. Барлық үгіттік баспа материалдарында осы материалдарды шығарған ұйым, олардың басылған жері мен таралымы, тапсырыс жасаған тұлғалар, қандай қаражат жұмсалғаны туралы мәліметтер болуға тиіс.

АПМ-ді АСК-мен келісім бойынша ЖАО айқындаған жерлерде (стендтер, қалқандар, тумбалар және т.б.) орналастыруға рұқсат етіледі. Басқа жерлерде АПМ тиісті объектінің меншік иесінің рұқсатымен орналастырылады. Сайлау күні және оның алдындағы күні сайлау комиссияларының үй-жайларынан және дауыс беруге арналған үй-жайлардан тыс жерде бұрын ілінген баспа үгіт материалдары бұрынғы орындарында сақталуы мүмкін.

9-сурет. Сайлау алдындағы үгітті жүзеге асыру нысандары

Сайлау алдындағы үгітті жүргізуге, кез келген сайлау алдындағы үгіт материалдарын таратуға тыйым салынады:

1) мемлекеттік органдарға, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына, сондай-ақ қызметтік міндеттерін атқару кезінде олардың лауазымды адамдарына;

2) Қарулы Күштердің, басқа да әскерлер мен әскери құралымдардың әскери қызметшілеріне, Ұлттық қауіпсіздік органдарының, құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен судьяларға;

3) сайлау комиссияларының мүшелеріне;

4) діни бірлестіктерге.

Мемлекеттік органдардың лауазымды адамдары болып табылатын кандидаттарға өзінің лауазымдық немесе қызмет жағдайының артықшылықтарын пайдалануға тыйым салынады.

«Сайлау туралы» Конституциялық заңда лауазымдық немесе қызмет жағдайының артықшылықтарын пайдалану деп ұғынылады:

1) бағынышты немесе басқа да қызметтік тәуелділіктегі адамдарды, кандидаттың сенім білдірген адамдары ретінде үгітті жүзеге асыратын жағдайларды қоспағанда, сайлау алдындағы үгітті жүзеге асыруға тарту;

2) кандидатты, партиялық тізімін ұсынған саяси партияны сайлауға ықпал ететін қызметті жүзеге асыру үшін мемлекеттік органдар орналасқан үй-жайларды пайдалану, егер өзге кандидаттарға, саяси партияларға аталған үй-жайларды осындай шарттарда пайдалануға кепілдік берілмесе.

Белгіленген шектеулерді сақтау лауазымды адамдардың өз қызметтік міндеттерін орындауына кедергі келтірмеуге тиіс.

Кандидаттар не олардың сенім білдірген адамдары болып тіркелген журналистердің, бұқаралық ақпарат құралдары редакциялары лауазымды адамдарының сайлауды бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жариялауға қатысуға құқығы жоқ.

Бұқаралық ақпарат құралдары кандидаттардың, саяси партиялардың сайлау науқанын объективті жариялауды жүзеге асыруға міндетті; кандидаттың немесе саяси партияның ар-намысына, қадір-қасиетіне және іскерлік беделіне көрінеу нұқсан келтіретін үгіт материалдары мен өзге де ақпаратты жариялаудан аулақ болу; аталған адамдарға ар-намысын, қадір-қасиетін және іскерлік беделін қорғау үшін баспа басылымының таяудағы нөмірінде сол көлемде, сол қаріппен теріске шығарылатын хабар немесе материалды тегін жариялау мүмкіндігін беруге міндетті. Радио мен телевизия бойынша теріске шығару, теріске шығарылатын хабар немесе материал тәуліктің сол уақытында және сол теле радиобағдарламада, ал көрсетілген теле-, радиобағдарлама жабылған жағдайда – тиісті тақырыптық бағыттағы өзге де теле-, радиобағдарламада берілуге тиіс.

Теріске шығару көлемі теріске шығарылатын хабардың немесе материалдың көлемінен екі есе және одан көп аспауға тиіс.

Бұқаралық ақпарат құралдары барлық кандидаттар мен партиялық тізімдерді ұсыну, сайлау комиссияларының оларды тіркеуі баспа алаңының, эфир уақытының тең көлемінде жүргізіледі.

Бұқаралық ақпарат құралдары тиісті сайлау комиссияларына сайлау алдындағы науқанның барысы туралы ақпаратты және «ҚР сайлау

туралы» Конституциялық заңда белгіленген хабарларды дереу жариялауға мүмкіндік береді.

«ҚР сайлау туралы» Конституциялық заңның 29-бабының 1-тармағында көрсетілген материалдарды жариялау жағдайларын қоспағанда, бұқаралық ақпарат құралдарының лауазымды адамдары кандидаттар мен саяси партиялардың сайлау алдындағы айтқан сөздері үшін жауапты болмайды.

Баспа материалдарын, оның ішінде безендірілген материалдарды, сондай-ақ омырауға тағатын белгілерді, жалауларды, жалаушаларды, арнайы жиектемелерді тегін таратуды қоспағанда, сайлау науқаны үшін дайындалған сайлаушыларға тегін немесе жеңілдікті шарттармен тауарлар, көрсетілетін қызметтер, бағалы қағаздар беру, сондай-ақ лотереялар, қайырымдылық акцияларын өткізу, ақша төлеу немесе осындайларға уәде беру арқылы сайлау алдындағы үгітті жүргізу сайлау алдындағы жөнсіз үгіт деп есептеледі. Сайлау алдындағы жөнсіз үгіт жүргізуге тыйым салынады.

Сайлау жарияланған (тағайындалған) кезден бастап кандидаттарға, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партияларға, сондай-ақ олардың атынан немесе оларды қолдап кез келген жеке және заңды тұлғаларға, ойын-сауық және спорттық іс-шараларын ұйымдастыруды қоспағанда, қайырымдылық іс-шараларын өткізуге тыйым салынады.

Кандидаттың, партиялық тізімін ұсынған саяси партияның, сондай-ақ олардың сенім білдірген адамдарының белгіленген ережелерді бұзуы кандидатты, партиялық тізімді тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға әкеп соғады.

Қандай да бір адамның бейнесін-оның жазбаша келісімінсіз, ал ол қайтыс болған жағдайда мұрагерлерінің жазбаша келісімінсіз сайлау алдындағы үгіт жүргізуге тыйым салынады.

5.2. САЙЛАУ АЛДЫНДАҒЫ ҮГІТ ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ

Мемлекет азаматтарға, қоғамдық бірлестіктерге «ҚР сайлау туралы» Конституциялық Заңға, Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық актілеріне сәйкес белгілі бір кандидатты, саяси партияны жақтап немесе қарсы кедергісіз сайлау алдындағы үгіт жүргізу құқығына кепілдік береді.

«ҚР сайлау туралы» Конституциялық заңға сәйкес сайлау қорларын құрмайтын азаматтар, қоғамдық бірлестіктер қаржыландыруды талап етпейтін сайлау алдындағы үгіт жүргізуге құқылы.

«ҚР сайлау туралы» Конституциялық заңға сәйкес белгіленген тіркеу мерзімі аяқталған кезден бастап және үгіт науқаны аяқталғанға дейін кандидаттардың, партиялық тізімін ұсынған саяси партиялардың өздерінің сайлау алдындағы бағдарламаларын баспасөзде және басқа да бұқаралық ақпарат құралдарында үгіттеуге және насихаттауға құқығы бар.

Кандидаттардың, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялардың сайлау алдындағы үгіт жүргізуі үшін бұқаралық ақпарат құралдарына қол жеткізуінің тең жағдайларына кепілдік беріледі.

Мемлекет кандидаттарға өз бағдарламаларымен бұқаралық ақпарат құралдарына шығуы үшін қаражаттың тең бөлінуіне кепілдік береді.

Кандидаттарға бұқаралық ақпарат құралдарына шығу үшін қаражат бөлу тәртібі мен көлемін Орталық сайлау комиссиясы айқындайды.

Президенттікке кандидаттар, Мәжіліс депутаттығына кандидаттар, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялар теледидардағы Орталық сайлау комиссиясы ұйымдастыратын сайлау алдындағы пікірсайыстарға қатысуға құқылы

Мәслихаттар депутаттығына кандидаттар, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялар телевизиядағы сайлау алдындағы пікірсайыстарға қатыса алады, оларды тиісті аумақтық сайлау комиссиялары ұйымдастыруға құқылы.

Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидаттар теледидардағы сайлау алдындағы пікірсайыстарға қатыса алады, оларды тиісті аумақтық сайлау комиссиялары ұйымдастыруға құқылы.

Орталық сайлау комиссиясы айқындайтын сайлау алдындағы пікірсайыстарды өткізу тәртібі мен шарттары тең болуға және белгілі бір кандидатқа немесе саяси партияға артықшылық жасамауға тиіс.

Бұқаралық ақпарат құралдарына тіркелген кандидаттарға және партиялық тізімдерін ұсынған саяси партияларға шарттық негізде эфир уақытын, баспасөз бетінен орын береді. Кандидаттарға және партиялық тізімдерін ұсынған саяси партияларға бұқаралық ақпарат құралдарында эфир уақытын, баспасөз бетінен орын беру туралы шарттың талаптары белгілі бір кандидатқа, саяси партияға артықшылық жасамауға тиіс. Эфирден және баспасөзден орын беру төлемінің мөлшері, шарттары мен тәртібі туралы мәліметтерді тиісті бұқаралық ақпарат құралы сайлау алдындағы үгіт жүргізу басталғанға дейін бес күннен кешіктірмей хабарлауға және жариялауға, сондай – ақ олар Президентті және Парламент депутаттарын сайлау кезінде – Орталық сайлау комиссиясына, мәслихаттар депутаттарын, аудандық маңызы бар қалалардың әкімдерін сайлау кезінде өзге де аумақтық сайлау комиссияларына берілуге тиіс ауылдық округтер мен өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерінің санын айқындайды.

Орталық және аумақтық сайлау комиссияларының интернет-ресурстарында бұқаралық ақпарат құралдары ұсынған эфир мен баспасөз бетінен орын беру төлемінің мөлшері, шарттары мен тәртібі туралы мәліметтер орналастырылады. Бұқаралық ақпарат құралдары эфир мен баспасөз бетінен орын беру төлемінің мөлшері, шарттары мен тәртібі туралы мәліметтер жарияланғанға дейін кандидаттардың, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялардың үгіт материалдарын орналастыру, тарату үшін эфир уақытын, баспасөз бетінен орын бере алмайды.

Сайлау алдындағы үгіт кезінде кандидаттардың, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялардың сайлау алдындағы үгітіне байланысты мерзімді баспасөз басылымының таралымы барлық кандидаттар, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялар үшін бірдей болуға тиіс.

Бұқаралық ақпарат құралы кандидаттардың, партиялық тізімін ұсынған саяси партиялардың біріне эфир уақытын, баспасөз бетінен орын бөлуге берген келісімі басқа да кандидаттарға, партиялық тізімдерін

ұсынған саяси партияларға эфир уақытын, баспасөз бетінен орын бөлуге келісім беруі болып табылады.

Кандидаттардың және партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялардың бұқаралық ақпарат құралдарына шығуының кезектілігі жазбаша өтініштердің келіп түсу тәртібімен немесе өтініштер бір мезгілде келіп түскен жағдайда жеребе бойынша белгіленеді.

Кандидаттардың телевизия мен радиода сөйлеп жатқан сөздерін бөлуге және сөйлеген сөздерінен кейін іле-шала, сондай-ақ баспасөз басылымдарындағы сөздерінен кейін сол нөмірде түсініктеме жасауға тыйым салынады.

Жергілікті атқарушы органдар және жергілікті өзін-өзі басқару органдары кандидаттарға сайлаушылармен кездесуі үшін шарттық негізде үй-жайлар береді. Үй-жай беру шарттары барлық кандидаттар үшін бірдей және тең болуға тиіс.

Сайлау комиссиялары жергілікті атқарушы органдармен және жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен бірлесіп, бөлінген үй-жайда кандидаттардың сайлаушылармен кездесулер кестесін жасайды және оны бұқаралық ақпарат құралдарында жариялайды.

Тиісті сайлау комиссиялары партиялық тізімдер бойынша дауысқа түсетін кандидаттардан басқа кандидаттарға плакаттар, үнпарақтар, ұрандар мен өзге де үгіттік баспа материалдарын басып шығару үшін бірдей ақша сомасын бөледі. Барлық үгіттік баспа материалдарында осы материалдарды шығарған ұйым, олардың басылған жері мен таралымы, тапсырыс жасаған тұлғалар, қанша қаражат төленгені туралы мәліметтер болуға тиіс. Үгіттік баспа материалдарын Қазақстан Республикасы аумағының шегінен тыс жерлерде дайындауға, анонимдік үгіттеу материалдарын таратуға тыйым салынады.

Жергілікті атқарушы органдар тиісті сайлау комиссияларымен бірлесіп, барлық кандидаттар үшін үгіттік баспа материалдарын орналастыру үшін орындарды айқындайды және оларды стендтермен, тақталармен, тұғырлықтармен жарақтандырады. Үгіттік баспа материалдары барлық кандидаттар үшін тең құқықтар қамтамасыз ететін жағдайларда орналастырылады.

Кандидаттар үгіттік баспа материалдарын тиісті объект иесінің рұқсатымен өзге де орындарда іліп қоюға құқылы.

Үгіт материалдарын ескерткіштерге, обелисктерге, тарихи, мәдени немесе сәулеттік құндылығы бар ғимараттар мен құрылыстарға, сондай-ақ дауыс беруге арналған үй-жайларға іліп қоюға тыйым салынады.

Сайлау комиссиясының үй-жайында және дауыс беруге арналған үй-жайда кандидаттың фотосуреті және Орталық сайлау комиссиясы белгілеген мәліметтердің стандартты жиынтығы бар бірыңғай форматта кандидаттар туралы ақпарат орналастырылады.

Сайлау комиссиясының үй-жайында және дауыс беруге арналған үй-жайда Орталық сайлау комиссиясы белгілеген мәліметтердің стандартты жиынтығы бар бірыңғай форматта партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялар туралы ақпарат орналастырылады.

Кандидаттар, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялар өз сайлау қорларының қаражатынан бұқаралық ақпарат құралдарына шығуға, сайлау алдындағы жария іс-шараларды өткізуге, қосымша үгіт

материалдарын шығаруға байланысты шығыстарды төлеуге, сондай-ақ көлік және іссапар шығыстарын жабуға құқылы. Осы мақсатта басқа көздерден өзге де ақша тартуға, сайлау науқаны барысында кандидаттар пайдаланатын, кандидаттардың сайлау қорлары қаражатынан ақысы төленбеген жеке және заңды тұлғалардың кез келген тауарларын, жұмыстары мен көрсетілетін қызметтерін қабылдауға, аталған жеке және заңды тұлғаларға осы қызметтерді көрсеткені үшін кандидат тарапынан кез келген жәрдем көрсетуге тыйым салынады.

Кандидатқа, саяси партияларға сайлау алдындағы үгітті жүргізуге байланысты қызметтер көрсететін жеке және заңды тұлғаларда олардан көрсетілетін қызметтерді қабылдауға жазбаша келісімі болуға тиіс. Жазбаша келісімі жоқ адамдар Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауапты болады.

«Сайлау туралы» Конституциялық заңға сәйкес міндетті түрде жариялануға жататын мәліметтер жергілікті атқарушы органдардың және сайлау комиссияларының интернет-ресурстарында орналастырылады. Мерзімді баспасөз басылымдары сайлау комиссияларының хабарларын Орталық сайлау комиссиясы айқындайтын тәртіппен және көлемде республикалық және жергілікті бюджеттерде көзделген қаражат есебінен орналастырады.

Сайлауға байланысты қоғамдық пікірге сұрау салу нәтижелерін жариялаған кезде бұқаралық ақпарат құралдары сұрау жүргізген заңды тұлғаны, сұрау салуға тапсырыс берген және оның ақысын төлеген адамдарды, сұрау жүргізілген уақытты, ақпарат жинау әдісін, сұрақтың нақты тұжырымын, сұрау салынғандардың саны мен сұрау салу нәтижелерінің қателік коэффициентін көрсетуге міндетті.

Қоғамдық пікірге сұрау салуды Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тіркелген, қоғамдық пікірге сұрау салуды жүргізу бойынша кемінде бес жыл тәжірибесі бар заңды тұлғалар тиісті құжаттардың көшірмелерін қоса бере отырып, бұл туралы Орталық сайлау комиссиясын жазбаша түрде алдын ала хабардар ете отырып, жүргізуге құқылы. Орталық сайлау комиссиясына жіберілетін хабарламада сұрау салуды жүргізуге қатысатын және осы салада жұмыс тәжірибесі бар мамандар туралы, қоғамдық пікірге сұрау салу жүргізілетін өңірлер туралы, қолданылатын талдау әдістері туралы мәліметтер көрсетіледі.

Қоғамдық пікірге сұрау салу нәтижелерін, сайлау, сайлауға байланысты өзге де зерттеулер, кандидаттарды не саяси партияларды қолдап дауыс беру нәтижелерінің болжамдарын дауыс берілетін күн алдындағы бес күн ішінде және дауыс берілетін күні Интернет желісінде жариялауға жол берілмейді.

Сайлау күні дауыс беруге арналған үй-жайда немесе пунктте қоғамдық пікірге сұрау салуға тыйым салынады.

5.3. КАНДИДАТТЫҢ, САЯСИ ПАРТИЯНЫҢ САЙЛАУ АЛДЫНДАҒЫ БАҒДАРЛАМАСЫ

Президенттікке, Парламент және мәслихат депутаттығына, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдеріне, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органының мүшелігіне кандидат, партиялық тізімін ұсынған саяси партия өзінің болашақ қызметінің сайлау алдындағы

бағдарламасын ұсынады. Сайлау алдындағы бағдарламада Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгерту, оның тұтастығын бұзу, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіру, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық араздықты қоздыру, қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа бас ұру, сондай-ақ заңдарда көзделмеген әскерилендірілген құралымдар құру идеялары уағыздалмауға тиіс.

Аталған талаптар бұзылған жағдайда тиісті сайлау комиссиясы кандидатты тіркеуден, саяси партияны партиялық тізімді тіркеуден бас тартуға, ал кандидат немесе саяси партия мұндай сайлау алдындағы бағдарламаны тіркелгеннен кейін ұсынған жағдайда кандидатты немесе партиялық тізімді тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға құқылы.

5.4. СЕНІМДІ ТҰЛҒАЛАР

Кандидаттардың, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялардың өздеріне сайлау науқанын жүргізуге көмектесетін, сайлау алдындағы үгітті жүргізетін, кандидаттардың, саяси партиялардың мүдделерін білдіретін сенім білдірілген адамдары болуына құқылы.

Кандидаттар, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялар сенім білдірілген адамдарын өз қалауы бойынша тиісті сайлау округіндегі әрбір сайлау учаскесіне үш адамнан аспайтын санда айқындайды және оларды туралы тіркеу үшін тиісті сайлау комиссиясына хабарлайды.

Сенат депутаттығына кандидат әрбір ауданда, қалада, қаладағы ауданда бір-бір сенім білдірілген адамы болуға құқылы.

Кандидат, саяси партия сенім білдірілген адамдар ретінде ұсынатын адамдар тиісті сайлау комиссиясына өзінің сенім білдірілген адам болуға келісетіні туралы өтініш береді.

Сайлау комиссиясы сенім білдірілген адамдарды тіркегеннен кейін оларға тиісті куәліктер береді.

Сенім білдірілген адам Қазақстан Республикасының азаматы болуға тиіс, Сенат депутатын сайлау кезінде мәслихат депутаты, қандай да бір сайлау комиссиясының мүшесі, мемлекеттік саяси қызметші лауазымындағы адам болмауға тиіс.

10-сурет. Сенім білдірілген тұлғаларға заңмен белгіленген талаптар

Сенім білдірілген адамдар Қазақстан Республикасының саяси партиялары, өзге де қоғамдық бірлестіктері, коммерциялық емес ұйымдары байқаушыларының құқықтарын иеленеді, міндеттеріне ие болады және кандидаттың, партиялық тізімін ұсынған саяси партияның өздеріне жазбаша нысанда берген өкілеттіктері шегінде әрекет етеді.

Сенім білдірілген адамдар сайлау науқаны аяқталғаннан кейін, өз бастамасымен, кандидаттың және партиялық тізімін ұсынған саяси партияның шешімімен, сондай-ақ кандидатты, партиялық тізімді тіркеудің күші жойылған, «ҚР сайлау туралы» Конституциялық заң бұзылған жағдайларда өз мәртебесінен айырылады.

5.5. САЙЛАУ АЛДЫНДАҒЫ ҮГІТТІ ТОҚТАТУ

Сайлау күні және оның қарсаңындағы күні кез келген сайлау алдындағы үгітке тыйым салынады.

Сайлау комиссияларының үй-жайларынан және дауыс беруге арналған үй-жайлардан тыс жерлерде бұрын ілінген баспа үгіт материалдары бұрынғы орындарында сақталуы мүмкін.

Интернет желісінде бұрын орналастырылған үгіт материалдары бұрынғы орындарында сақталуы мүмкін. Бұрын орналастырылған материалдарды интернет-ресурстардың басты беттеріне шығаруға жол берілмейді.

5-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Сайлау алдындағы үгіт жүргізудің қандай формалары бар?
2. Сайлау алдындағы үгітті жүргізуге, кез келген сайлау алдындағы үгіт материалдарын таратуға кімге тыйым салынады?
3. Үгіт материалдарын қандай жерлерде ілуге тыйым салынады?
4. Сенім білдірілген адамдарға қандай талаптар қойылады?
5. Сайлау алдындағы үгіт қашан тоқтатылады?
6. Осы тақырып бойынша негізгі нормативтік құқықтық актілерді атаңыз.

6-ТАҚЫРЫП.

САЙЛАУДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ

Мақсаты: сайлауды мемлекеттік және мемлекеттік емес қаржыландыру мәселелерін зерделеу.

Жоспары:

6.1. Сайлауды мемлекеттік қаржыландыру.

6.2. Сайлауды мемлекеттік емес қаржыландыру.

6.3. Сайлау комиссияларының сайлау іс-шараларын қаржыландыруы. Сайлау науқанын өткізуге бөлінген қаражаттың жұмсалуды бақылау.

6.1. САЙЛАУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛАНДЫРУ

Сайлауды қаржыландыру тәртібі «Бюджеттің атқарылуы және оған кассалық қызмет көрсету ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2014 жылғы 4 желтоқсандағы № 540 Бұйрығының 10-тарауы 1-параграфының 468-480-тармақтарымен реттеледі.

ҚР ОСК 2018 жылғы 25 тамыздағы № 12/200 қаулысымен аумақтық сайлау комиссияларының Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясына сайлау науқандарын өткізуге бюджеттік өтінімдерді жасау және ұсыну қағидалары бекітілді.

Арнаулы уақытша шот ашу, кандидаттардың сайлау қорларының қаражатын жұмсау тәртібі «Арнаулы уақытша шот ашу және сайлау қорының қаражатын жұмсау қағидаларын бекіту туралы» ҚР ОСК-ның 1999 жылғы 7 тамыздағы № 19/222 қаулысымен айқындалады.

ҚР ОСК 2018 жылғы 25 тамыздағы № 12/202 қаулысымен бұқаралық ақпарат құралдарына шығу үшін кандидаттарға қаражат бөлу қағидалары мен көлемі бекітілді.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 31 желтоқсандағы №1161 қаулысымен Қазақстан Республикасының сайлау және республикалық референдум туралы заңнамасында көзделген тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің тізбесі бекітілген.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 11 мамырдағы № 256 қаулысымен бюджет қаражаты есебінен, оның ішінде шет мемлекеттерге қызметтік іссапарларға арналған шығыстарды өтеу қағидалары бекітілді.

Сайлауды қаржыландыру – қаржылық бағалауға, сайлауды дайындау мен өткізуді қамтамасыз етуге бағытталған іс-әрекеттер.

Сайлауды қаржыландыру тікелей және жанама қаржыландыру элементтерін де, мемлекеттік және жеке қаржыландыруды да біріктіреді.

Тікелей қаржыландыруға азаматтардың тікелей сайлау алдындағы және сайлау кезеңіндегі құқықтарын іске асыруға бағытталған рәсімдер мен іс-шараларды қаржыландыру жатады.

Жанама қаржыландыру – ҚР ОСК, аумақтық сайлау комиссияларының тұрақты мүшелерін, ақпараттық жүйелерді ұстауға, сайлау процесіне қатысушыларды оқытуға арналған шығындарды қаржыландыру.

Президентті, Парламент, мәслихаттар депутаттарын, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерін сайлау осы мақсаттар үшін ашылатын жергілікті атқарушы органдардың шоттары арқылы республикалық бюджет қаражатынан қаржыландырылады. Бұл шоттарға республикалық бюджеттен түсетін бюджет қаражатына билік етуді аумақтық сайлау комиссиялары жүзеге асырады. Қаржыландыру тәртібі Қазақстан Республикасының бюджет заңнамасымен белгіленеді.

Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлау осы мақсаттар үшін ашылатын жергілікті атқарушы органдардың шоттары арқылы жергілікті бюджет қаражатынан қаржыландырылады. Осы мақсаттарға бюджет қаражатына билік етуді аумақтық сайлау комиссиялары жүзеге асырады.

Қаржыландыру тәртібі Қазақстан Республикасының бюджет заңнамасымен белгіленеді.

Республикалық бюджет қаражатынан мыналарға арналған шығыстар жабылады:

1) сайлау комиссияларын ұйымдастыру және олардың қызметі, үй-жайларды жалға алу, іссапар шығыстары, консультанттардың, сарапшылардың, лингвистикалық комиссия мүшелерінің, электрондық сайлау жүйесін пайдалануды қамтамасыз ететін мамандардың еңбегіне ақы төлеу;

2) «Сайлау туралы» Конституциялық заңның 28-бабының 3-тармағына сәйкес партиялық тізімдер бойынша дауысқа түсетін кандидаттардан басқа кандидаттардың бұқаралық ақпарат құралдарында сөйлеген сөздері;

3) «Сайлау туралы» Конституциялық заңның 28-бабының 4 және 5-тармақтарына сәйкес жүргізілетін кандидаттардың сайлау алдындағы жария іс-шараларын өткізу және партиялық тізімдер бойынша дауысқа түсетін кандидаттардан басқа кандидаттардың үгіт материалдарын шығару;

4) партиялық тізімдер бойынша дауысқа түсетін кандидаттардан басқа кандидаттардың Орталық сайлау комиссиясы белгілеген мөлшерде көлік шығыстары;

5) сайлау комиссиясының үй-жайы мен дауыс беруге арналған үй-жайда орналастырылатын Президенттікке, Парламент Сенатының және мәслихаттардың депутаттығына, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелеріне кандидаттар туралы, сондай-ақ партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялар туралы ақпараттық плакаттарды дайындау.

Жергілікті бюджет қаражатынан мыналарға арналған шығыстар жабылады:

1) сайлау комиссияларын ұйымдастыру және олардың қызметі, үй-жайларды жалға алу, іссапар шығыстары, электрондық сайлау жүйесін пайдалануды қамтамасыз ететін консультанттардың, сарапшылардың, мамандардың еңбегіне ақы төлеу;

2) аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидаттардың бұқаралық ақпарат құралдарында «Сайлау туралы» Конституциялық заңның 28-бабының 3-тармағына сәйкес сөз сөйлеуі (шығыстардың мөлшерін тиісті облыстық сайлау комиссиясы айқындайды);

3) «сайлау туралы» Конституциялық заңның 28-бабының 4 және 5-тармақтарына сәйкес жүргізілетін кандидаттардың сайлау алдындағы жария іс-шараларын өткізу және аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидаттардың үгіт материалдарын шығару (шығыстар мөлшерін тиісті облыстық сайлау комиссиясы айқындайды);

4) аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидаттардың тиісті аумақтық сайлау комиссиясы белгілейтін мөлшерлердегі көліктік шығыстары (шығыстардың мөлшерін тиісті облыстық сайлау комиссиясы айқындайды);

5) сайлау комиссиясының үй-жайында және дауыс беруге арналған үй-жайда орналастырылатын аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидаттар туралы ақпараттық плакаттарды дайындау.

Халықаралық ұйымдар мен халықаралық қоғамдық бірлестіктер, шетелдік мемлекеттік органдар, шетелдік заңды тұлғалар мен азаматтар, сондай-ақ азаматтығы жоқ адамдар тарапынан республикадағы сайлауды қаржыландыруға қандай да бір тікелей немесе жанама қатысуына тыйым салынады.

6.2. САЙЛАУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ЕМЕС ҚАРЖЫЛАНДЫРУ

Президент және Парламент депутаттары және мәслихаттар депутаттары сайлауындағы кандидаттардың сайлау алдындағы үгіті құрылатын сайлау қорларының қаражатынан қаржыландырылуы мүмкін.

Сайлау қорлары келесі көздерден құрылады:

1) кандидаттардың жеке қаражатынан, саяси партиялардың қаражатынан;

2) кандидатқа оны ұсынған Республиканың қоғамдық бірлестігі бөлген қаражаттан;

3) республика азаматтары мен ұйымдарының ерікті қайырымалдықтарынан құралады. Мемлекеттік органдар мен ұйымдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, қайырымдылық ұйымдарының, діни бірлестіктердің, жарғылық капиталына шетелдік қатысуы бар қазақстандық заңды тұлғалардың, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалардың анонимдік қайырымалдықтарына тыйым салынады.

Сайлау қорларына тек заңды жолмен алынған қаражат жіберілуі мүмкін. Қорға түскен ақшаның жалпы сомасы және оның көздері туралы ақпарат сайлау қорытындылары жарияланғаннан кейін он күн ішінде бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады:

Қазақстан Республикасының Президентін, Парламент Мәжілісінің депутаттарын партиялық тізімдер бойынша сайлау кезінде - Орталық сайлау комиссиясы;

Парламент Сенатының депутаттарын сайлау кезінде-облыстық (республикалық маңызы бар қалалардың және Астананың) сайлау комиссиялары;

мәслихаттардың депутаттарын сайлау кезінде-аумақтық сайлау комиссиялары жариялайды.

Аталған көздерден сайлау қорларына жіберілуі мүмкін ақша қаражатының шекті мөлшері «Сайлау туралы» Конституциялық заңның Ерекше бөлігінде белгіленеді.

Белгіленген мөлшерден артық түскен ақша қаражаты сайлау қорларына есепке алынуға жатпайды және оларды қосқан азаматтар мен ұйымдарға қайтарылады. Бұл ретте көрсетілген қаражатты қайтаруға байланысты шығыстар оларды енгізген азаматтар мен ұйымдар есебінен жабылады. Анонимдік қайырымалдықтар республикалық бюджет кірісіне енгізіледі.

Сайлау қорын құрайтын ақша қаражаты кандидат, партиялық тізім тіркелгеннен кейін тиісті сайлау комиссиясы банк мекемелерінде ашатын

арнайы уақытша шотқа есептеледі. Көрсетілген шот бойынша кірістер есептелмейді және төленбейді. «Сайлау туралы» Конституциялық заңда аталған мақсаттар үшін сайлау қорының қаражатына билік ету құқығы тек қана кандидатқа және партиялық тізімдерін ұсынған саяси партияларға тиесілі. Банктер тиісті сайлау комиссиясына арнаулы уақытша шоттарға қаражаттың түсуі және олардың жұмсалуды туралы апта сайын есеп береді. Тиісті сайлау комиссиясының сұратуы бойынша нақ сол мәліметтер жиырма төрт сағаттың ішінде беріледі. Арнайы уақытша шот ашу, сайлау қорларының қаражатын жұмсау тәртібін және тиісті банк мекемесін Орталық сайлау комиссиясы айқындайды.

Өз кандидатурасынан алып тастаған кандидатты, саяси партия партиялық тізімді кері қайтарып алған партиялық тізімді тіркеу туралы шешімнің күші жойылған жағдайда сайлау қорына келіп түскен ақша қаражаты оны қосқан азаматтар мен ұйымдарға дереу қайтарылуы қажет. Бұл ретте көрсетілген қаражатты қайтаруға байланысты шығыстар оларды енгізген азаматтар мен ұйымдар есебінен жабылады.

Арнайы уақытша шоттар бойынша барлық қаржылық операциялар, оның ішінде жеке және заңды тұлғалармен есеп айырысулар, міндетті аударымдар, салықтар және бюджетке төленетін басқа да төлемдер сайлау күнінің алдындағы күнгі сағат 18-де тоқтатылады.

Қайта дауыс беру өткізілген жағдайда кандидаттың сайлау қорына түсуге рұқсат етілген ақшаның шекті сомасы бір жарым есе ұлғайтылады.

Қайтадан дауыс беру өткізілген кезде өздеріне қатысты қайта дауыс беру өткізілетін кандидаттардың арнаулы уақытша шоттары бойынша қаржы операциялары қайтадан дауыс беру тағайындалған күні қайта жаңғыртылады және сайлау күнінің алдындағы күнгі сағат он сегізде тоқтатылады.

Сайлау қоры құрылған кезден бастап түскен ақшаның жалпы сомасы «Сайлау туралы» Конституциялық заңда белгіленген шектен аспауға тиіс.

Сайлау қорытындылары анықталғаннан кейін бес күннен кешіктірмей кандидат, саяси партия тиісті сайлау комиссиясына өзінің сайлау қоры қаражатының пайдаланылуы туралы есеп беруге міндетті. Сайлау қорының сайлау науқаны мақсаттарына жұмсалмай қалған ақшалай қаражатының үштен екісі республикалық бюджетке жіберіледі, ал үштен бірі кандидатқа, саяси партияға қайтарылады.

Кандидаттың, партиялық тізімін ұсынған саяси партияның «Сайлау туралы» Конституциялық заңның 34-бабының 1-8-тармақтарында белгіленген ережелерді, сондай-ақ Орталық сайлау комиссиясы белгілеген сайлау қорлары қаражатын жұмсау тәртібін бұзуы кандидатты, партиялық тізімді тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға, ал сайлау өткізілгеннен кейін кандидатты Президент, Парламент депутаты ретінде тіркегендігі күшін жоюға әкеп соғады. мәслихат депутатын, өзге де жергілікті өзін - өзі басқару органының мүшесін-тиісті аумақ немесе округ бойынша сайлауды жарамсыз деп тану ұсынылады.

6.3. САЙЛАУ КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ САЙЛАУ ІС-ШАРАЛАРЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУЫ. САЙЛАУ НАУҚАНЫН ӨТКІЗУГЕ БӨЛІНГЕН ҚАРАЖАТТЫҢ ЖҰМСАЛУЫН БАҚЫЛАУ

Президентті, Парламент, мәслихаттар депутаттарын, сондай-ақ өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерін сайлау кезіндегі сайлау іс-шараларын қаржыландыруды Орталық сайлау комиссиясы жүзеге асырады.

Сайлау комиссияларының төрағалары ақшалай қаражатқа билік етеді және қаржылық құжаттардың қаржы мәселелері бойынша сайлау комиссияларының шешімдеріне сәйкестігі үшін жауапты болады.

Кандидаттардың сайлау науқандарына республикалық бюджеттен бөлінген қаражаттың жұмсалуды бақылау Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады.

Сайлау қорлары қаражатының жұмсалуды бақылауды тиісті сайлау комиссиялары мен банк мекемелері жүзеге асырады.

Тиісті сайлау комиссияларының ұсынысы бойынша аталған бақылауды жүргізуге өздерінің құзыретіне сәйкес мемлекеттік органдардың мамандары тартылуы мүмкін.

6-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Республикалық бюджет қаражатынан қандай шығыстар жабылады?
2. Жергілікті бюджет қаражатынан қандай шығыстар жабылады?
3. Сайлау қорлары қандай көздерден құрылады?
4. Сайлауды қаржыландыру тәртібі қандай?

7-ТАҚЫРЫП.

ДАУЫС БЕРУ ТӘРТІБІ. ДАУЫС БЕРУ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫН АНЫҚТАУ

Мақсаты: дауыс беру тәртібін зерделеу және дауыс беру қорытындыларын анықтау.

Жоспары:

- 7.1. Сайлау бюллетені.
- 7.2. Дауыс беру уақыты мен орны. Дауыс беруге арналған үй-жай.
- 7.3. Дауыс беруді ашу. Дауыс беруді ұйымдастыру және өткізу.
- 7.4. УСК-ның бақылаушылармен, шетелдік (халықаралық) бақылаушылармен және БАҚ өкілдерімен, дауыс беру күні дауыс беруге арналған үй-жайға қатысуға құқығы бар өзге де адамдармен өзара іс-қимылы.
- 7.5. Сайлау учаскесіндегі (дауыс беру пунктіндегі) дауыстарды санау.
- 7.6. Сайлау қорытындыларын анықтау және жариялау.
- 7.7. Президентті, Парламент, мәслихаттар депутаттарын, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін және өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін тіркеу.
- 7.8. Президенттің, Парламент, мәслихаттар депутатының куәлігі мен омырауға тағатын белгісі, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің және өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органы мүшесінің куәлігі.

7.1. САЙЛАУ БЮЛЛЕТЕНІ

Парламент Мәжілісі депутаттарын сайлау жөніндегі сайлау бюллетенінің жаңа нысаны «Қазақстан Республикасының Президентін, Парламент Мәжілісі депутаттарын, мәслихаттар депутаттарын сайлау жөніндегі дауыс беруге арналған сайлау бюллетеньдерінің нысанын бекіту туралы» ҚР ОСК-ның 2018 жылғы 23 тамыздағы № 11/192 қаулысымен бекітілген.

Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 19 қыркүйектегі № 16/209 қаулысымен кандидатура алып тасталған, кандидат етіп ұсыну туралы шешімнің күші жойылған, кандидаттарды, партиялық тізімдерді тіркеу туралы шешімнің күші жойылған жағдайларда сайлау бюллетеньдеріне өзгерістер енгізу қағидалары бекітілді.

ҚР ОСК 1999 жылғы 13 шілдедегі № 15/214 қаулысымен саяси партиялардың атауларын сайлау бюллетеніне енгізу туралы жеребе тастау ережесі бекітілді.

Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2009 жылғы 8 сәуірдегі № 161/306 Қаулысымен дауыс беру құқығын беретін есептен шығару куәліктерін беру және есепке алу қағидалары бекітілді.

Сайлау учаскесінде дауыс беруге арналған үй-жайларды жарақтандыру жөніндегі Нұсқаулық ҚР Орталық сайлау комиссиясының 2012 жылғы 23 қазандағы № 21/183 қаулысымен бекітілген, ол сайлау учаскесінде дауыс беруге арналған үй-жайларды, дауыс беруге арналған пунктті жарақтандыруды нақтылайды.

Сайлау бюллетеніне мемлекеттік тілдің әліпбилік ретімен Тегі, Аты, Әкесінің аты (егер ол жеке басты куәландыратын құжатта көрсетілсе) көрсетіле отырып, барлық тіркелген кандидаттар және «Барлығына қарсы» жол енгізіледі. Саяси партиялар үшін дауыс беруге арналған сайлау бюллетеніне жеребе арқылы айқындалған тәртіппен саяси партиялардың атаулары және «Барлығына қарсы» деген жол енгізіледі. Жеребе тастауды Орталық сайлау комиссиясы жүргізеді. Жеребе тастау тәртібін Орталық сайлау комиссиясы анықтайды.

Орталық сайлау комиссиясы кандидатура алып тасталған, кандидат етіп ұсыну туралы шешімнің күші жойылған, кандидаттарды, партиялық тізімдерді тіркеу туралы шешімнің күші жойылған жағдайда сайлау бюллетеньдеріне өзгерістер енгізу тәртібін айқындайды.

Сайлау бюллетеньдері мемлекеттік тілде және орыс тілінде басылады.

Сайлау бюллетеньдері сайлау округіндегі сайлаушылардың жалпы санының 1 процент резервімен сайлау округіндегі сайлаушылардың санына тең мөлшерде дайындалады.

Сайлау бюллетеньдері учаскелік сайлау комиссияларына сайлау учаскесіндегі сайлаушылардың жалпы санының 1 процент резервімен сайлаудан кемінде үш күн бұрын және оған кемінде бір күн қалғанда жеткізіледі.

Сайлау бюллетеньдері орналасқан үй-жайға мөр басылады және ішкі істер органдарының күзетіне тапсырылады.

7.2. ДАУЫС БЕРУ УАҚЫТЫ МЕН ОРНЫ. ДАУЫС БЕРУГЕ АРНАЛҒАН ҮЙ-ЖАЙ

Президентті, Парламент Мәжілісі және мәслихаттар депутаттарын, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерін сайлау бойынша дауыс беру сайлау күні жергілікті уақыт бойынша сағат жетіден жиырма сағатқа дейін өткізіледі. Аумақтық сайлау комиссиялары тиісті әкімнің, учаскелік сайлау комиссияларының ұсынуы бойынша дауыс беруді бастайтын және аяқтайтын өзге де уақыт белгілеуге құқылы. Бұл ретте дауыс беру сағат алтыдан ерте басталып, сағат жиырма екіден кеш аяқталуы мүмкін емес. Аумақтық комиссиялардың дауыс берудің басталу және аяқталу уақытын өзгерту туралы шешімі сайлаушыларға жеткізілуге тиіс.

Учаскелік сайлау комиссиясы дауыс беру уақыты мен орны туралы - дауыс беру өткізілетін күнге дейін он күннен кешіктірмей, ал мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерінің сайлауын өткізген кезде бес күннен кешіктірмей сайлаушыларды бұқаралық ақпарат құралдары арқылы, сондай-ақ өзге де тәсілдермен хабардар етеді.

Қазақстан Республикасының иелігіндегі және сайлау күні жүзуде жүрген кемелерде, әскери бөлімдерде, шалғайдағы және қатынасу қиын аудандарда, алыс мал шаруашылығы учаскелерінде, демалыс үйлерінде, санаторийлерде, тұрақты емдеу-профилактикалық мекемелерінде, тергеу изоляторлары мен уақытша ұстау изоляторларында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының шет елдердегі өкілдіктері жанынан құрылған сайлау учаскелерінде жұмыс істейді егер тізімге енгізілген барлық сайлаушылар дауыс берсе, учаскелік сайлау комиссиясы дауыс беруді кез келген уақытта аяқталды деп жариялай алады. Мұндай учаскелердің тізбесін тиісті сайлау комиссиясы сайлаудан кемінде жеті күн бұрын, ал мәслихаттардан басқа өзге де жергілікті өзін - өзі басқару органдары мүшелерінің сайлауын өткізу кезінде-сайлауға дейін үш күннен кешіктірмей бекітеді.

Сенат депутаттарын сайлау бойынша дауыс беру Бір күн ішінде өткізіледі. Бұл ретте дауыс беру уақытын аумақтық сайлау комиссиясы айқындайды.

Дауыс беруге арналған үй-жай

Президентті, Парламент, мәслихаттар депутаттарын, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерін сайлауда дауыс беру арнайы бөлінген үй-жайларда өткізілуге тиіс, оларда жасырын дауыс беруге арналған кабиналар жеткілікті мөлшерде жабдықталуға, сайлау бюллетеньдерін беру орындары айқындалуға және дауыс беруге арналған жәшіктер орнатылуға тиіс. Дауыс берушілер оларға жақындаған кезде міндетті түрде жасырын дауыс беруге арналған кабинадан өтуі тиіс. Бұл ретте бақылаушыларға, сенім білдірілген адамдарға, бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдеріне және сайлау комиссиясы мүшелеріне сайлау жәшіктерін, жасырын дауыс беруге арналған кабиналарға кіруді және шығуды бақылау мүмкіндігі қамтамасыз етілуге тиіс.

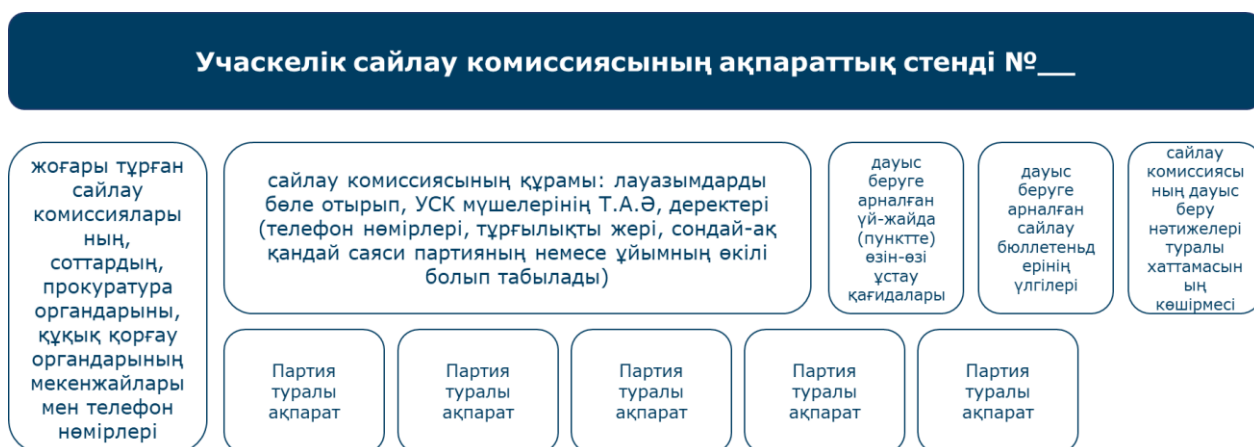
11-сурет. УИК-ті ақпараттық қамтамасыз ету

Дауыс беруге арналған үй-жайды жабдықтау кезінде мүмкіндігі шектеулі азаматтар болып табылатын сайлаушылардың кедергісіз кіруі және онда дауыс беруі үшін жағдайлар қамтамасыз етілуге тиіс.

Технологиялық және өзге де жабдықтарды, УСК мүшелерінің, бақылаушылардың және өзге де адамдардың жұмыс істеуі үшін бөлінген орындарды дауыс беруге арналған үй-жайда дауыс беру күні орналастыру схемасы дауыс берілетін күннің алдындағы күні УСК отырысында қаралады.

12-сурет. Ақпараттық стенд үлгісі

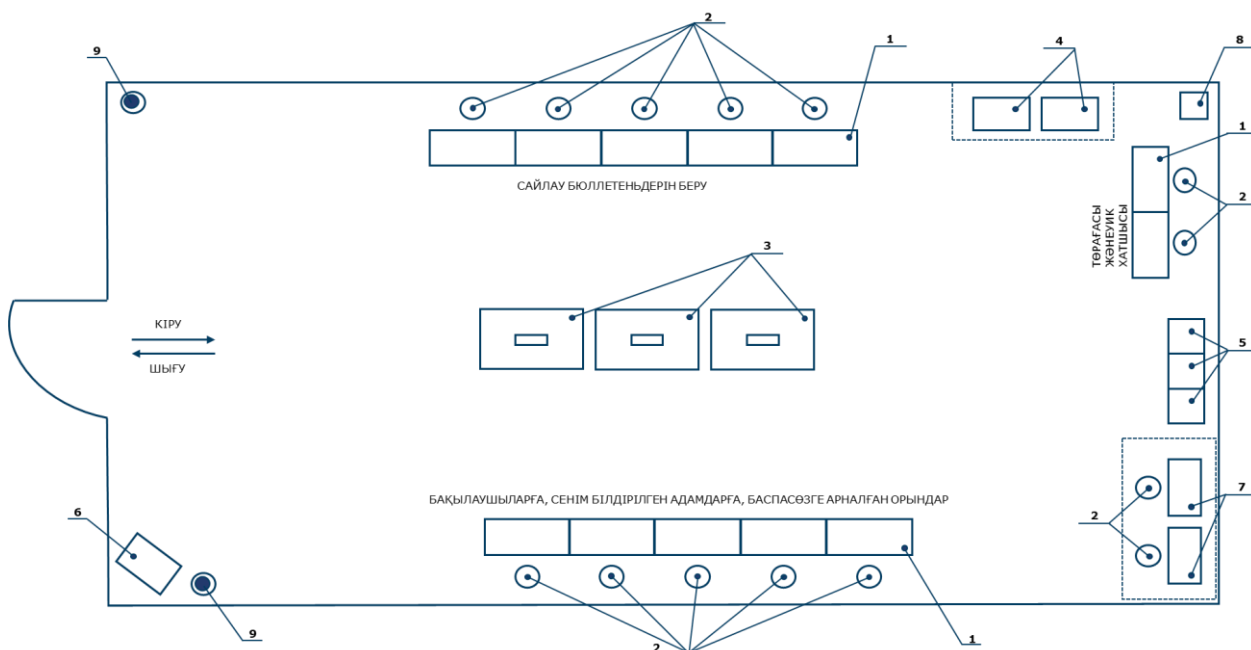

Төмендегі суреттерде дауыс беруге арналған үй-жайлардағы технологиялық жабдықтың шамамен орналасу схемалары келтірілген.

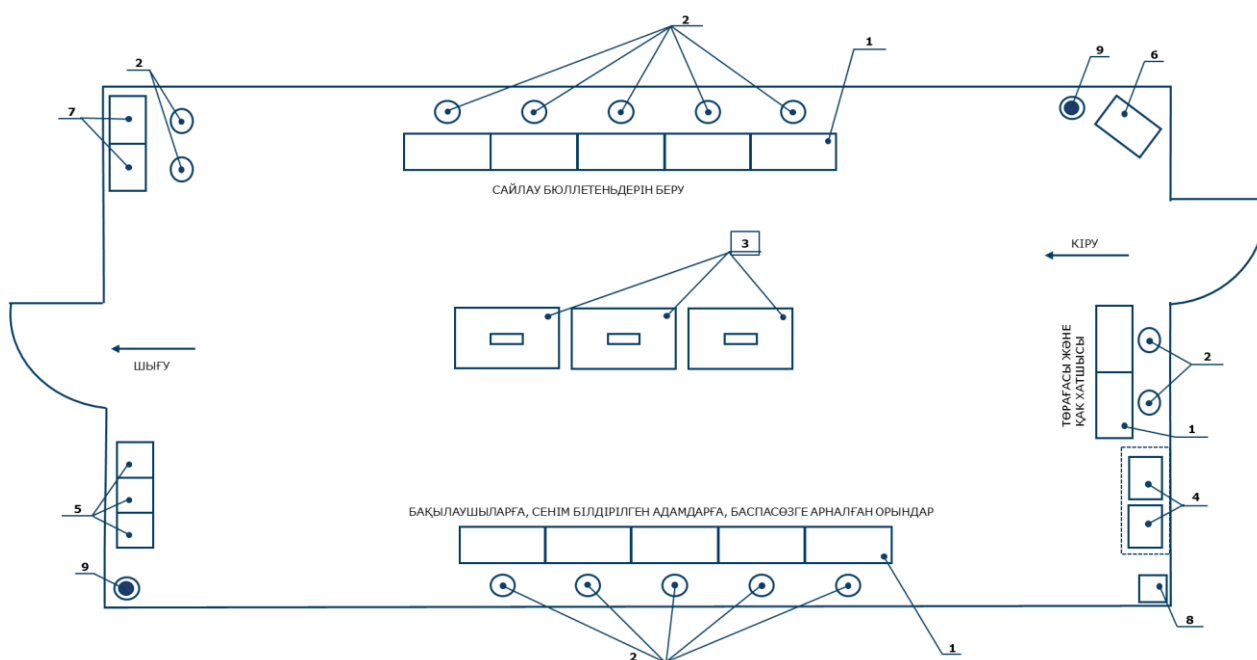
Сандық белгілер:

- 1 - үстелдер;
- 2 - орындықтар;
- 3 - дауыс беруге арналған стационарлық жәшіктер;
- 4 - үй-жайдан тыс жерде дауыс беруге арналған тасымалданатын жәшіктер;
- 5 - жасырын дауыс беруге арналған кабиналар;
- 6 - ақпараттық стенд;
- 7 - мүмкіндігі шектеулі азаматтардың жасырын дауыс беруіне арналған арнайы жабдықталған орын (бұрыш);
- 8 - сейф;
- 9 - өрт сөндіргіштер.

13-сурет. Бір эвакуациялық шығу жолы бар үй-жайда технологиялық жабдықты орналастырудың үлгі схемасы

14-сурет. Екі эвакуациялық шығу жолы бар үй-жайда технологиялық жабдықты орналастырудың үлгі схемасы

Дауыс беруге арналған үй-жайдағы адамдар сайлау комиссиясы белгілеген ережелерді қатаң сақтауға міндетті. Тиісті сайлау комиссиясының төрағасы дауыс беруге арналған үй-жайдағы сайлаушылардың санын бір мезгілде реттейді; тәртіпке жауапты болады және «Сайлау туралы» Конституциялық заңның ережелерін бұзатын және дауыс беруді өткізуге кедергі келтіретін кез келген адамнан үй-жайдан кетуін талап етуге құқығы бар.

Дауыс беру күні дауыс беруге арналған үй-жайда сайлау процесіне қатысы жоқ бөгде адамдардың болуына тыйым салынады.

Қазақстан Республикасының сайлау туралы заңнамасы бұзылған жағдайда учаскелік сайлау комиссиясының мүшесі оның жұмысына қатысудан дереу шеттетіледі, ал байқаушы мен өзге де адамдар сайлау комиссиясының жазбаша нысанда қабылданған дәлелді шешімі бойынша дауыс беруге арналған үй-жайдан шығарылады.

Осы шешімнің орындалуын ішкі істер органдары жүзеге асырады, олар да сайлау комиссиясының шеттетілген мүшесін, сондай-ақ алыстағы байқаушыны немесе өзге де адамды Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жауаптылыққа тарту жөнінде шаралар қолданады.

Дауыс беруге арналған үй-жайларда тәртіпті қамтамасыз ету ішкі істер органдарына жүктеледі. Ішкі істер органдарының қызметкерлері дауыс беруге арналған үй-жайда комиссия төрағасының шақыруымен ғана болуға тиіс және тәртіп қалпына келтірілгеннен кейін немесе комиссия төрағасының өтініші бойынша дереу кетуге міндетті.

7.3. ДАУЫС БЕРУДІ АШУ. ДАУЫС БЕРУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ӨТКІЗУ

Президентті, партиялық тізім бойынша сайланатын Мәжіліс депутаттарын, мәслихаттарды, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерін сайлау бойынша дауыс беру күні учаскелік сайлау комиссиялары дауыс беру басталғанға дейін бір сағат бұрын дауыс беруге арналған учаскелерді ашуға кірісуге тиіс.

Сенат депутаттарын және Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Парламент Мәжілісі депутаттарын сайлау жөніндегі дауыс беру күні тиісті аумақтық сайлау комиссиялары дауыс беру басталғанға дейін бір сағат бұрын дауыс беруге арналған пункттерді ашуға кірісуге тиіс.

Учаскелік (аумақтық) сайлау комиссиясының төрағасы:

1) дауыс беру басталардан отыз минут бұрын Комиссия мүшелерінің қатысуымен сайлау жәшіктерін, оларда сайлау бюллетеньдерінің бар-жоғын, жәшіктердің бүтіндігін тексереді, дауыс беруге арналған жәшіктерді пломбалайды немесе мөр басады;

2) сайлау бюллетеньдерін беруге жауапты комиссия мүшелерін анықтайды.

Дауыс беру күнінің алдындағы күні УСК отырыс өткізеді, онда дауыс беру күні комиссия мүшелерінің міндеттері бөлінеді.

2-кесте. Дауыс беру күні УСК мүшелерінің міндеттерін шамамен бөлу (сайлау комиссиясының 7 мүшесі есебінен)

ТАӘ	Әрекет
хатшы	Сайлау бюллетеньдерін өтеу, сайлау жәшіктерге мөр басу, сайлау құжаттамасына және т.б. мөр басу үшін қажетті кеңсе тауарларын дайындау.

төраға, орынбасар, 4 мүше	Дауыс беру аяқталғаннан кейін сайлау бюллетеньдерін өтеу.
төраға	Дауыс беру күні учаскені ашу алдында дауыс беруге арналған жәшіктерді мөр басу.
төраға	Дауыс беру алдында комиссия мүшелеріне сайлау бюллетеньдерін беру
орынбасар, 3 мүше	Дауыс беру күні сайлау бюллетеньдерін беру және сайлаушылар тізімімен жұмыс істеу.
хатшы	Байқаушыларды, БАҚ өкілдерін тіркеу (журналдарды жүргізу)
орынбасар, 4 мүше	Дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беру туралы өтініштерді қабылдау, дауыс беру күні дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беруді өткізу кезінде қозғалыс бағытын жасау.
хатшы	УСК отырысының хаттамасын жүргізу
орынбасар, 4 мүше	Есептен шығару куәліктері бойынша дауыс берушілерге сайлау бюллетеньдерін беру, дауыс берушілерді сайлаушылар тізіміне енгізу.
хатшы	Дауыс беруге арналған үй-жайдың ашылғаны және дауыс беру барысы туралы АСК-ны хабардар ету.
мүшелер	Дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беруді ұйымдастыру.
төраға	Дауыс беруге арналған үй-жайдағы тәртіпті полиция қызметкерімен бірлесіп қадағалау, байқаушылармен, БАҚ және т.б. өкілдерімен өзара іс-қимыл жасау.
төраға	Қажет болған жағдайда сайлаушыларға ақпараттық стендтермен танысу кезінде көмек көрсету.
төраға	Сайлау бюллетенін алуға және толтыруға көмекті қоспағанда, мүгедек-сайлаушыларға қажетті көмек көрсету.
орынбасар, мүше	Сайлаушылардың дауысын санау басталғанға дейін үстелдерді дайындау.
төраға	Пайдаланылмаған есептен шығару куәліктерінің санын есептеу (дауыс беру күні қарсаңында, 18 сағат).
хатшы	УСК төрағасына немесе Комиссия мүшесіне дауыс беруге арналған мөр басылған жәшіктерді көрсету және оларды ашуға көмек көрсету.
хатшы	Хаттама жолдары бойынша есептелген деректерді жария ету.
хатшы	Деректерді хаттамаға енгізу.
мүше	Сайлаушылар тізімін брошюралау.
хатшы	УСК төрағасына хаттаманың көшірмелерін дайындауға көмек көрсету.
мүше	Сайлау құжаттамасын орау.
мүше	УСК төрағасымен бірге АСК-ға ілесіп бару.

Сайлау учаскесінің ашылуы алдында УСК төрағасы УСК мүшелері мен байқаушыларды хабардар етеді :

1) осы учаскедегі сайлаушылар тізіміне енгізілген сайлаушылар саны туралы;

2) есептен шығару куәліктерін алуға байланысты сайлаушылар тізімінен шығарылған сайлаушылар саны туралы;

3) осы учаскеде дауыс беру туралы өтініш берген сайлаушылар саны туралы.

Учаскенің ашылуы туралы УСК хаттамасы жасалады (2-қосымша). Көрсетілген ақпарат сондай-ақ дауыс беруге арналған үй-жайдағы ақпараттық стендте орналастырылады.

Дауыс беруді ұйымдастыру

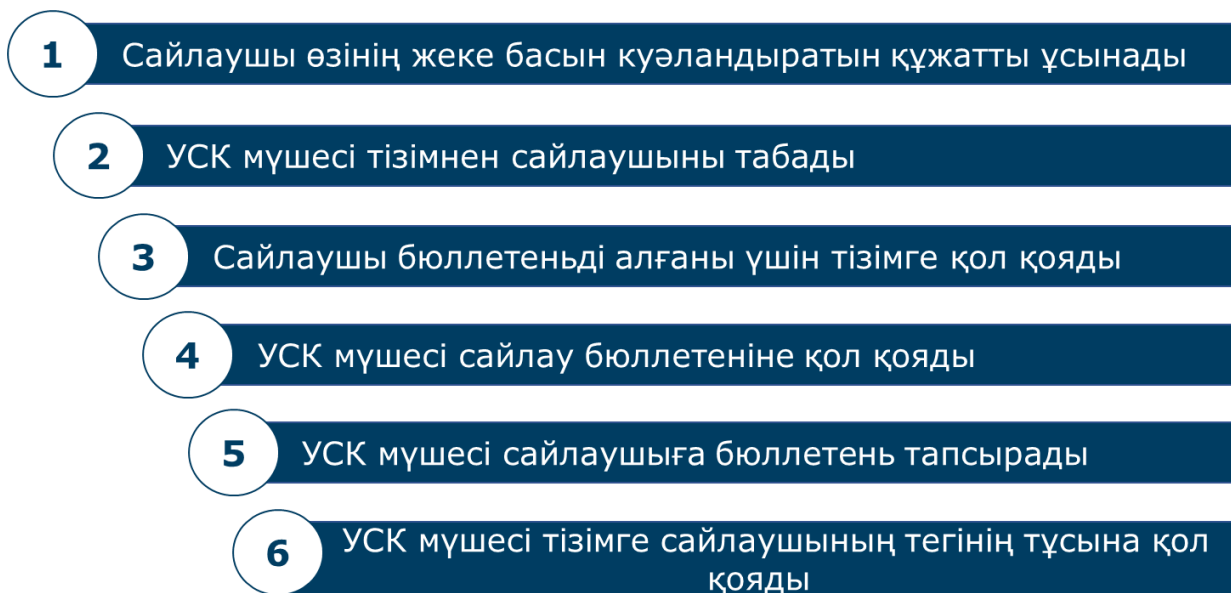
Әрбір сайлаушы (таңдаушы) жеке өзі дауыс береді.

Сайлауда басқа да адамдар үшін дауыс беру сияқты дауыс беру құқығын беруге жол берілмейді.

Бюллетеньдер сайлаушыларға сайлаушылар тізімдері негізінде дауыс берушінің жеке басын куәландыратын құжатты ұсынған кезде беріледі.

Сайлаушылар бюллетеньдерді алу тізіміне қол қояды.

15-сурет. Сайлау бюллетенін беру тәртібі

Бюллетень берген комиссия мүшесі оларға өз қолын қояды, сондай-ақ тізімде бюллетень алған сайлаушының тегіне қарсы қол қояды.

!!! Сайлау комиссиясының төрағасы мен хатшысының бюллетеньдер беруге құқығы жоқ.

Жекелеген сайлаушылар денсаулық жағдайына, отбасының науқас мүшесіне күтім жасау себебіне, сондай-ақ сайлау учаскелері құрылмаған шалғайдағы және қатынасу қиын аудандарда болуына байланысты дауыс беру үшін келе алмаған жағдайда, учаскелік сайлау комиссиясы олардың жазбаша өтініші бойынша дауыс беру күні жергілікті уақытпен сағат он

екіден кешіктірілмей берілуі мүмкін, осы сайлаушылардың тұратын жерінде дауыс беруді ұйымдастыруы керек.

Өтініш келіп түскен кезде сайлау комиссиясының төрағасы өтініш берген сайлаушының сайлаушылар тізіміндегі аты-жөнінің тұсына тиісті белгі қояды.

Дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беруді ұйымдастыру кезінде тасымалданатын жәшікті сайлау комиссиясының екі мүшесі алып жүреді.

Учаскелік сайлау комиссиясының мүшелері бақылаушыларды, сенім білдірілген адамдарды және бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдерін сайлаушылардың дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беруі туралы хабардар етуге міндетті.

Сайлау комиссиясының мүшелері дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беруді ұйымдастыру үшін шыққан кезде оларға бақылаушылар немесе сенім білдірілген адамдар ілесіп жүруге құқылы.

Дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беруді ұйымдастыру кезінде сайлау комиссиясының мүшелері сайлау бюллетеньдерінің бүлінуі ықтимал екендігі ескеріле отырып, олардың қажетті санымен қамтамасыз етілуге тиіс.

Дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беру кезінде бюллетень (бюллетеньдер) сайлаушыларға сайлаушының жеке басын куәландыратын құжатты көрсетуі бойынша, дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беру туралы өтініш негізінде беріледі, бұл туралы олар өтінішке қол қояды.

Бюллетеньді (бюллетеньдерді) берген комиссия мүшесі оған өз қолын қояды, сондай-ақ дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беру туралы өтінішке қол қояды.

Жалпы жұрттың танысуы үшін сайлаушылар тізімдерін ұсыну мен сайлау күні арасындағы кезеңде сайлаушы өзінің болатын орнын ауыстырған кезде учаскелік сайлау комиссиясы сайлаушының өтініші бойынша және ол жеке басын куәландыратын құжатты көрсеткен кезде сайлаушыға дауыс беру құқығын беретін есептен шығару куәлігін береді. Бұл ретте сайлаушылар тізіміне тиісті белгі қойылады. Дауыс беру құқығын беретін есептен шығару куәлігін көрсеткен кезде учаскелік сайлау комиссиясы дауыс беретін күні сайлаушыны оның болатын жері бойынша сайлау учаскесіндегі сайлаушылар тізіміне енгізеді.

Есептен шығару куәлігі бір елді мекен шегіндегі басқа сайлау округінде немесе басқа сайлау учаскесінде дауыс беруге қатысқысы келетін сайлаушыларға берілмейді.

Есептен шығару куәліктерін беру дауыс берілетін күннің алдындағы күні жергілікті уақыт бойынша сағат он сегізде тоқтатылады.

Дауыс беруді ұйымдастыру және өткізу азаматтың сайлау құқықтарын бұзу, дауыс беру құпиясын бұзу немесе сайлаушының ерік білдіруін бұрмалау мүмкіндігін болғызбауға тиіс.

Дауыс беруді өткізу

Сайлау бюллетеньдерін дауыс беруші жасырын дауыс беруге арналған кабинада толтырады. Оларды толтыру кезінде дауыс берушіден басқа біреудің болуына тыйым салынады. Бюллетеньдерді өз бетінше толтыруға мүмкіндігі жоқ сайлаушы өзі сенетін адамның көмегін

пайдалануға хақылы, оның аты-жөні дауыс бергеннен кейін сайлаушылардың тізіміне тіркеліп, тұсына сайлаушының бюллетень алғандығы жөнінде қолы қойылады. Мыналар Конституциялық заңға сәйкес ондай адам болмауға тиіс:

- 1) сайлау комиссиясының мүшесі;
- 2) жергілікті өкілді немесе атқарушы органның лауазымды адамы;
- 3) кандидаттың сенім білдірген адамы;
- 4) кандидаттың сенім білдірген адамы;
- 5) тиісті сайлау комиссиясында тіркелген байқаушы.

Сайлаушы (таңдаушы) өзі дауыс беретін кандидат тегінің оң жағындағы бос шаршыға немесе «Барлығына қарсы» деген жолдың оң жағында орналасқан шаршыға кез келген белгі қояды.

Саяси партиялардың атаулары бар бюллетеньде сайлаушы өзі жақтап дауыс беретін саяси партия атауының оң жағындағы бос шаршыға не «Барлығына қарсы» деген жолдың оң жағында орналасқан шаршыға кез келген белгі қояды.

Сайлаушы мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау кезінде өзі дауыс беретін кандидаттар тегінің оң жағындағы бос шаршыға не «Барлығына қарсы» деген жолдың оң жағында орналасқан шаршыға кез келген белгі қояды.

Бюллетеньге қарындашпен белгі қоюға, сондай-ақ оған қандай да бір түзетулер енгізуге жол берілмейді.

Толтырылған бюллетеньдерді сайлаушы (таңдаушы) дауыс беруге арналған жәшікке салады.

7.4. УСК-НЫҢ БАЙҚАУШЫЛАРМЕН, ШЕТЕЛДІК (ХАЛЫҚАРАЛЫҚ) БАЙҚАУШЫЛАРМЕН ЖӘНЕ БАҚ ӨКІЛДЕРІМЕН, ДАУЫС БЕРЕТІН КҮНІ ДАУЫС БЕРУГЕ АРНАЛҒАН ҮЙ-ЖАЙДА БОЛУҒА ҚҰҚЫҒЫ БАР ӨЗГЕ ДЕ АДАМДАРМЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ

Дауыс беру барысын бақылау және дауыстарды санау институты сайлау құқықтарын қамтамасыз етудің маңызды элементі және қоғамдық бақылау тетігі болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы сайлауда бақылауды жүзеге асыратын тұлғалар тобына байқаушылардан басқа, сайлау комиссияларының кеңесші дауыс құқығы бар мүшелері, БАҚ өкілдері кіреді. Заңда сондай-ақ олардың құқықтары, оның ішінде дауыс беру қорытындылары туралы хаттаманың көшірмесін алу құқықтары мен жауапкершілігі айқындалады.

Қазақстан Республикасының саяси партиялары, өзге де қоғамдық бірлестіктері, коммерциялық емес ұйымдары байқаушысының өкілеттіктері оның тегі, аты, әкесінің аты көрсетіліп, жазбаша нысанда куәландырылуға тиіс. Бұл құжат байқаушыны жіберген ұйымның мөрімен расталады және ол байқаушының жеке басын куәландыратын құжатты көрсеткен кезде жарамды болады. Құжаттар сайлау комиссиясының төрағасына не оны алмастыратын адамға байқаушы туралы деректерді есепке алу журналына енгізу арқылы оны тіркеу үшін көрсетіледі. Шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың байқаушылары Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің ұсынуы бойынша Орталық сайлау комиссиясының жанында аккредиттеледі. Қазақстан Республикасы

саяси партияларының, өзге де қоғамдық бірлестіктерінің, коммерциялық емес ұйымдарының байқаушылары:

- 1) сайлау комиссиясының отырысына қатысуға;
- 2) дауыс беруге, соның ішінде үй-жайдан тыс жерде дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың саны туралы ақпарат алуға;
- 3) дауыс беруді өткізу және дауыстарды санау кезінде тиісті сайлау учаскесінің дауыс беруге арналған үй-жайында болуға;
- 4) тасымалданатын сайлау жәшігін бақылап жүруге, соның ішінде оларды тасымалдау кезінде көлік құралында болуға;
- 5) сайлау учаскесінде, дауыс беруге арналған пунктте дауыс беру барысын, дауыстарды санау және дауыс беру нәтижелерін ресімдеу рәсімін барлық аталған рәсімдерді анық көру мүмкіндігін қамтамасыз ететін жағдайларда байқауға;
- 6) тиісті сайлау комиссиясының және (немесе) оның мүшелерінің шешімдеріне, іс-әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) жоғары тұрған сайлау комиссиясына немесе сотқа шағымдануға;
- 7) сайлаушылардың дауыс беруге арналған үй-жайға келу мүмкіндігі болмаған жағдайда олардың дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беруін өткізу кезінде қатысуға;
- 8) учаскелік сайлау комиссиясы мүшелерінің пайдаланылмаған сайлау бюллетеньдерін санауы және жоюы кезінде қатысуға;
- 9) дауыс беру барысына және оның қорытындыларын шығаруға кедергі жасамай, фото-жазба, дыбысжазба және бейнежазба жасауға;
- 10) дауыс беру нәтижелері туралы хаттамаларды жоғары тұрған сайлау комиссияларына беру рәсімін байқауға;
- 11) дауыс беру өткізілгеннен кейін дауыс беру қорытындылары туралы сайлау комиссиясының хаттамаларымен танысуға, олардың куәландырылған көшірмелерін алуға;
- 12) сайлау комиссиясы мүшелерінің назарын осы Конституциялық заң талаптарының бұзылуына аударуға, оларға бұзушылықтар туралы тиісті жазбаша мәлімдемелерді, актілерді табыс етуге және табыс еткені туралы белгі соқтыруға құқылы. Сайлау комиссиясының төрағасы, оны алмастыратын адам сенім білдірілген адамдардың, байқаушылардың өтініштері бойынша дауыстарды санау хаттамасына олардың жасаған актілерін қоса беруге міндетті.

Аккредиттеу үшін шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігіне өз байқаушыларының, өкілдерінің тізімін ұсынады.

Шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың байқаушылары, шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері:

- 1) жеке басын және аккредиттелгенін куәландыратын құжаттарын өздерімен бірге алып жүруге;
- 2) сайлау процесіне, сайлау комиссиясының дауыстарды санау және шешімдер қабылдау рәсіміне араласпауға;
- 3) сайлау комиссиясының жұмысына кедергі келтіретін іс-әрекеттер жасамауға;
- 4) сайлау учаскесінде сайлау комиссиясы төрағасының тиісті сайлау комиссиясы белгілеген тәртіп ережелерін сақтау жөніндегі талаптарын орындауға;

5) алаламауға, нақты кандидатқа, саяси партияға артықшылық бермеуге.

Шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың бақылаушылары болып табылмайтын жеке тұлғалар аккредиттеуге жатпайды.

16-сурет. Дауыс беруге арналған үй-жайға қатысуға құқығы бар адамдар.

17-сурет. Дауыс беруге арналған үй-жайға қатысып отырған адамдардың өкілеттіктерін куәландыратын құжаттар

Саяси партиялардың сенім білдірілген адамдары

- Аумақтық сайлау комиссиясы берген сенім білдірілген адамның куәлігі
- Жеке куәлігі

ҚР саяси партияларының, басқа да қоғамдық бірлестіктерінің, басқа да коммерциялық емес ұйымдарының байқаушылары

- Байқаушыны жіберетін ұйымның мөрімен расталған байқаушының аты-жөні көрсетілген құжат
- Жеке куәлігі

ҚР бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері

- Қызметтік куәлік
- Редакция тапсырмасы

Шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері

- ҚР Сыртқы істер министрлігінің аккредиттеу туралы куәлігі

Шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың байқаушылары

- ҚР Орталық сайлау комиссиясының аккредиттеу туралы куәлігі

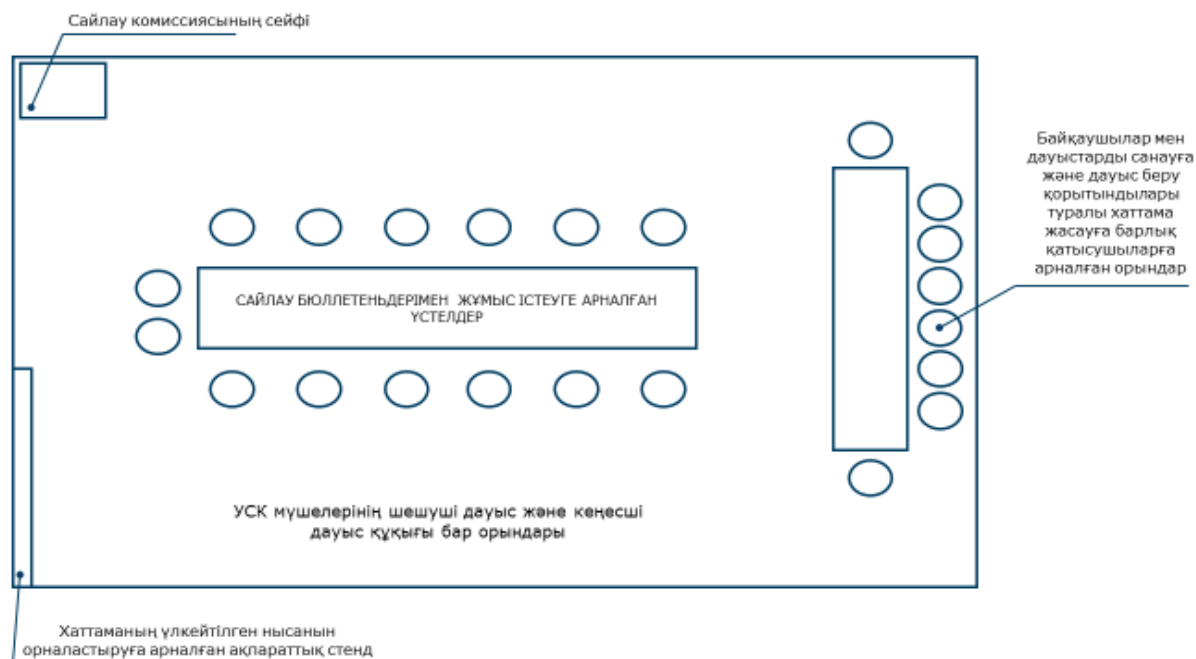
7.5. САЙЛАУ УЧАСКЕСІНДЕГІ (ДАУЫС БЕРУ ПУНКТІНДЕГІ) ДАУЫСТАРДЫ САНАУ

Президентті, партиялық тізімдер бойынша сайланатын Парламент Мәжілісінің және мәслихаттардың депутаттарын, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерін сайлау кезінде барлық сайлау учаскелерінде дауыстарды санау, егер сол учаскеде дауыс беру уақыты өзгертілмеген болса, жергілікті уақытпен сағат жиырмада басталады. Дауыс беру уақыты өзгерген жағдайда дауыстарды санау дауыс беру аяқталғаннан кейін басталады.

Дауыстарды санауды сайлау комиссиясының мүшелері дауыс беру қорытындылары анықталғанға дейін үзіліссіз жүргізеді, олар дауыстарды санау кезінде «Сайлау туралы» Конституциялық заңға сәйкес қатысып отырған адамдардың назарына жеткізілуге тиіс. Сайлау учаскесінде дауыстарды санау уақыты санау басталғаннан бастап он екі сағаттан аспауға тиіс.

Дауыс беруге арналған үй-жайда дауыстарды санау жүргізілетін үстелдер үй-жайға қатысушылардың барлығы тарапынан учаскелік сайлау комиссиясы мүшелерінің іс-әрекеттеріне шолу қамтамасыз етілетіндей етіп орналастырылады, дауыстарды санау кезінде қатысатын сенім білдірілген адамдар мен бақылаушылар бюллетеньдердегі белгілердің көрінуі қамтамасыз етілетін қашықтықта және жағдайларда дауыстарды санауды бақылайды.

18-сурет. Дауыстарды санау рәсіміне қатысушыларды орналастырудың үлгі схемасы

Сайлау бюллетеньдерін есептеу кезінде комиссия төрағасы немесе комиссияның белгілі бір мүшесі қатысушыларға сайлау бюллетенін көрсетеді және сайлаушының ерік білдіруін жариялайды.

Бұл ретте бюллетеньдер әрбір кандидат, партиялық тізімін ұсынған саяси партия бойынша бумаларға, «Барлығына қарсы» деген жолда белгісі бар бюллетеньдерге арналған бумаға және жарамсыз бюллетеньдерге арналған бумаға жиналады.

Парламент Сенаты депутаттарының және Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Парламент Мәжілісі депутаттарының сайлауы кезінде дауыстарды санау дауыс беру аяқталғаннан кейін кідіріссіз басталады.

Дауыстарды санау әрбір кандидат, әрбір саяси партия, «Барлығына қарсы» деген жолға белгі қойылған бюллетеньдер бойынша жеке жүргізіледі. Дауыс беруге арналған жәшіктерді тиісті сайлау комиссиясы комиссия төрағасы дауыс берудің аяқталғаны туралы хабарлағаннан кейін ашуға тиіс. Жәшіктерді дауыс беру аяқталғанға дейін ашуға тыйым салынады.

Дауыс беру аяқталғаннан кейін бюллетеньдер салынған жәшіктерді ашқанға дейін учаскелік сайлау комиссиясы сайлаушылардың тізімдері бойынша бюллетеньдер алған сайлаушылардың есебін жүргізеді және олардың жалпы санын анықтайды. Учаскелік сайлау комиссиясының төрағасы не оның орнындағы комиссия мүшесі санау нәтижелерін жария етеді және оларды дауыс беру нәтижелері туралы хаттамаға енгізеді.

Тасымалданатын сайлау жәшіктері бірінші болып кезекпен ашылады. Тасымалданатын сайлау жәшігіндегі бюллетеньдердің саны дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беру мүмкіндігі туралы жазбаша өтініштердің санына сәйкес келуге тиіс. Егер тасымалданатын сайлау жәшігінде белгіленген үлгідегі сайлау бюллетеньдері жазбаша өтініштердің тиісті санынан көп болса, онда осы жәшіктегі барлық сайлау бюллетеньдері жарамсыз деп танылады. Бұл жағдайда тасымалданатын сайлау жәшігінен алынған барлық сайлау бюллетеньдерін жарамсыз деп тану туралы акт жасалады, онда осы тасымалданатын жәшіктің көмегімен дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беруді өткізген комиссия мүшелерінің тегі, аты, әкесінің аты көрсетіледі. Дауыс беруге арналған тасымалданатын жәшіктер ашылғаннан кейін стационарлық жәшіктер ашылады.

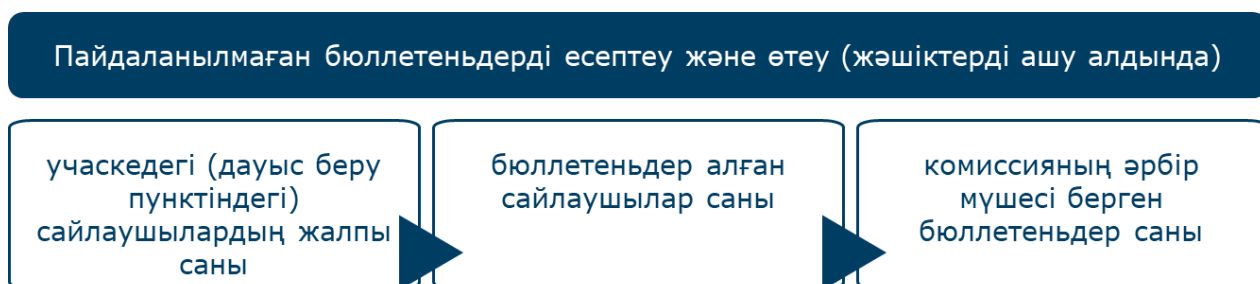
19-сурет. Дауыстарды санау кезіндегі әрекеттер алгоритмі

Жәшіктерді ашардың алдында пайдаланылмаған барлық бюллетеньдерді тиісті сайлау комиссиясы санайды және жояды. Сайлау комиссиясы сайлаушылардың тізімдері бойынша:

- 1) учаскедегі (дауыс беру пунктіндегі) сайлаушылардың жалпы санын;
- 2) бюллетеньдер алған сайлаушылар санын;
- 3) комиссияның әрбір мүшесі берген бюллетеньдер санын анықтайды.

20-сурет. Жәшіктерді ашу алдында пайдаланылмаған бюллетеньдерді есептеу және өтеу

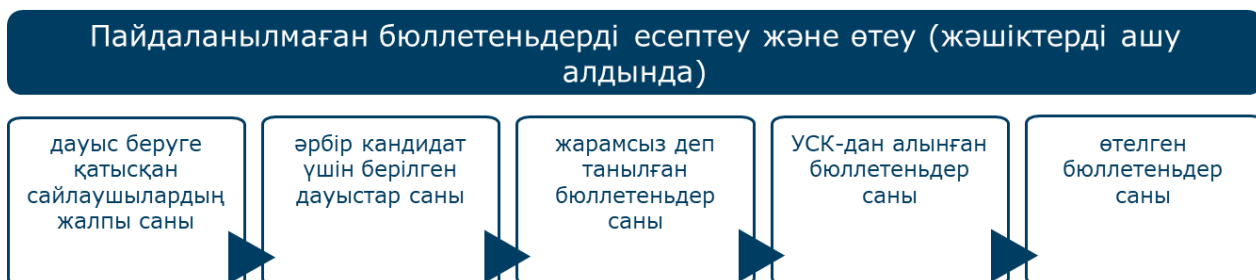
Жәшіктерді ашқаннан кейін сайлау комиссиясы бюллетеньдердің саны бойынша:

- 1) дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың жалпы санын;
- 2) әрбір кандидат үшін, әрбір саяси партия үшін берілген дауыстар санын;
- 3) «Барлығына қарсы» жолында белгісі бар бюллетеньдер саны;
- 4) жарамсыз деп танылған бюллетеньдер санын;
- 5) учаскелік сайлау комиссиясы алған бюллетеньдер санын;

б) жойылған бюллетеньдер санын анықтайды.

Дауыс беруге арналған жәшіктерден алынған бюллетеньдердің саны сайлаушылар тізімдерінің және дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беру туралы өтініштердің негізінде берілген бюллетеньдер санынан асып кеткен жағдайда, сайлау комиссиясының әрбір мүшесі берген бюллетеньдер саны анықталады.

21-сурет. Жәшіктерді ашқаннан кейін пайдаланылмаған бюллетеньдерді есептеу және өтеу

Мынадай бюллетеньдер жарамсыз деп танылады:

- 1) белгіленбеген үлгідегі;
- 2) тиісті сайлау комиссиясы мүшесінің қолы қойылмаған;
- 3) Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Парламент Мәжілісінің депутаттарын, мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау кезінде дауыс беруді қоспағанда, біреуден астам саяси партия, біреуден астам кандидат белгіленген;
- 4) белгі қарындашпен қойылған, түзету немесе өзге де бұрмалау іздері бар, сондай-ақ сайлаушылардың еркін білдіруін анықтау мүмкін емес бюллетеньдер.

Жарамсыз сайлау бюллетеньдері дауыстарды тікелей санау кезінде дауыс беруге қатысқан сайлаушылар (таңдаушылар) бюллетеньдерінің қатарынан алып тасталады.

Келіспеушілік туындаған жағдайда мәселені учаскелік комиссия дауыс беру жолымен шешеді. Бұл ретте шешім комиссия мүшелерінің жалпы санының жартысынан астамы даусымен қабылданады.

Учаскелік сайлау комиссиясы (Сенат депутаттарын және Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Парламент Мәжілісі депутаттарын сайлау кезіндегі аумақтық сайлау комиссиясы) сенім білдірілген адамның жазбаша нысанда берген өтініші бойынша дауыстарды қайта санауды «Сайлау туралы» Конституциялық заңның 43-бабының 1 және 2-тармақтарында белгіленген мерзімде бір рет қана жүргізеді.

Дауыстарды санау нәтижелерін учаскелік сайлау комиссиясы қарап, хаттамаларға түсіреді, оларға сайлау комиссиясының төрағасы мен мүшелері қол қояды. Сайлау комиссиясының төрағасы болмаған жағдайда оның орнына хаттамаларға учаскелік сайлау комиссиясы төрағасының орынбасары немесе хатшысы қол қояды.

Дауыс беру нәтижелері туралы хаттамаларды қарындашпен және түрлі түсті сиямен толтыруға, сондай-ақ оларға қандай да бір түзетулер енгізуге жол берілмейді. Бұл ретте дауыс беру нәтижелерінің сандық мәндері жазбаша қайталануға тиіс.

Хаттама көшірмесі жалпы жұрттың танысуы үшін сайлау учаскесінің үй-жайындағы арнайы белгіленген орынға дереу ілінеді және үй-жайда екі күн бойы тұрады.

«Сайлау туралы» Конституциялық заңға сәйкес дауыстарды санау кезінде қатысқан адамның тілегі бойынша оған комиссия төрағасы мен хатшысының қолдары қойылып, сайлау комиссиясының мөрімен куәландырылған хаттаманың көшірмесі беріледі.

Сайлау округі бойынша сайлау нәтижелері туралы хаттаманың көшірмесі жалпы жұрттың танысуы үшін сайлау учаскесінің үй-жайында ілінеді және үй-жайда үш күн бойы тұрады.

Тиісті жоғары тұрған сайлау комиссиясы учаскелік сайлау комиссияларының (Сенат депутаттарын және Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Парламент Мәжілісі депутаттарын сайлау кезінде-аумақтық сайлау комиссияларының) хаттамаларында қателерді, сәйкессіздіктерді анықтаған кезде, сондай-ақ дауыстарды санаудың дұрыстығына күмәнданған кезде бұл комиссия тиісті учаскелік (аумақтық) сайлаушылар (таңдаушылар)дауыстарын қайта санау туралы шешім қабылдауға құқылы. Сайлаушылардың дауыстарын қайта санау жоғары тұрған сайлау комиссиясы мүшесінің және дауыстарды дұрыс есептемеу фактілерін ұсынған өтініш берушілердің қатысуымен жүргізіледі.

Сайлау комиссиясы шешімінің негізінде жүзеге асырылатын дауыстарды қайта санау сайлау қорытындылары ресми жарияланғанға дейін жүргізілуге тиіс.

7.6. САЙЛАУ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ЖАРИЯЛАУ

Президентті, Парламент депутаттарын сайлау қорытындыларын Орталық сайлау комиссиясы белгілейді.

Мәслихаттың, Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің депутаттарын, сондай-ақ өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлау қорытындыларын аумақтық сайлау комиссиясы белгілейді.

Сайлау қорытындылары хаттамаға енгізіледі, оған сайлау комиссиясының төрағасы мен мүшелері қол қояды. Комиссия төрағасы болмаған жағдайда оның орнына хаттамаға комиссия төрағасының орынбасары немесе хатшысы қол қояды.

Сайлау қорытындылары туралы хабарлау:

1) Орталық сайлау комиссиясы Президентті, Парламент депутаттарын сайлау өткізілген күннен бастап он күннен кешіктірмей бұқаралық ақпарат құралдарында жариялайды

2) тиісті аумақтық сайлау комиссиялары мәслихаттар депутаттарын сайлау өткізілген күннен бастап жеті күннен кешіктірмей жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарында жариялайды;

3) аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін, мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау өткізілген күннен бастап төрт күннен кешіктірмей тиісті аумақтық сайлау комиссиясы жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарында жариялайды.

Орталық сайлау комиссиясының хабарламасында: сайлау күні, сайлаушылар тізімдеріне енгізілген және дауыс беруге қатысқан

азаматтардың жалпы саны; сайлау округтерінің жалпы саны; есептен шығару куәліктері бойынша дауыс берген сайлаушылардың саны; дауысқа түскен кандидаттардың жалпы саны; дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс берген сайлаушылардың саны; сайлауға қатысқан саяси партиялардың саны; қайта дауыс беру өткізілетін әкімшілік-аумақтық бірліктер саны; Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттығына әрбір кандидат үшін берілген дауыстар саны; тегі, аты, әкесінің аты, туған жылы, атқаратын лауазымы (жұмысы), тұрғылықты жері көрсетіле отырып, сайланған Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары, сондай-ақ кандидаттың қалауына қарай оның саяси партияға қатыстылығы, қай ұлтқа жататыны туралы мәліметтер көрсетіледі

Тиісті аумақтық сайлау комиссиясының хабарламасында: сайлаушылар тізіміне енгізілген және дауыс беруге қатысқан азаматтардың жалпы саны; тиісті әкімшілік-аумақтық бірлік бойынша әрбір кандидат үшін, әрбір саяси партия үшін берілген дауыстар саны; «Барлығына қарсы» деген жолға белгі қойылған бюллетеньдер саны; сайлау учаскелері бойынша жарамсыз бюллетеньдер саны көрсетіледі; мәслихаттардың сайланған депутаттарының, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің тегі, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басты куәландыратын құжатта көрсетілсе), туған жылы, атқаратын лауазымы (жұмысы), тұрғылықты жері, сондай-ақ кандидаттың қалауына қарай оның саяси партияға қатыстылығы, қай ұлтқа жататындығы туралы мәліметтер.

Орталық және аумақтық сайлау комиссияларының хабарламаларындағы деректер сайлау округтері бойынша ұсынылады. Тиісті сайлау комиссиясы сайлаудың алдын ала нәтижелері туралы ведомостар нысанындағы хабарламаны дауыстарды санау аяқталғаннан және тиісті хаттама жасалғаннан кейін қырық сегіз сағаттан кешіктірмей жариялайды.

7.7. ПРЕЗИДЕНТТІ, ПАРЛАМЕНТ, МӘСЛИХАТТАР ДЕПУТАТТАРЫН, АУДАНДЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ҚАЛА, АУЫЛ, КЕНТ, АУЫЛДЫҚ ОКРУГ ӘКІМІН ЖӘНЕ ӨЗГЕ ДЕ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНЫҢ МҮШЕЛЕРІН ТІРКЕУ

Тиісті сайлау комиссиялары «Сайлау туралы» Конституциялық заңда белгіленген тәртіппен сайланған Президентті, Парламенттің, мәслихаттардың депутаттарын, аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін олардан жеті күн мерзімде Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес сыйыспайтын міндеттерді өздерінен қосу туралы жазбаша өтініш алғаннан кейін тіркеуді жүргізеді. Президент, Парламент, мәслихат депутаты, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент әкімі мәртебесі бар Республика Конституциясымен және заңдарымен, және жергілікті өзін-өзі басқарудың өзге де органының мүшесі.

7.8. ПРЕЗИДЕНТТІҢ, ПАРЛАМЕНТ, МӘСЛИХАТТАР ДЕПУТАТЫНЫҢ КУӘЛІГІ МЕН ОМЫРАУҒА ТАҒАТЫН БЕЛГІСІ, АУДАНДЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ҚАЛА, АУЫЛ, КЕНТ, АУЫЛДЫҚ ОКРУГ ӘКІМІНІҢ ЖӘНЕ ӨЗГЕ ДЕ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ОРГАНЫ МҮШЕСІНІҢ КУӘЛІГІ

Орталық сайлау комиссиясы Республика Парламенті депутаттарын сайлау қорытындылары бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланғаннан кейін әрбір депутатқа өзі белгілеген үлгідегі куәлік пен омырауға тағатын белгіні табыс етеді. Орталық сайлау комиссиясы Республика Парламенті депутаттарын сайлау қорытындылары бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланғаннан кейін әрбір депутатқа өзі белгілеген үлгідегі куәлік пен омырауға тағатын белгіні табыс етеді.

Орталық сайлау комиссиясы Республика Парламенті депутаттарын сайлау қорытындылары бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланғаннан кейін әрбір депутатқа өзі белгілеген үлгідегі куәлік пен омырауға тағатын белгіні табыс етеді.

Тиісті аумақтық сайлау комиссиясы тізім бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланғаннан кейін:

1) мәслихаттар депутаттарын-олардың әр қайсысына мәслихат депутатының куәлігін және Орталық сайлау комиссиясы белгілеген үлгідегі омырауға тағатын белгіні береді;

2) аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар, кенттер, ауылдық округтер әкімдерінің, өзге де жергілікті өзін – өзі басқару органдары мүшелерінің әр қайсысына Орталық сайлау комиссиясы белгілеген үлгідегі аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органы мүшесінің куәлігін береді.

7-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Бюллетеньдер қанша мөлшерде жасалады?
2. Дауыс берудің басталуы мен аяқталуының өзге уақытын кім белгілеуге құқылы?
3. Дауыс беру күні сайлау учаскесін ашу тәртібі қандай?
4. Сайлаушыға бюллетеньді беру рәсімі қандай?
5. Жәшіктерін ашу реті қандай?
6. Дауыстарды қайта есептеу қандай негізде жүргізілуі мүмкін?
7. Дауыс беру қорытындыларын шығару кезінде байқаушылармен және сенім білдірілген адамдармен өзара іс-қимыл қалай жүзеге асырылады?
8. Пайдаланылмаған және бүлінген бюллетеньдерді есептеу рәсімі қандай?
9. Қандай жағдайларда сайлаушы өзі үшін болатын жерде дауыс беруді ұйымдастыру туралы өтініш бере алады?
10. Сайлауда дауыс беруді қорытындылау кезінде кімнің қатысуға құқығы бар?
11. Қандай бюллетеньдер жарамсыз деп танылады?
12. Сайлау қорытындысын кім және қандай мерзімде шығарады?

13. Дауыс беруге арналған үй-жайларға қандай талаптар қойылады?
14. УСК ақпараттық стендінде қандай мәліметтер орналастырылады?
15. Осы тақырып бойынша негізгі нормативтік құқықтық актілерді атаңыз.

8-ТАҚЫРЫП.

САЙЛАУ БОСТАНДЫҒЫНЫҢ КЕПІЛДІКТЕРІ. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЙЛАУ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАСЫН БҰЗҒАНЫ ҮШІН ЖАУАПТЫЛЫҚ

Мақсаты: сайлау бостандығының кепілдіктерін және сайлау туралы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілікті зерттеу.

Жоспары:

8.1. Кандидаттардың сайлау науқаны барысындағы қызметінің кепілдіктері.

8.2. Мемлекеттік органдардың сайлау бостандығын қамтамасыз ету жөніндегі қызметі.

8.3. Сайлау науқаны барысындағы шешімдер мен іс-әрекеттерге шағым жасау және олардың күшін жою.

8.4. Қазақстан Республикасының сайлау туралы заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылық.

8.1. КАНДИДАТТАРДЫҢ САЙЛАУ НАУҚАНЫ БАРЫСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ КЕПІЛДІКТЕРІ

Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы 1995 жылғы 28 қыркүйектегі N 2464 Конституциялық заңда сайлау бостандығының кепілдігі көзделген.

Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау бойынша әкімшілік рәсімдерді жүзеге асыруға байланысты қатынастарды реттейді.

«Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ кодексінде азаматтардың сайлау құқықтарына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік көзделген (101-126 – баптар) .

ҚР 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексінде сайлау туралы заңнаманы бұзғаны үшін қылмыстық жауапкершілік көзделген (150 және 151-баптар) .

Президенттікке, Парламент депутаттығына, мәслихаттарға, аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидаттар олар тіркелген күннен бастап және сайлау қорытындылары жарияланғанға дейін жұмыстан, әскери қызметтен және әскери жиындардан босатылуға құқылы. Кандидаттардың сайлауға қатысу уақыты ол тіркелген күнге дейін жұмыс істеген мамандығы бойынша еңбек өтіліне есептеледі.

Президенттікке, Парламент депутаттығына, мәслихаттарға, аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелеріне кандидаттар тіркелген күннен бастап және сайлау қорытындылары жарияланғанға дейін олардың келісімінсіз жұмыстан шығарылмайды, басқа жұмысқа немесе лауазымға ауыстырылмайды, сондай-ақ іссапарға жіберілмейді немесе әскери жиындарға шақырылмайды.

Президенттікке, Парламент депутаттығына кандидаттарды олар тіркелген күннен бастап және сайлау қорытындылары жарияланғанға дейін, сондай-ақ олар Президент, Парламент депутаты ретінде тіркелгенге дейін Орталық сайлау комиссиясының келісімінсіз ұстауға, күзетпен ұстауға, үй қамаққа алуға, күштеп әкелуге, сот тәртібімен қолданылатын әкімшілік жазалау шараларын қолдануға, қылмыстық жауаптылыққа тартуға болмайды, қылмыс үстінде ұсталған немесе аса ауыр қылмыс жасаған жағдайлардан басқа.

8.2. МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ САЙЛАУ БОСТАНДЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖӨНІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ

Соттар, прокуратура және ішкі істер органдары, сондай-ақ тұрғын үй қорын пайдалану жөніндегі ұйымдар үшін дауыс беру күні және оның алдындағы күн жұмыс күні болып табылады.

Ішкі істер органдары мен тұрғын үй қорын пайдалану жөніндегі ұйымдар сайлау комиссиялары талап ететін көмек көрсетуге міндетті:

- 1) дауыс беруді өткізу кезінде қоғамдық тәртіп пен сайлау бостандығын қамтамасыз ету;
- 2) сайлаушылар тізімдерін нақтылау;
- 3) сайлау комиссияларының қызметінде туындайтын басқа да мәселелер бойынша ұсыныстар енгізеді.

Жергілікті атқарушы органдар сайлау комиссияларына кемтар азаматтардың сайлау құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі жұмысқа жәрдемдесуге міндетті.

Егер сайлау комиссиясы өзінің атына берілген арызды тексеру кезінде өтініште көрсетілген мән-жайларға құқық қорғау органдарының тексеру жүргізуі қажет деп таныса, онда тиісті органдар сайлау комиссиясының өтініші бойынша мән-жайларды тексереді және арыз алынған күннен бастап үш күн мерзімде, ал арыз дауыс берілетін күннен кемінде бес күн бұрын алынған жағдайда, өтініш бойынша шешім қабылдайды.

8.3. САЙЛАУ НАУҚАНЫ БАРЫСЫНДАҒЫ ШЕШІМДЕР МЕН ІС-ӘРЕКЕТТЕРГЕ ШАҒЫМ ЖАСАУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ КҮШІН ЖОЮ

Соттар мен прокуратура органдары сайлау комиссиялары мүшелерінің, азаматтардың, заңда белгіленген тәртіппен тіркелген қоғамдық бірлестіктер өкілдерінің дауыс беруді өткізу мәселелеріне қатысты, оның ішінде сайлау туралы заңнаманы бұзушылықтар туралы сайлауға дайындық пен оны өткізу кезеңінде келіп түскен арыздарын қабылдауға және оларды бес күн мерзімде, ал дауыс беруге дейін бес күннен аз уақыт қалғанда қарауға міндетті және дауыс беру күні – егер «Сайлау туралы» Конституциялық заңда өзгеше көзделмесе, дереу тоқтатылады.

Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдарының, кәсіпорындар мен ұйымдардың, олардың лауазымды адамдарының сайлау туралы заңдарды бұзатын шешімдері мен іс-әрекеттеріне сотқа шағым жасалады.

Соттар, прокуратура органдары және сайлау комиссиялары өз жұмысын сайлау процесі кезінде, оның ішінде демалыс күндері және сайлау күні шағымдарды қабылдау мен қарауды «Сайлау туралы» Конституциялық заңда белгіленген мерзімде қамтамасыз ететіндей етіп ұйымдастырады.

Азаматтар мен ұйымдардың сайлау заңнамасын бұзушылықтар туралы өтініштерін, егер «Сайлау туралы» Конституциялық заңда өзгеше көзделмесе, сайлау комиссиялары шағым түскен күннен бастап бес күн ішінде қарайды.

Сайлау комиссиясының және оның мүшелерінің шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) жасалған шағымдарды, егер «Сайлау туралы» Конституциялық заңда өзгеше көзделмесе, жоғары тұрған комиссия шағым түскен күннен бастап үш күн ішінде қарайды.

Сайлаудың демократиялық рәсімін сақтау азаматтарға сайлау туралы Заңның сақталмау фактілеріне шағымдану құқығын берместен мүмкін емес.

Сайлау комиссияларында азаматтардың өтініштерімен жұмысты ұйымдастыру Қазақстан Республикасының Конституциясына, «Қазақстан

Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңға және Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексіне сәйкес жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясында Қазақстан Республикасы азаматтарының мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жеке жүгінуге, сондай-ақ жеке және ұжымдық өтініштер жолдауға құқығы бар деп бекітілген (33-баптың 1-тармағы).

Сайлау комиссиясының шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдану құқығы «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының 20-бабының 9-тармағында айтылған, онда олар шешім қабылданған немесе әрекет (әрекетсіздік) жасалған күннен бастап он күн ішінде жоғары тұрған сайлау комиссиясына және (немесе) сотқа шағым жасалуы мүмкін екендігі көрсетілген.

Осы мерзім аяқталғаннан кейін сайлау комиссиясының шешіміне және әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) өтініш қарауға жатпайтынын атап өткен жөн, бұл көбінесе іс жүзінде болады.

Өтініштер сайлау комиссиясы мен сотта бір мезгілде қаралған кезде, сайлау комиссиясы сот шешімі күшіне енгенге дейін өтінішті қарауды тоқтата тұратынын ескеру қажет. Бұл жағдайда сот келіп түскен өтініш және оны қарау нәтижелері бойынша сот шешімінің заңды күшіне енгені туралы сайлау комиссиясына хабарлайды. Бұл қағида міндетті түрде сақталады. Сайлау комиссиялары өтінішті қарауды тоқтата тұрмаған жағдайларда, сол дау бойынша сот талқылауы туралы оларға көрінеу белгілі болса да, артық әуре-сарсаңға салу сайлау комиссиясынан да, өтініш берушіден де уақытты алады.

Орталық сайлау комиссиясына сайлау комиссияларының шешімдерін тоқтата тұру және «ҚР сайлау туралы» Конституциялық заңның бұзылғаны анықталған жағдайда олардың шешімдерін жою құқығы берілген.

Бұдан басқа, «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңның 10-бабының 7-тармағына сәйкес бұзушылықтар анықталған кезде сайлау комиссиясының қызметі сайлау комиссиясын құратын органның шешімі бойынша немесе ОСК-ның өтініші негізінде сот шешімімен тоқтатылуы мүмкін. Мұның бәрі, сөзсіз, тиісті өтініштерді қараудың нәтижесі болуы керек.

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңда әрбір азамат сайлау комиссиясының тізімге енгізбеу, дұрыс енгізбеу немесе тізімнен шығару, сондай-ақ сайлаушылар туралы деректерде тізімде жіберілген дәлсіздіктер мәселесі жөніндегі шешіміне ол келіп түскен күні қарайтын сайлау комиссиясы орналасқан жердегі сотқа шағымдануға құқылы екендігі регламенттелген. Өтініш беруші үшін оң шешім болған кезде сайлау комиссиясы сайлаушылар (таңдаушылар) тізіміне түзетуді немесе енгізілмеген сайлаушыны тізімге енгізуді дереу жүргізеді.

8.4. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЙЛАУ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАСЫН БҰЗҒАНЫ ҮШІН ЖАУАПТЫЛЫҚ

Сайлау туралы заңнаманы бұзғаны үшін заңда конституциялық-құқықтық, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік шаралары көзделген.

Конституциялық-құқықтық жауапкершіліктің айрықша ерекшелігі жеке тұлғалардың (азаматтардың), сондай-ақ ұжымдық субъектілердің (сайлау комиссияларының, қоғамдық ұйымдардың және т.б.) жауапкершілігі болып табылады.

Кандидаттар мен сайлау процесіне өзге де қатысушылар үшін конституциялық-құқықтық жауапкершілік белгіленген. «ҚР-дағы сайлау туралы» Конституциялық заңның нормаларына сәйкес кандидаттың жауапкершілігі сайлау комиссиясының кандидатты тіркеуден бас тартуынан немесе кандидатқа ұсыну қағидаларын бұзуына байланысты оны кандидат ретінде тіркеу туралы шешімнің күшін жоюынан, оның тіркеу үшін қажетті құжаттарды ұсынбауынан, ҚР-ның Конституциясында және Сайлау туралы конституциялық заңда қойылған талаптарға кандидаттың сәйкес келмеуінен, кандидаттың өзінің сайлау алдындағы компанияда және заңдарда белгіленген басқа да жағдайларда, лауазымдық немесе қызметтік жағдайын пайдалануынан көрінеді.

Бұл жағдайда адам заңда белгіленген қылмыстық жауапкершілікке тартылады:

- 1) сайлау комиссияларының жұмысына араласу;
- 2) дауыс беруге кедергі келтіру;
- 3) кандидатты, партиялық тізімдерді тіркеуге байланысты міндеттерді орындауға кедергі келтіру;
- 4) дауыстарды санауға және сайлау қорытындыларын анықтауға байланысты міндеттерді орындауға кедергі келтіру;
- 5) кандидатты, саяси партияны сайлау мақсатында өзінің лауазымдық немесе қызмет жағдайының артықшылықтарын пайдалану;
- 6) Сайлау құжаттарының жалғандығы;
- 7) дауыстарды көрінеу дұрыс есептемеу;
- 8) сайлау нәтижелерін көрінеу дұрыс анықтамау;
- 9) дауыс беру құпиясын бұзу;
- 10) республика азаматының өз сайлау құқығын еркін жүзеге асыруына зорлық-зомбылық жасау, алдау, қорқыту, сатып алу жолымен кедергі жасау.

Тұлға Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген әкімшілік және өзге де жауаптылықта болады:

- 1) осы Конституциялық заңның талаптарына сәйкес мәліметтерді бермеген немесе жарияламаған;
- 2) сайлау комиссиясының өз құзыреті шегінде қабылдаған шешімін орындамаған;
- 3) сайлау алдындағы үгітті кандидатты, саяси партия ұсынған партиялық тізімді тіркеу мерзімі аяқталғанға дейін, сайлау күні не соның алдындағы күні жүргізген;
- 4) сайлау алдындағы үгіт жүргізу құқығына кедергі келтірген;
- 5) кандидаттар, саяси партиялар туралы көрінеу жалған мәліметтер таратқан немесе олардың ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін өзге де іс-әрекеттер жасаған;

- 6) сайлау комиссиясы мүшелерінің құқықтарын бұзған;
 - 7) азаматтардың сайлаушылар тізімімен танысу құқығын бұзған;
 - 8) сайлаушылар тізімдерін жасау үшін сайлаушылар туралы жалған мәліметтер берген;
 - 9) басқа адамдар үшін дауыс беру мақсатымен азаматтарға сайлау бюллетеньдерін берген;
 - 10) сайлауға қатысу үшін демалыс бермеген;
 - 11) бұқаралық ақпарат құралдары арқылы сайлау алдындағы үгіт жүргізу талаптарын бұзған;
 - 12) анонимді үгіт материалдарын дайындаған немесе таратқан;
 - 13) үгіт материалдарын қасақана жойған немесе зақымдаған;
 - 14) кандидаттарға, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партияларға олардың сайлау қорларынан тыс қаржылық (материалдық) қолдау көрсеткен;
 - 15) кандидатты сайлау үшін шет мемлекеттерден, ұйымдардан, азаматтардан, азаматтығы жоқ адамдардан қайырымалдық алған;
 - 16) сайлауға байланысты қоғамдық пікірге сұрау салу жүргізудің талаптарын бұзған;
 - 17) кандидаттардың, саяси партиялардың сенім білдірілген адамдарының, бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің және сайлаудағы байқаушылардың заңды қызметіне кедергі келтіреді.
- «Сайлау туралы» Конституциялық заңның бұзылғаны анықталған жағдайда сайлау комиссиясы сотқа немесе прокуратураға жүгінуге құқылы.
- Кандидат, саяси партия «Сайлау туралы» Конституциялық заңның талаптарын бұзған кезде, кандидатты тіркеуден бас тартуға немесе тіркеудің күшін жоюға негіз болып табылатындарды қоспағанда, оларға ескертіледі, ал қайта бұзған кезде тиісті сайлау комиссиясы кандидатты, партиялық тізімді тіркеу туралы шешімнің күшін жояды.

8-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Сайлау науқаны барысында кандидаттардың қызметіне заңнамада қандай кепілдіктер көзделген?
2. Мемлекеттік органдар сайлау бостандығын қамтамасыз ету үшін қандай қызмет атқарады?
3. Сайлау заңнамасы бойынша шағымдар мен өтініштерді қарауға қандай құқық қорғау органдары қатысады?
4. Сайлау науқаны барысында өтініштерді қарау, шешімдер мен іс-әрекеттерге шағымдану және олардың күшін жою тәртібі қандай?
5. Сайлау туралы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершіліктің қандай түрлерін білесіз?
6. Осы тақырып бойынша негізгі нормативтік құқықтық актілерді атаңыз.

9-ТАҚЫРЫП.

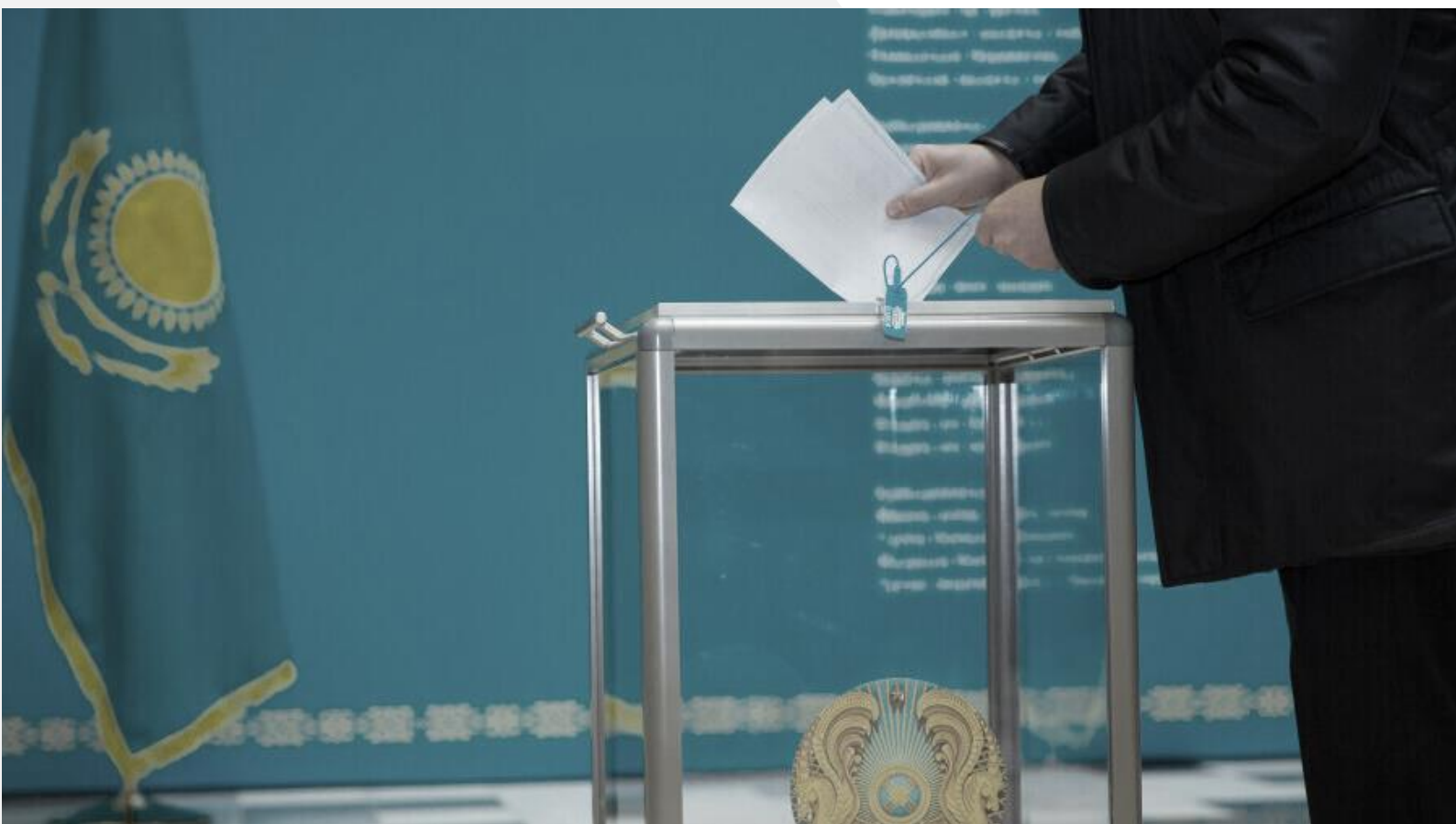
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ САЙЛАУЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ӨТКІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

МЕН

Мақсаты: Президент сайлауында Қазақстан Республикасы азаматтарының дауыс беруін ұйымдастыру мен өткізудің құқықтық негіздерін зерделеу.

Жоспары:

- 9.1. Қазақстан Республикасындағы сайлау процесі. Қазақстан Республикасы Президентінің сайлауын тағайындаудың құқықтық негіздері.
- 9.2. Қазақстан Республикасы Президентінің кандидаттарын ұсыну және тіркеу.
- 9.3. Республика Президенті сайлауының қорытындыларын анықтау және жариялау. Қайта дауыс беру және қайта сайлау.

9.1. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЙЛАУ ПРОЦЕСІ. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ САЙЛАУЫН ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2005 жылғы 31 тамыздағы N 12/26 қаулысымен Қазақстан Республикасының Президенттігіне кандидаттың мемлекеттік тілді еркін меңгергенін анықтау рәсімі бекітілді .

Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2019 жылғы 13 сәуірдегі № 12/236 бірлескен нормативтік қаулысымен және Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2019 жылғы 13 сәуірдегі № ҚР ДСМ-32 Бұйрығымен Қазақстан Республикасының Президенттігіне кандидаттың денсаулық жағдайы туралы медициналық қорытындыға қойылатын талаптар және Қазақстан Республикасының Президенттігіне кандидаттың тіркелуіне кедергі келтіретін аурулардың тізбесі бекітілді

Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2011 жылғы 21 қарашадағы № 62/108 қаулысымен Қазақстан халқы Ассамблеясы, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдері сайлайтын Қазақстан Республикасы Президенттігіне, Парламенті Сенатының, Парламенті Мәжілісінің депутаттығына кандидаттардың сенім білдірілген адамдарын, сондай-ақ саяси партиялардың сенім білдірілген адамдарын тіркеу рәсімін нақтылайтын сенім білдірілген адамдарды тіркеу жөніндегі Нұсқаулық бекітілді. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің, мәслихаттарының депутаттығына кандидаттардың партиялық тізімдерін ұсынған партиялардың өкілдері қатысады .

Сайлау процесі оның тұтастығы мен сайлау нәтижелерінің заңдылығын қамтамасыз ететін заңмен белгіленген кезеңдер тізбегін, сондай-ақ нақты сайлау рәсімдері мен сайлау әрекеттерінің жиынтығын қамтиды.

Сайлау процесінің негізгі кезеңдері:

сайлауды тағайындау (осыған уәкілеттік берілген мемлекеттік органның, лауазымды адамның сайлау күнін тағайындау туралы шешім қабылдауы);

сайлау округтерін, сайлау учаскелерін құру, сайлаушылардың тізімдерін жасау;

кандидаттарды ұсыну және оларды тіркеу;

сайлау алдындағы үгіт;

дауыс беру және дауыс беру қорытындыларын, сайлау нәтижелерін айқындау және оларды жариялау.

Бұл ретте: заңда көзделген жағдайларда қайта дауыс беру, қайта сайлау, шығып қалғандардың орнына депутаттар сайлау факультативтік кезеңдер болып табылады.

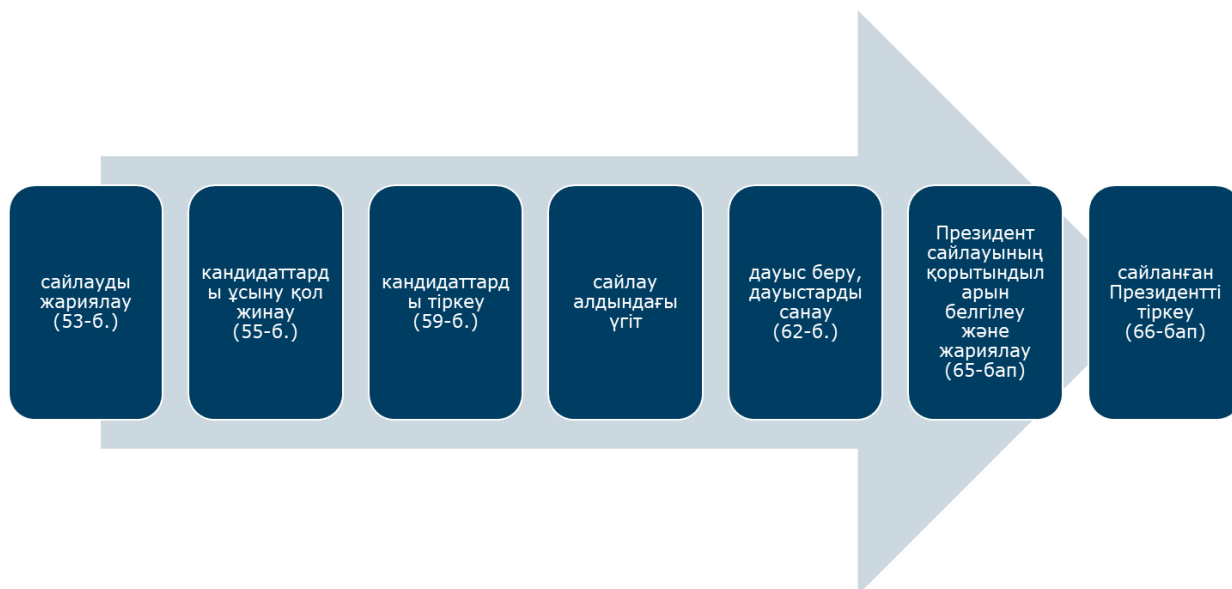
Сайлау процесінің кезеңдерінің функционалды мақсаты сайлау мен тиісті сайланған адамдарды сайлаудың заңды сипатын қамтамасыз ететін әр түрлі сайлау әрекеттері мен рәсімдерінің уақытылы және кезең-кезеңімен орындалуын қамтамасыз ету болып табылады.

Сайлау процесін ұйымдастырудың бірқатар элементтері қызмет көрсету, көмекші (технологиялық) сипатта болады. Сонымен, сайлауды

уақтылы қаржыландырусыз немесе ақпараттық сүйемелдеусіз өткізу мүмкін емес.

Сайлау іс — қимылдарының уақыты (сайлау процесінің, сайлау науқанының кезеңдері шеңберіндегі сайлау рәсімдерін орындау мерзімі) - бұл нақты заңнамалық негізі бар саяси және заңды уақыт.

22-сурет. Қазақстан Республикасының Президентін сайлау кезіндегі сайлау процесінің кезеңдері (Конституциялық заңның ерекше бөлігі)

Қазақстан Республикасы Президентінің сайлауын тағайындаудың құқықтық негіздері

Сайлауды тағайындау сайлау процесінің бастапқы кезеңі болып табылады, ол дауыс беру күнін белгілеуден тұрады. Сайлауды тағайындау кезеңінің маңыздылығы кез-келген елдің сайлау заңнамасының қағидаттарының бірін сайлаудың міндеттілігі мен мерзімділігінде сақтаудан тұрады.

Республика Президентінің сайлауын өткізу тәртібі Қазақстан Республикасының Конституциясымен (41-бап) және «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» заңмен реттеледі.

Республика Президентінің кезекті сайлауы бес жылда бір рет желтоқсанның бірінші жексенбісінде өткізіледі және ол мерзімі жағынан Республика Парламентін сайлаумен тұспа-тұс келмеуге тиіс. Президенттің кезекті сайлауын Парламент Мәжілісі тиісті жылдың екінші қыркүйегінен кешіктірмей жариялайды.

Президенттің кезектен тыс сайлауы Республика Президентінің шешімімен тағайындалады және тағайындалған күнінен бастап екі ай ішінде өткізіледі.

Кезектен тыс сайлаудан кейін Президенттің кезекті сайлауы бес жылдан кейін «Сайлау туралы» Конституциялық заңда белгіленген мерзімде жарияланады.

9.2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТТІГІНЕ КАНДИДАТТАРДЫ ҰСЫНУ ЖӘНЕ ТІРКЕУ

Сайлау процесінің келесі кезеңі ең демократиялық қағидаттардың бірі – сайлаудың баламалылығын, яғни бірнеше тең кандидаттардың сайлауға міндетті түрде қатысуын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, сайлаушыларға еркін ерік білдіру арқылы бірнеше кандидаттың біреуін таңдауға нақты мүмкіндік беріледі.

Осының арқасында сайлауды ұйымдастырудың тағы екі қағидатын іске асыруға қол жеткізілді: сайлаудың бәсекеге қабілеттілігі мен бәсекелестігі. Бәсекелестікте үміткерлердің әлсіз және күшті жақтары анықталады, саяси қызмет дағдылары, сайлаушылармен қарым-қатынас, олардың пікірлерін тыңдау қабілеті дамиды, ал сайлаушылар үміткерлерді лайықты бағалауға және саналы таңдау жасауға нақты мүмкіндік алады. Кандидаттың сайлау науқанының бәсекеге қабілеттілігі олардың ерік - жігеріне және сайлаушыны өзінің саяси өміршеңдігіне сендіру қабілетіне тікелей байланысты.

Қазақстанда президент болуға конституциялық құқық Қазақстан Республикасының Президентіне қойылатын талаптарға сәйкес келетін кез келген азаматқа кепілдік беріледі.

Қазақстан Республикасының Конституциясы (41-б. 2-т.)

- Қазақстан Республикасының Президенті болып тумысынан Республика азаматы сайлана алады,
- жасы қырықтан кем емес,
- мемлекеттік тілді еркін меңгерген,
- Қазақстанда соңғы он бес жыл тұрған және
- жоғары білімі бар

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» заң (Ерекше бөлім) (54-б.)

- мемлекеттік қызметте немесе сайланбалы мемлекеттік лауазымдарда 5 жылдан кем емес жұмыс тәжірибесінің болуы,
- сондай-ақ белсенді сайлау құқығына ие болу

Президенттікке кандидаттар ұсыну құқығы белгіленген тәртіппен тіркелген республикалық қоғамдық бірлестіктерге тиесілі. Қоғамдық бірлестік осы қоғамдық бірлестіктің мүшелері болып табылмайтын адамдарды кандидаттар ретінде ұсынуға құқылы. Қоғамдық бірлестік Президенттікке бір ғана кандидат ұсынуға құқылы. Ұсыну туралы шешім республикалық қоғамдық бірлестіктің жоғары органы мүшелерінің жалпы санының көпшілік даусымен қабылданады және хаттаманың үзіндісімен ресімделеді.

Республикалық бірлестіктің жоғары органының шешімі:

1) Президенттікке кандидаттың назарына жеткізіледі.

2) Президенттікке кандидаттың дауысқа түсуге келісімі туралы өтінішімен бірге ОСК-ға ұсынылады.

Президенттікке кандидаттарды ұсыну келесі күннен басталады, хабарланғаннан кейін және сайлаудан екі ай бұрын жергілікті уақытпен сағат он сегізде аяқталады.

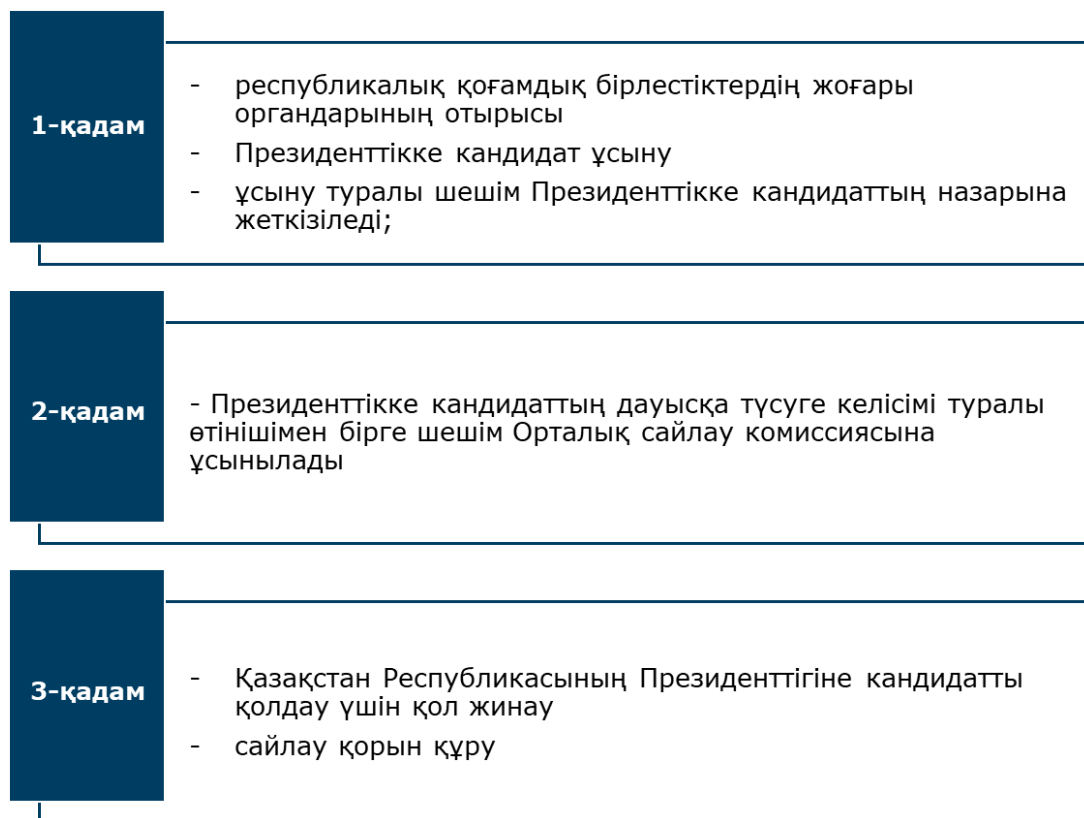
Кандидаттарды тіркеу мерзімі аяқталған күні Президенттікке екіден кем кандидат тіркелген жағдайда, Орталық сайлау комиссиясы кандидаттарды ұсыну мерзімін жиырма күннен аспайтын мерзімге ұзартады.

ОСК кандидаттың талаптарға сәйкестігін тексереді, Президенттікке кандидаттың Қазақстан Республикасында соңғы он бес жыл тұру фактісін анықтайды, сондай-ақ кандидаттың мемлекеттік тілді еркін меңгергенін анықтау рәсімін жүргізеді.

2019 жылғы 1 қаңтардан бастап Президенттікке кандидаттың Республика Президентінің міндеттерін атқаруға кедергі келтіретін ауруларының жоқ екенін растайтын медициналық куәландыру міндеттілігі енгізілді. Медициналық қорытындыға қойылатын талаптар және республика Президенттігіне кандидаттың тіркеуіне кедергі келтіретін аурулардың тізбесі Орталық сайлау комиссиясының және денсаулық сақтау саласындағы уәкілетті органның бірлескен нормативтік құқықтық

актісінде белгіленеді. Медициналық куәландыру қорытындылары денсаулық жағдайы туралы тиісті медициналық қорытындымен ресімделеді.

25-сурет. Республика Президенттігіне кандидатты ұсыну алгоритмі

Қазақстан Республикасының Президенттігіне кандидатты қолдау үшін қол жинау

1. Сайлаушылардың Президенттікке кандидатты қолдауы олардың қолдарын жинауымен куәландырылады.

2. Президенттікке кандидатты облыстардың, республикалық маңызы бар қаланың және республика астанасының кемінде үштен екісінің атынан тең шамада өкілдік ететін сайлаушылардың жалпы санының кемінде бір пайызы қолдауға тиіс.

Кандидаттың талаптарға сәйкестігін тексергеннен кейін бес күн мерзімнен кешіктірмей Президенттікке кандидаттың сенім білдірілген адамдары Орталық сайлау комиссиясы беретін қол қою парақтарын ресімдей отырып, кандидатты қолдап қол жинауды ұйымдастырады.

Президенттікке кандидатты қолдауға толтырылған қол қою парақтары аумақтық сайлау комиссиясына тапсырылады, ол он күн мерзімде паспорт қызметтерінің қызметкерлерін тарта отырып, қолдардың дұрыстығын тексеруді жүзеге асырады.

!!! АСК-ге қол қою парақтары ұсынылғаннан кейін оларға қандай да бір өзгерістер енгізуге жол берілмейді.

Қол қою парақтарын тексеру нәтижелері АСК-нің тиісті хаттамасымен ресімделеді және Орталық сайлау комиссиясына жіберіледі.

Президенттікке кандидат өзін қолдап жиналған қолдарды тексергеннен кейін ОСК-ның шотына заңнамада белгіленген ең төменгі жалақының елу еселенген мөлшерінде сайлау жарнасын енгізеді, сондай-ақ ұсыну мерзімі басталған айдың бірінші күніне кірістері мен мүлкі туралы декларацияны тұрғылықты жері бойынша салық органдарына ұсынады. Декларацияны Президенттікке кандидаттың зайыбы (жұбайы) да ұсынады.

Салық қызметі органдары кандидат тіркелген күннен бастап он бес күн ішінде кандидат пен оның зайыбы (жұбайы) декларациялаған кірістері мен мүлкі туралы мәліметтердің анықтығын тексереді. Бұл ретте кандидат пен оның зайыбының (жұбайының) кірістері туралы және мүлкі туралы мәліметтер ұсыну жөніндегі салық органдарының талаптарын алған ұйымдар осындай талапты алған күннен бастап төрт күн ішінде қажетті ақпаратты беруге міндетті.

Қазақстан Республикасының Президенттігіне кандидатты тіркеу

Кандидатты тіркеу-сайлау заңнамасында көзделген сайлау процесінің сайлау ұйымдастырушылары кандидаттың (кандидаттардың) мәртебесін ресми растаудан тұратын кезеңі.

Президенттікке кандидаттарды тіркеу кандидатты сайлау бюллетеніне енгізудің қажетті және жеткілікті шарты болып табылады.

Сурет 26. Республика Президенттігіне кандидатты тіркеуге арналған құжаттар тізімі

Орталық сайлау комиссиясы:

1) Президенттікке кандидаттар тіркелгеннен кейінгі жетінші күннен кешіктірмей бұқаралық ақпарат құралдарында әрбір кандидаттың тегін,

атын, әкесінің атын, туған жылын, атқаратын лауазымын (жұмысын), жұмыс орны мен тұрғылықты жерін, сондай-ақ кандидаттың қалауына қарай оның ұлттық тиесілілігі, қоғамдық бірлестікке қатыстылығы туралы мәліметтерді көрсете отырып хабар жариялайды.;

2) тіркеу кезінде кандидаттарға тиісті куәлік беріледі.

Орталық сайлау комиссиясы келесі жағдайда кандидатты тіркеуден бас тартады немесе кандидатты тіркеу туралы шешімнің күшін жояды:

✓ кандидат ұсыну ережелерін бұзғанда, тіркеу үшін қажетті құжаттарды ұсынбағанда;

✓ кандидаттың Конституцияда және «Сайлау туралы» Конституциялық заңда қойылатын талаптарға сәйкес келмегенде;

✓ Кандидаттың өзінің сайлау алдындағы науқанында лауазымдық немесе қызмет жағдайын пайдаланғанда;

✓ кандидаттардың сайлау алдындағы үгітті кандидаттарды тіркеу мерзімі аяқталғанға дейін, сайлау күні не оның алдындағы күні жүргізгенде;

✓ соттың, кандидаттың және (немесе) оның сенім білдірілген адамдарының басқа кандидаттың ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін, оның іскерлік беделіне нұқсан келтіретін жалған мәліметтерді тарату фактісін анықтауы тиіс;

✓ сот, кандидаттың және оның сенім білдірген адамдарының сайлаушыларды сатып алу фактілерін анықтағанда;

✓ Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасына сәйкес декларацияны тапсыру кезіне кандидат немесе оның зайыбы (жұбайы) декларациялаған активтері мен міндеттемелері туралы мәліметтердің анық еместігі анықталған жағдайда кандидатты тіркеу туралы шешімнің күшін жояды.

Дауыс беру күнінен екі күн бұрын кандидатты тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға немесе бұрын тіркеуден шығарылған кандидатты қалпына келтіруге жол берілмейді.

ОСК-ның тіркеу туралы шешімінен бас тартуына кандидаттың жеке өзі не оны ұсынған қоғамдық бірлестік он күн мерзімде Жоғарғы Сотқа шағым жасауы мүмкін, ол шағымды берілген күнінен бастап он күн мерзімде қарайды. Жоғарғы Соттың шешімі түпкілікті болып табылады.

Қазақстан Республикасының заңнамасында («Сайлау туралы» Заңның 60-бабы) кандидаттың тіркелген күнінен бастап кез келген уақытта және дауыс беруге екі күн қалғанда өз кандидатурасын алу рәсімі көзделген. Ол үшін кандидат ОСК-ға жазбаша өтінішпен жүгінуі керек.

Сондай-ақ қоғамдық бірлестіктің жоғары органы тіркеуге дейін және одан кейін кез келген уақытта ОСК-ға тиісті ұсыныспен жүгініп, Президенттікке кандидат ұсыну туралы өз шешімінің күшін жоя алады. Бірақ бұл жағдайда қоғамдық бірлестік өз шешімінің негізділігі үшін жауап береді. ОСК кандидаттың сайлау науқанын өткізуге республикалық бюджет қаражатынан жұмсалған шығыстардың бір бөлігін қоғамдық бірлестіктің есебіне жатқызуға құқылы.

Тіркеу аяқталғаннан кейін шығып қалғандардың орнына Республика Президенттігіне кандидаттарды ұсыну рәсімі де заңнамамен реттеледі. Егер тіркеу мерзімінен кейін президенттікке екіден кем кандидат қалған жағдайда, ОСК өз қаулысымен қолданыстағы заңнамаға сәйкес жаңа

кандидаттар ұсыну үшін сайлау мерзімін екі айдан аспайтын мерзімге ұзартады.

9.3. РЕСПУБЛИКА ПРЕЗИДЕНТІ САЙЛАУЫНЫҢ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ЖАРИЯЛАУ. ҚАЙТА ДАУЫС БЕРУ ЖӘНЕ ҚАЙТА САЙЛАУ

Конституциялық Заңның 18-бабына сәйкес ОСК сайлау күні сайлау учаскесінде дауыстарды санауды және дауыс беру нәтижелерін анықтауды жүзеге асырады. Дауыс беру қорытындылары туралы хаттама учаскедегі дауыс беру нәтижелері туралы хаттаманы беру туралы актінің негізінде АСК-на беріледі.

Президент сайлауында дауыстарды санау нәтижелері аумақтық сайлау комиссиясының отырысында белгіленеді және хаттамаға енгізіледі, оған комиссия төрағасы мен мүшелері қол қояды және екі күн мерзімде Орталық сайлау комиссиясына жіберіледі.

Орталық сайлау комиссиясы аумақтық сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде сайлаудан кейін жеті күн мерзімнен кешіктірмей Президент сайлауының қорытындыларын белгілейді және тиісті қаулы қабылдайды.

Кандидат республиканың сайланған президенті болып есептеледі:

1) дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың елу процентінен астамының дауысын алған;

2) қайта дауыс беру кезінде басқа кандидатпен салыстырғанда дауыс беруге қатысқан сайлаушылар дауысының көбірек санын алған.

Сайланған Республика Президентін тіркеу

ҚР ОСК аумақтық сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде сайлау өткізілген күннен бастап жеті күн мерзімде Республиканың сайланған президентін тіркейді.

Тиісті сайлау комиссияларының ұсынысы бойынша, азаматтардың өтініштері бойынша ОСК, егер учаскелердің немесе әкімшілік-аумақтық бірліктердің жалпы санының кемінде төрттен бір бөлігінде сайланған Президентті тіркеуден бас тарта алады:

1) сайлау жарамсыз деп танылды;

2) немесе, егер олардың барысында немесе дауыстарды санау не дауыс беру нәтижелерін анықтау кезінде «Сайлау туралы» Конституциялық заңды бұзу орын алған болса.

Кандидат қабылданған күннен бастап он күн ішінде ОСК шешіміне Жоғарғы сотқа шағымдана алады, ол он күн мерзімде түпкілікті шешім қабылдайды.

Өз кезегінде, Республика Президенті, Сенат төрағасы, Мәжіліс Төрағасы, Парламент депутаттары жалпы санының кемінде бестен бір бөлігі, Премьер-Министр сайлау қорытындылары шығарылғаннан кейін он күн ішінде республика Президенті сайлауын өткізудің дұрыстығы туралы мәселемен Конституциялық Кеңеске жүгіне алады. Бұл жағдайда Республика Президентінің қызметіне кірісуі өтінішті қарау кезеңіне тоқтатыла тұрады.

Конституциялық Кеңес Президент сайлауын әзірлеу мен өткізуге байланысты материалдарды зерделегеннен кейін Конституцияны бұзу

анықталған учаскелерде (әкімшілік-аумақтық бөліністерде) сайлауды Республика Конституциясына сәйкес емес деп тануы мүмкін. Конституциялық Кеңес қорытындысынан кейін ОСК тиісті учаскелерде (әкімшілік-аумақтық бірліктерде) сайлауды жарамсыз деп тану және сайлау жарамсыз деп танылған учаскелерде (әкімшілік-аумақтық бірліктерде) екі ай ішінде қайта дауыс беруді өткізу туралы шешім қабылдайды.

Егер сайлау бюллетеніне президенттікке екіден артық кандидат енгізілсе және олардың бірде-біреуі сайланбаса, ҚР Президентін сайлау кезінде қайта дауыс беру көзделеді. Бұл жағдайда ОСК ең көп дауыс алған екі кандидат бойынша Президент сайлауы бойынша қайта дауыс беруді тағайындайды. Кандидаттардың біреуі шығып қалған жағдайда, сайлау бюллетеніне неғұрлым көп дауыс алған келесі кандидат енгізіледі. Сондай-ақ қайта дауыс беруді өткізу мерзімдері нақты айқындалды. Қайта дауыс беру «Сайлау туралы» Конституциялық заңның талаптары сақтала отырып, екі ай мерзімнен кешіктірілмей өткізіледі. Қайта дауыс беруді өткізу туралы бұқаралық ақпарат құралдарында хабарланады.

Егер Президент сайлауы жарамсыз деп танылса не қайта дауыс беру сайланған Президентті анықтауға мүмкіндік бермесе, ОСК қайтадан сайлау тағайындайды («Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық Заңның 64-бабы). Қайта сайлау бастапқы сайлаудан кейін екі ай мерзімнен кешіктірілмей өткізіледі. Дауыс беру сол сайлау учаскелерінде және бастапқы сайлауды өткізу үшін жасалған тізімдер бойынша өткізіледі.

Сайлау комиссияларының құрамдарын қалыптастыру, Президенттікке кандидаттар ұсыну және тіркеу, басқа да сайлау іс-шаралары «Сайлау туралы» Конституциялық заңда белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады. Бұл ретте сайлау іс-шараларының қысқартылған мерзімін Орталық сайлау комиссиясы айқындайды.

Қайта сайлау өткізу туралы бұқаралық ақпарат құралдарында хабарланады.

9-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ:

1. ҚР Президентін сайлау кезіндегі сайлау процесінің кезеңдерін атаңыз.
2. Қандай жағдайда Орталық сайлау комиссиясы президент лауазымына кандидаттар ұсыну мерзімін ұзартады?
3. Кандидаттарды ұсыну және тіркеу тәртібі қандай?
4. ҚР Президенті лауазымына кандидатты ұсыну шарттары.
5. Дауыс беру қорытындыларын анықтау рәсімі қандай?
6. Сайлау нәтижелерін анықтау тәртібі қандай?
7. Қандай жағдайда қайта дауыс беру өткізіледі?
8. Қай жағдайда қайта сайлау тағайындалады?

10-ТАҚЫРЫП.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ САЙЛАУЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ӨТКІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақсаты: Парламент депутаттарын сайлауда Қазақстан Республикасы азаматтарының дауыс беруін ұйымдастыру мен өткізудің құқықтық негіздерін зерделеу.

Жоспары:

10.1. Қазақстан Республикасындағы сайлау процесі. Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарын сайлауды тағайындаудың құқықтық негіздері.

10.2. Республика Парламентінің депутаттығына кандидаттарды ұсыну және тіркеу.

10.3. Сайлау қорытындыларын анықтау және жариялау. Қайта сайлау.

10.1.ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЙЛАУ ПРОЦЕСІ. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІ ДЕПУТАТТАРЫН САЙЛАУДЫ ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Сайлау процесі оның тұтастығы мен сайлау нәтижелерінің заңдылығын қамтамасыз ететін заңмен белгіленген сатылар жиынтығын қамтиды. Сайлау процесі кезеңдерінің функционалды мақсаты әр түрлі сайлау әрекеттері мен рәсімдерінің уақытылы және кезең-кезеңімен орындалуын қамтамасыз ету болып табылады.

Сайлау процесінің негізгі кезеңдері:

сайлауды тағайындау (осыған уәкілеттік берілген мемлекеттік органның, лауазымды адамның сайлау күнін тағайындау туралы шешім қабылдауы);

сайлау округтерін, сайлау учаскелерін құру, сайлаушылардың тізімдерін жасау;

кандидаттарды ұсыну және оларды тіркеу;

сайлау алдындағы үгіт;

дауыс беру және дауыс беру қорытындыларын, сайлау нәтижелерін айқындау және оларды жариялау.

Бұл ретте қайта дауыс беру факультативтік кезең болып табылады. Қайта дауыс беру кезінде сайлау тағайындау, кандидаттар ұсыну, сайлау алдындағы үгіт жүргізілмейді.

Сайлау процесін ұйымдастырудың бірқатар элементтері қызмет көрсету, көмекші (технологиялық) сипатта болады. Мысалы, сайлауды уақтылы қаржыландырусыз немесе ақпараттық сүйемелдеусіз өткізу мүмкін емес.

Сайлау іс-қимылдарының уақыты (сайлау процесінің, сайлау науқанының кезеңдері шеңберінде сайлау рәсімдерін орындау мерзімдері) - бұл нақты заңнамалық шеңберге ие саяси және заңды уақыт.

Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарын сайлауды тағайындаудың құқықтық негіздері

Қазақстан Республикасының Парламенті заң шығару функцияларын жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының ең жоғары өкілді органы болып табылады.

Қазақстан Республикасының Парламенті тұрақты негізде жұмыс істейтін екі Палатадан тұрады: Сенаттан және Мәжілістен.

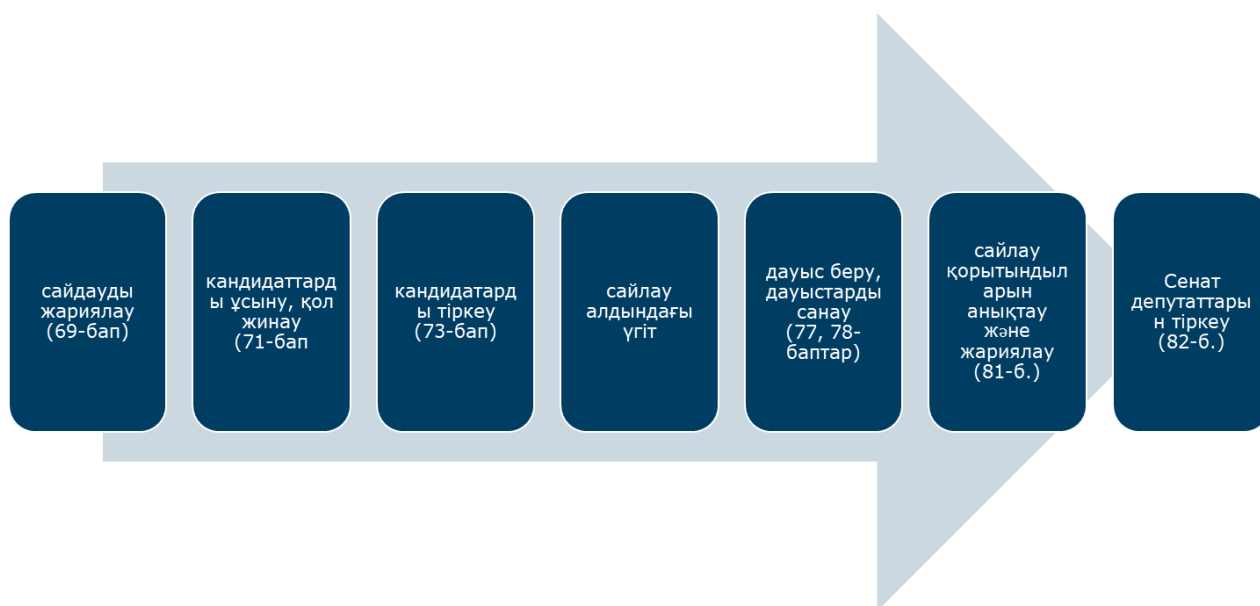
Сенатты (47 орын) жанама таңдаушылар сайлайтын әрбір облыстан, республикалық маңызы бар қаладан және Қазақстан Республикасының астанасынан екі адамнан өкілдік ететін депутаттар құрайды. Сенатта қоғамның ұлттық-мәдени және өзге де елеулі мүдделерінің білдірілуін қамтамасыз ету қажеттілігі ескеріліп, Сенаттың он бес депутатын Республика Президенті тағайындайды. Сенат депутаттарының өкілеттік мерзімі – алты жыл.

Сенат депутаттары жанама сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру жолымен сайланады. Сайланған Сенат депутаттарының жартысы әрбір үш жыл сайын қайта сайланып отырады.

Сайлауды тағайындау-сайлау процесінің бастапқы кезеңі, ол дауыс беру күнін белгілеуден тұрады. Сайлауды тағайындау кезеңінің

маңыздылығы кез-келген елдің сайлау заңнамасының қағидаттарының бірін сайлаудың **міндеттілігі** мен **мерзімділігін** сақтаудан тұрады.

27-сурет. Республика Парламенті Сенатының депутаттарын сайлау кезіндегі сайлау процесі кезеңдері

28-сурет. Сенат депутаттарын сайлау түрлері

кезекті сайлау (69-б. 1-т. 1-тармақшасы)	кезектен тыс сайлауы (69-б. 1-т. 2-тармақшасы)	шығып қалған депутаттардың орнына сайлау (69-б. 1-т. 3-тармақшасы)
• <u>негіздеме:</u> Сенат депутаттары өкілеттігінің конституциялық мерзімінің аяқталуы; • <u>кім тағайындайды:</u> Республика Президенті; • <u>қашан:</u> Конституциялық мерзімнің аяқталуынан кемінде төрт ай бұрын Сенат депутаттарының өкілеттік мерзімі өткізіледі және олардың конституциялық өкілеттік мерзімі аяқталуынан кемінде екі ай бұрын өткізіледі	• <u>негіздеме:</u> Парламенттің өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату, Сенатта өкілдігі жоқ тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктерді құру; • <u>кім тағайындайды:</u> Республика Президенті; • <u>қашан өткізіледі:</u> Парламент өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылған күннен бастап екі ай ішінде	• <u>негіздеме:</u> депутаттың өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату, оны мандатынан айыру немесе оның қайтыс болуы; • <u>кім тағайындайды:</u> Орталық сайлау комиссиясы; • <u>қашан өткізіледі:</u> мерзімінен бұрын тоқтатылған, депутат мандатынан айырылған не ол қайтыс болған кезден бастап екі айдан кешіктірмей

!!! Республика Президентінің Парламентті тарату туралы актісі қолданысқа енгізілген күн депутаттардың кезектен тыс сайлауы өткізілуге тиіс мерзімнің басталу кезі болып табылады. Бұл мерзім екі айдың өтуімен аяқталады. Егер мерзімнің аяқталуы тиісті күн саны жоқ айға тура келсе, онда мерзім осы айдың соңғы күнінде аяқталады.

Сенат депутаттарының сайлауы ҚР Конституциясының 41-бабы 3-тармағының талаптары ескеріле отырып тағайындалады, соған сәйкес республика президентінің кезекті сайлауы желтоқсанның бірінші жексенбісінде өткізіледі және мерзімі жағынан республика Парламентінің жаңа құрамын сайлаумен тұспа-тұс келмеуге тиіс.

Сенат депутаттары өкілеттігінің конституциялық мерзімі аяқталардан бір жыл бұрын шығып қалған депутаттың орнына сайлау өткізілмейді.

10.2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІНІҢ ДЕПУТАТТЫҒЫНА КАНДИДАТТАРДЫ ҰСЫНУ ЖӘНЕ ТІРКЕУ

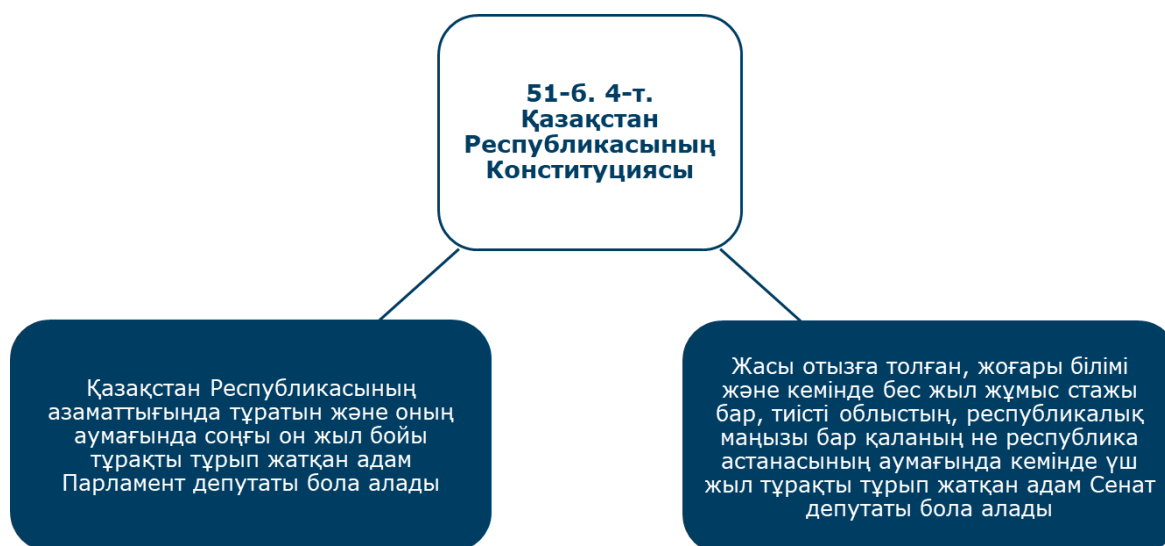
Сайлау процесінің келесі кезеңі ең демократиялық қағидаттардың бірі – сайлаудың баламалылығын, яғни бірнеше тең кандидаттардың сайлауға міндетті түрде қатысуын қамтамасыз етеді. Бір мезгілде сайлаушыларға еркін ерік білдіру арқылы бірнеше кандидаттың біреуін таңдауға нақты мүмкіндік беріледі.

Осының арқасында сайлауды ұйымдастырудың тағы екі қағидатын іске асыруға қол жеткізілді: сайлаудың бәсекеге қабілеттілігі мен бәсекелестігі. Бәсекелестікте үміткерлердің әлсіз және күшті жақтары анықталады, саяси қызмет дағдылары, сайлаушылармен қарым-қатынас, олардың пікірлерін тыңдау қабілеті дамиды, ал сайлаушылар үміткерлерді лайықты бағалауға және саналы таңдау жасауға нақты мүмкіндік алады. Кандидаттың сайлау науқанының бәсекеге қабілеттілігі олардың ерік-жігеріне және сайлаушыны өзінің саяси өміршеңдігіне сендіру қабілетіне тікелей байланысты.

Сенат депутаттығына кандидаттар ұсыну

Қазақстанда Парламент Сенатының депутаты болуға конституциялық құқық Конституцияның 51-бабының 4-тармағында белгіленген талаптарға сай келетін кез келген азаматқа кепілдік беріледі, сондай-ақ Конституцияның 33-бабының 2 және 3-тармақтарына және «Сайлау туралы» Конституциялық заңға сәйкес белсенді сайлау құқығына ие болуға кепілдік беріледі.

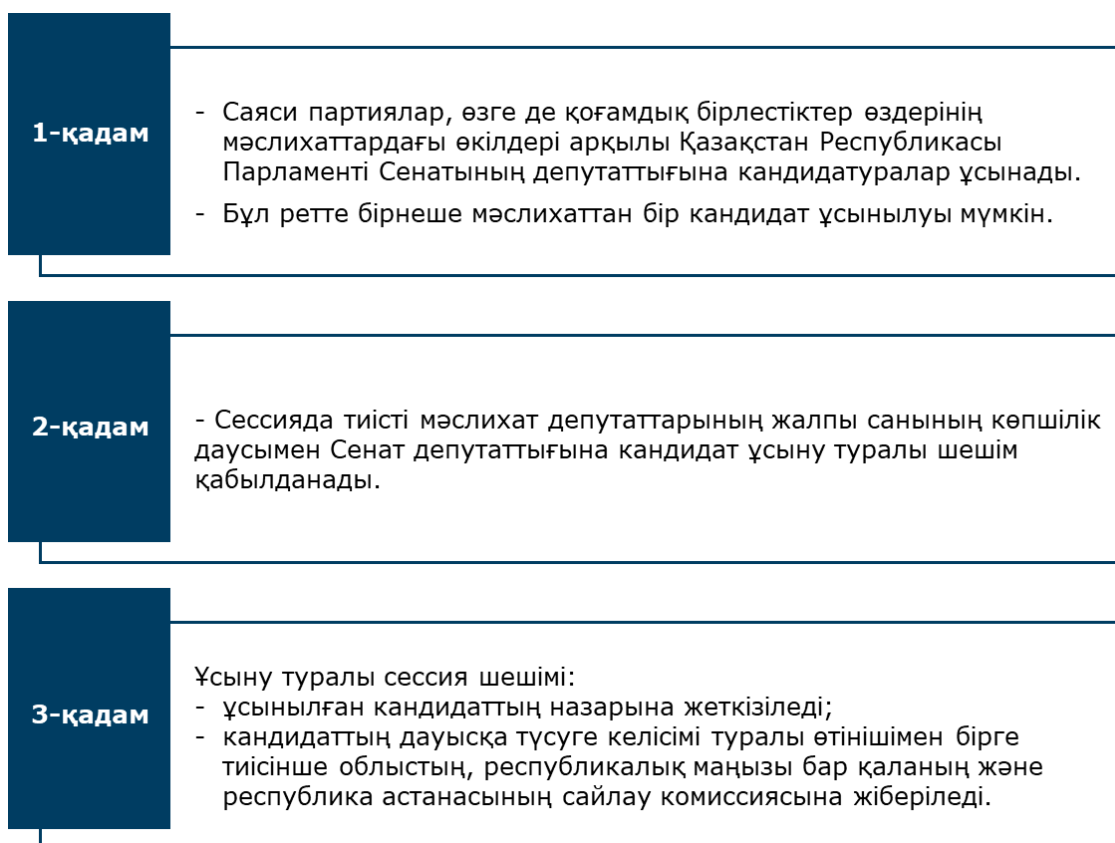
29-сурет. Сенат депутаттығына кандидаттарға қойылатын талаптар

Сайлау заңнамасы Сенат депутаттығына кандидаттар ұсынудың екі тәсілін көздейді: мәслихаттармен және өзін-өзі ұсыну тәртібімен.

Облыстық (республикалық маңызы бар қалалар және Астана), қалалық, аудандық мәслихаттардың сессияларында Сенат депутаттығына кандидат ұсыну

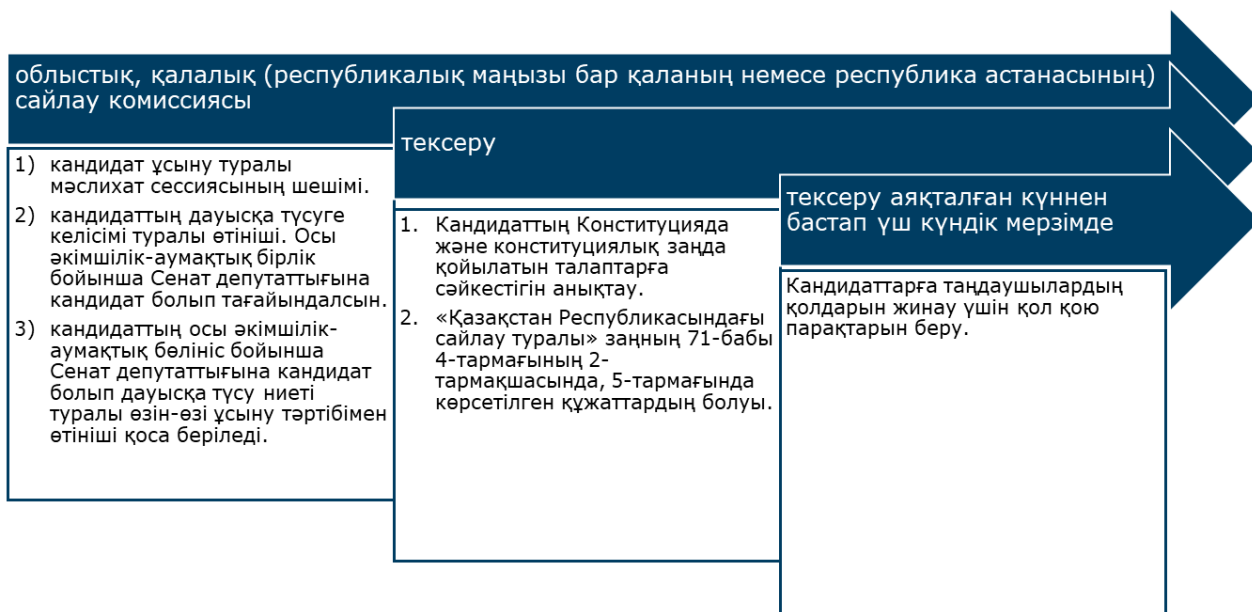
30-сурет. Парламент Сенатының депутаттығына кандидаттарды депутаттар сессиясында ұсыну алгоритмі

Өзін-өзі ұсынуына

Сенат депутаттығына кандидаттардың өзін-өзі ұсынуын азаматтар тиісті аумақтық сайлау комиссиясына осы әкімшілік-аумақтық бірлік бойынша Сенат депутаттығына кандидат болып дауысқа түсу ниеті туралы өтініш беру арқылы жүргізеді.

31-сурет. Қол жинау үшін қол қою парақтарын беру

Сенат депутаттығына кандидатты қолдау үшін қол жинау

Сайлау туралы Заңның 72-бабына сәйкес Сенат депутаттығына кандидат облыс мәслихаттарының, республикалық маңызы бар қала немесе Республика астанасы мәслихатының өкілдері болып табылатын таңдаушылардың жалпы санының кемінде он процентінің қолдауына, бірақ бір мәслихаттан таңдаушылар дауысының жиырма бес процентінен аспайтын даусына ие болуға тиіс.

Таңдаушыларды қолдау олардың қолдарын жинаумен куәландырылады. Бұл ретте таңдаушылардың әрқайсысы Сенат депутаттығына бір ғана кандидатты қолдап өз қолын қоюға құқылы.

!!! Сенат депутаттығына кандидат тіркелгеннен кейін қойылған қол сот шешімінің негізінде ғана кері қайтарып алынады.

Сенат депутаттығына кандидатты қолдап қол жинауды сенім білдірілген адамдар ұйымдастырады және ол тиісінше облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қаланың немесе республика астанасының) сайлау комиссиясы беретін қол қою парақтарымен ресімделеді. Әрбір қол қою парағының реттік нөмірі болуға және онда кандидаттың және қол жинаған адамның тегі, аты, әкесінің аты, кандидаттың жеке қолы, сондай-ақ өз қолдарын қоятын таңдаушылар туралы мынадай мәліметтер бар бағандар болуға тиіс:

- 1) тегі, аты және әкесінің аты;
- 2) өзі депутаты болып табылатын мәслихат;
- 3) туған күні, айы және жылы;
- 4) тұрғылықты мекенжайы;
- 5) жеке қолы.

Қол қою парағының үлгісін Орталық сайлау комиссиясы бекітеді.

Толтырылған қол қою парақтары тиісінше облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қаланың және республика астанасының) сайлау комиссиясына тапсырылады, ол паспорт қызметтерінің қызметкерлерін тарта отырып, бес күн мерзімде жиналған қолдардың дұрыстығын тексеруді жүзеге асырады.

!!! АСК-ге қол қою парақтары ұсынылғаннан кейін оларға қандай да бір өзгерістер енгізуге жол берілмейді.

Қол қою парақтарын тексеру келесі әрекеттерді тексеруді қамтиды:

қол жинау тәртібін сақтау;

қол қою парақтарын ресімдеу;

оларда қамтылған сайлаушылар туралы мәліметтердің және олардың қолдарының анықтығы.

Қол қою парақтарын тексеру олардағы барлық мәліметтерді дәйекті зерделеу арқылы жүзеге асырылады.

Бекітілген нысанға сәйкес дайындалған және толтырылған қол қою парақтарындағы қолдар, келесі деректер бар болған жағдайда дұрыс деп танылады:

Қазақстан Республикасы Президентінің лауазымына кандидат туралы қол қою парағына енгізілген мәліметтер;

сайлаушылар өз қолымен енгізген сайлаушылар туралы деректердің және олардың қолдары;

қол жинаған адам туралы деректер және оның қолы;

кандидаттың уәкілетті өкілі және оның қолы туралы деректер;

заңнама талаптарына қатаң сәйкестікте өзге де қажетті деректер.

Тексеру нәтижелері бойынша қол дұрыс емес және (немесе) жарамсыз деп танылуы мүмкін.

Қол қою парағының нысаны не оны толтыру тәртібі сақталмаған (сайлаушы, қол жинауды жүзеге асырған адам туралы мәліметтердің толық болмауы, кандидат туралы заңда белгіленген мәліметтердің болмауы және т.б.) жағдайда қол жарамсыз деп танылады.

!!! Егер қойылған қолдардың анықтығын тексеру нәтижесінде жиналған қолдардың бір процентінен астамының дұрыс еместігі анықталса, Сенат депутаттығына кандидатқа тіркеуден бас тартылады.

Қол қою парақтарын тексеру нәтижелері АСК-ның тиісті хаттамасымен ресімделеді және Орталық сайлау комиссиясына жіберіледі.

Осы кезеңде кандидат және оның зайыбы (жұбайы) тіркелгенге дейін тұрғылықты жері бойынша Мемлекеттік кіріс органдарына «Сайлау туралы» Конституциялық заңға сәйкес белгіленген ұсыну мерзімі басталатын айдың бірінші күніне активтері мен міндеттемелері туралы декларацияны Қазақстан Республикасының салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің түсуін қамтамасыз ету саласындағы басшылықты жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органы белгілеген тәртіппен және нысанда табыс етеді, сондай-ақ сайлау жарнасын енгізеді.

Кандидаттың сайлау жарнасы

Белгілі бір мөлшер түріндегі сайлау жарнасы (КЕПІЛІ) - депутаттыққа кандидат сайлау комиссиясының арнайы шотына ұсынылған кезде енгізілетін ақша сомасы. Егер осы кандидат заңда белгіленген сайлаушылардың ең төменгі даусын алмаса, сайлау жарнасы қайтарылуға жатпайды.

Көптеген демократиялық елдердің сайлау заңнамасында сайлау жарнасы сайлау үшін күресуге ниеті жоқ кандидаттарды немесе шағын партияларды білдіретін адамдарды алып тастау үшін қосымша сүзгі ретінде қарастырылады.

Парламент Сенатының депутаттығына кандидаттар үшін сайлау жарнасының мөлшері заңдарда белгіленген ең төмен жалақының он бес еселенген мөлшерін құрайды. Ол Орталық сайлау комиссиясының депозитіне салынады және кандидатқа келесі жағдайда қайтарылады:

сайлау қорытындысы бойынша кандидат Парламент Сенатының депутаты болып сайланғанда;

дауыс беру қорытындылары бойынша кандидат дауыс беруге қатысқан таңдаушылар даусының кемінде бес пайызын алғанда;

сондай-ақ кандидат қайтыс болған жағдайда.

Қалған барлық жағдайларда төленген жарна қайтарылуға жатпайды және республикалық бюджет кірісіне есептеледі.

Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының депутаттығына кандидатты тіркеу

Кандидатты тіркеу-сайлау заңнамасында көзделген сайлау процесінің сайлау ұйымдастырушылары кандидаттың (кандидаттардың) мәртебесін ресми растаудан тұратын кезең болып табылды.

Кандидаттарды тіркеу кандидатты сайлау бюллетеніне енгізудің қажетті және жеткілікті шарты болып табылады.

Сенат депутаттығына кандидаттарды тіркеуді тиісінше облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қалалар мен Астананың) сайлау комиссиялары жүзеге асырады.

Конституциялық Заңның 74-бабының 1-тармағында Сенат депутаттығына кандидатқа өз кандидатурасын алып тастау мүмкіндігі көзделген. Ол үшін тіркеуге дейінгі кезеңде және дауыс беруге дейін екі күн бұрын ол бұл туралы тиісінше облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қаланың және республика астанасының) сайлау комиссиясына жазбаша өтініш береді.

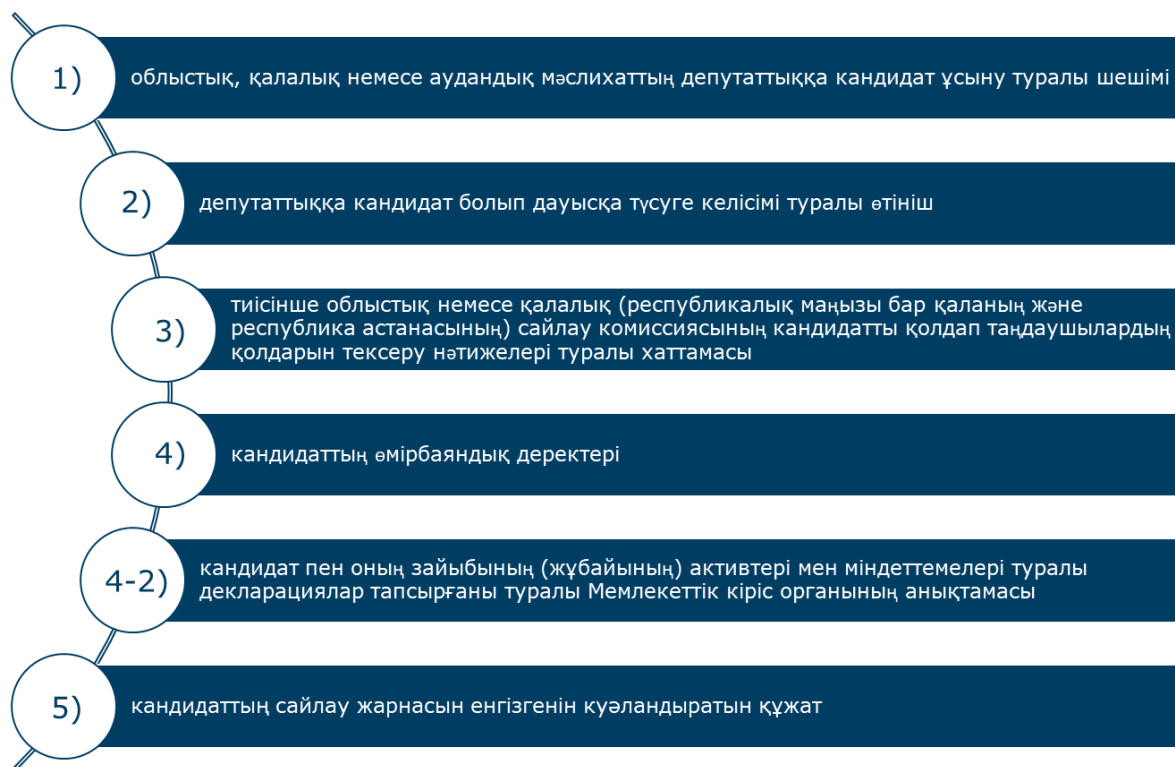
Осыған ұқсас кандидатты ұсынған мәслихат (мәслихаттар) тіркеуге дейінгі және одан кейінгі кезеңде тиісінше облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қаланың және республика астанасының) сайлау комиссиясына (74-баптың 2-тармағы) ұсыныс жасай отырып, кандидатты ұсыну туралы өз шешімінің күшін жоя алады.

Конституциялық заңда белгіленген рәсімге сәйкес сайлау комиссиясы кандидатты тіркемейді не кандидатты тіркеу туралы шешімнің күшін жояды.

Егер кандидатураны алып тастау немесе кандидатты ұсыну туралы шешімнің күшін жою осыған мәжбүр ететін мән - жайларсыз жүргізілсе, аумақтық сайлау комиссиясы сайлау науқанын өткізуге республикалық бюджет қаражатынан жұмсалған шығыстардың бір бөлігін кандидаттың не тиісінше оны ұсынған мәслихаттың есебіне жатқызуға құқылы.

Тіркеу мерзімі аяқталғаннан кейін кандидаттардың шығып қалуы нәтижесінде Сенат депутаттығына екіден кем кандидат қалған жағдайда, Орталық сайлау комиссиясы тиісті облыстық (республикалық маңызы бар қалалар мен Астананың), қалалық сайлау комиссиясының ұсынуы бойынша өз қаулысымен сайлау мерзімін ұзартады, бірақ ол екі айдан аспауға тиіс (74 б.).

32-сурет. Мәслихаттан (мәслихаттардан) ұсынылған Сенат депутаттығына кандидатты тіркеу үшін құжаттар тізбесі

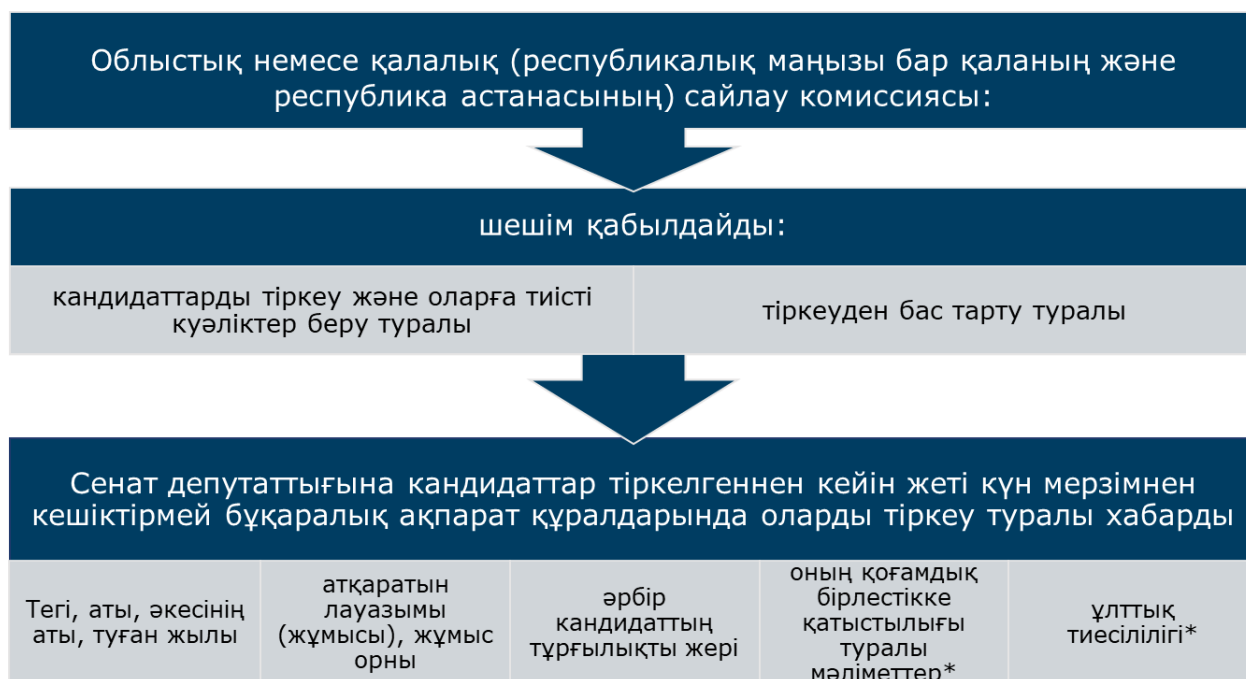

33-сурет. Өзін-өзі ұсынған жағдайда Сенат депутаттығына кандидатты тіркеуге арналған құжаттар тізбесі

Сенат депутаттығына кандидаттарды тіркеу, егер сайлауды тағайындау кезінде өзгеше белгіленбесе, барлық қажетті құжаттарды алғаннан кейін басталады және сайлау күніне жиырма күн қалғанда жергілікті уақытпен сағат он сегізде аяқталады.

34-сурет. Парламент Сенатының депутаттығына кандидаттарды тіркеу

Тіркеуден бас тарту немесе тіркеудің күшін жою туралы шешім мынадай жағдайларда қабылданады:

- 1) кандидат ұсыну ережесін бұзғанда, тіркеу үшін қажетті құжаттарды ұсынбағанда;
- 2) кандидаттың Конституцияда және «Сайлау туралы» Конституциялық заңда қойылатын талаптарға сай келмеуі;
- 3) кандидат өзінің сайлау алдындағы науқанында лауазымдық немесе қызмет жағдайын пайдаланған;
- 4) кандидат сайлау алдындағы үгітті кандидаттарды тіркеу мерзімі аяқталғанға дейін, сайлау күні не оның алдындағы күні жүргізген жағдайларда мерзімінен бұрын бұзылуы мүмкін;
- 5) Сот кандидаттың және (немесе) оның сенім білдірілген адамдарының басқа кандидаттың ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін, оның іскерлік беделіне нұқсан келтіретін жалған мәліметтерді тарату фактісін анықтаған жағдайларда тоқтатылады;
- 6) сот кандидаттың және оның сенім білдірген адамдарының сайлаушыларды сатып алу фактілерін анықтаған жағдайларда тоқтатылады;
- 7) Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасына сәйкес, декларацияны тапсыру кезіне кандидат немесе оның зайыбы (жұбайы) декларациялаған активтері мен міндеттемелері туралы мәліметтердің анық еместігі анықталған жағдайларда тоқтатылады.

Дауыс беру күнінен екі күн бұрын кандидатты тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға немесе бұрын тіркеуден шығарылған кандидатты қалпына келтіруге жол берілмейді.

Кандидатты тіркеуден бас тартуға немесе тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға жеті күн мерзімде Орталық сайлау комиссиясына немесе сотқа оны ұсынған мәслихат (мәслихаттар) немесе кандидаттың жеке өзі шағым жасай алады. Бұл ретте шағым берілген күнінен бастап жеті күн мерзімде қаралады.

Сенат депутаттығына кандидаттарды тіркеу туралы тиісті аумақтық сайлау комиссиясы хаттама жасайды, ол үш күн мерзімде Орталық сайлау комиссиясына ұсынылады.

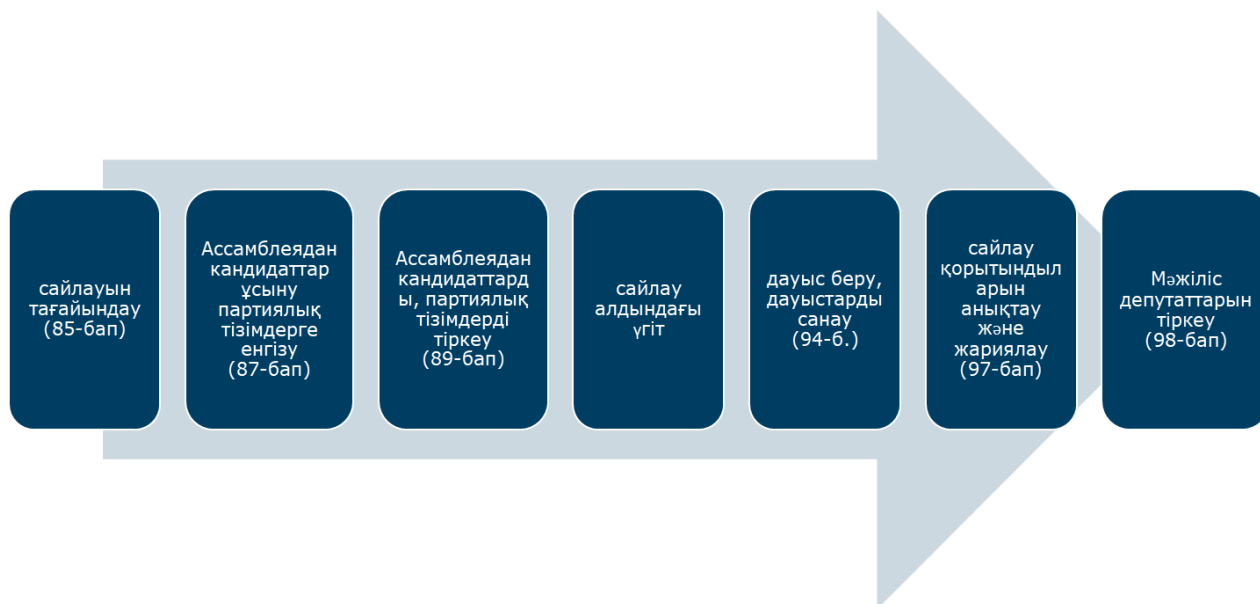
Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісі депутаттарын сайлау

Мәжіліс мынадай тәртіппен сайланатын 107 депутаттан тұрады:

Мәжілістің 98 депутатын сайлау жалпыға бірдей, тең және төте сайлау құқығы негізінде партиялық тізімдер бойынша жасырын дауыс беру арқылы (яғни сайлау нәтижесінде) жүзеге асырылады. Кандидаттар партиялардың сайлау тізімдерінде алфавиттік тәртіппен орналастырылады. Кандидаттардың қайсысы Парламентке түсетіні туралы мәселені дауыс беру қорытындылары шығарылып, партиялық тізім алған мандаттар саны анықталғаннан кейін партияның басшы органы шешеді. Пайыздық барьер - 5%

Мәжілістің 9 депутатын Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайды.

35-сурет. ҚР Мәжіліс депутаттарын сайлау кезіндегі сайлау процесінің кезеңдері

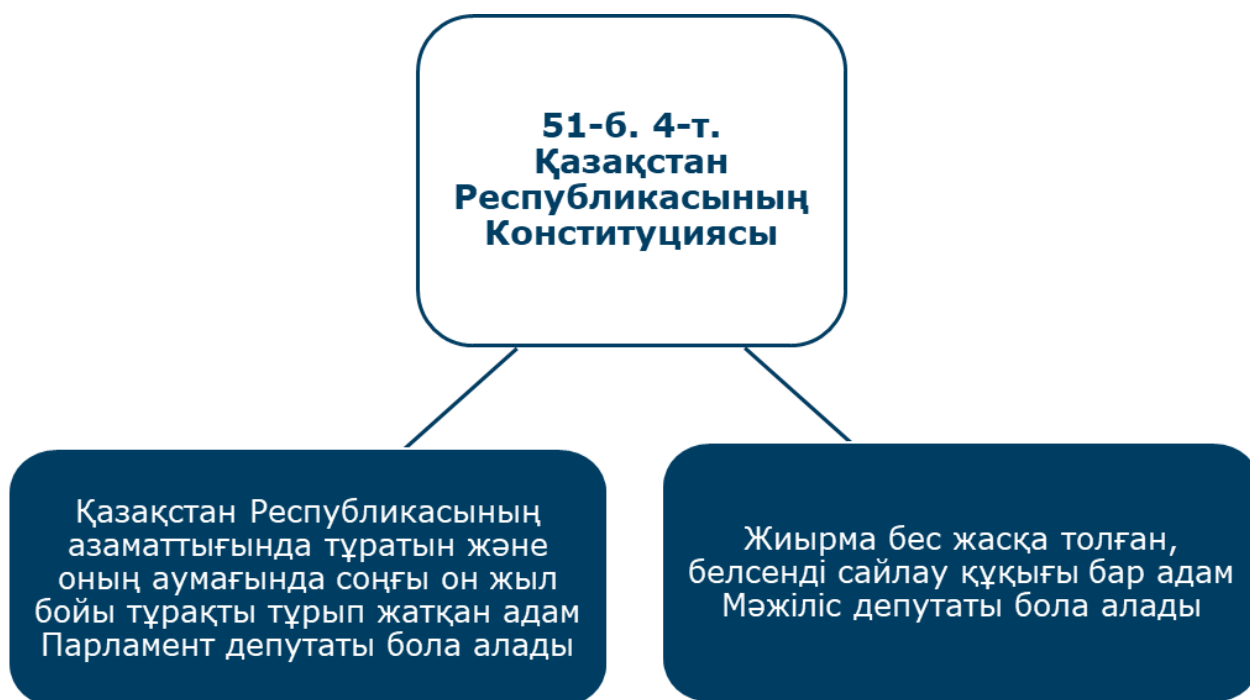

Республика Президентінің Парламентті немесе Парламент Мәжілісін тарату туралы актісі қолданысқа енгізілген күн депутаттардың кезектен тыс сайлауы өткізілуге тиіс мерзімнің басталу кезі болып табылады. Бұл мерзім екі айлық мерзімнің өтуімен аяқталады. Егер мерзімнің аяқталуы тиісті күн саны жоқ айға тура келсе, онда мерзім осы айдың соңғы күнінде аяқталады.

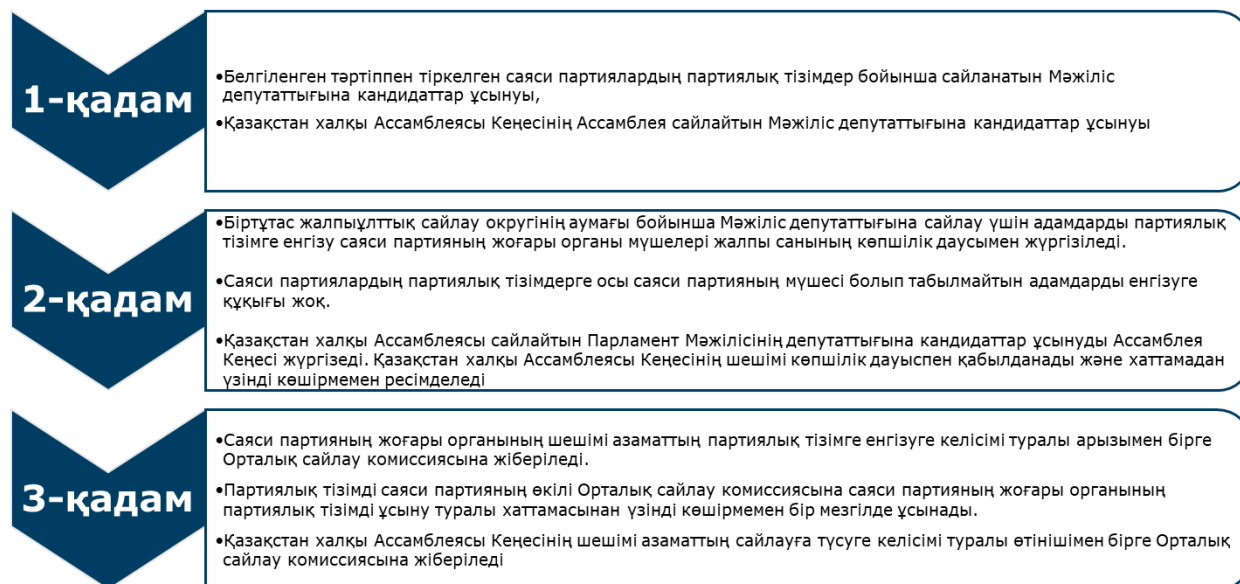
36-сурет. Парламент Мәжілісі депутаттарын сайлау түрлері

кезекті сайлау (85-б. 1-т.)	кезектен тыс сайлау (85-б. 2-т.)	шығып қалғандардың орнына депутаттар сайлауы (3-б. 85-бап)
• негіздеме: Мәжіліс депутаттарының Конституциялық өкілеттік мерзімінің аяқталуы; • кім тағайындайды: Республика Президенті; • қашан өткізіледі: Мәжіліс депутаттарының өкілеттік мерзімі аяқталғанға дейін кемінде бес ай бұрын және кемінде екі ай бұрын өткізіледі	• негіздеме: Парламенттің немесе Парламент Мәжілісінің өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату; • кім тағайындайды: Республика Президенті; • қашан өткізіледі: Парламенттің немесе Парламент Мәжілісінің өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату туралы шешім қабылдаумен бір мезгілде және Парламенттің немесе Парламент Мәжілісінің өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылған күннен бастап екі ай ішінде өткізіледі; • Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Мәжіліс депутаттарын сайлау күні партиялық тізім бойынша сайланатын Мәжіліс депутаттарының сайлауын өткізу күнімен тұспа-тұс келмеуі мүмкін	• негіздеме: депутаттың өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату, депутаттың мандатынан айыру не оның қайтыс болуы; • кім тағайындайды: Орталық сайлау комиссиясы; • қашан өткізіледі: депутат мандаты мерзімінен бұрын тоқтатылған және одан айырылған не ол қайтыс болған кезден бастап үш айдан кешіктірмей

37-сурет. Парламент Мәжілісінің депутаттығына кандидатқа қойылатын талаптар

38-сурет. Парламент Мәжілісінің депутаттығына кандидаттар ұсыну алгоритмі

Тіркеуге бір саяси партиядан оған енгізілген адамдардың саны Саяси партиялар арасында бөлінетін депутаттық мандаттардың белгіленген санынан отыз пайызға аспайтын бір ғана тізімге жол беріледі.

Партиялық тізімде үш санат өкілдерінің саны: әйелдер, жиырма тоғыз жасқа толмаған адамдар, мүгедек адамдар – оған енгізілген адамдардың жалпы санының кемінде отыз пайызын құрауға тиіс.

Партиялық тізімдер бойынша сайланатын Мәжіліс депутаттығына кандидаттар ұсыну, егер сайлауды тағайындау кезінде өзгеше белгіленбесе, сайлаудан екі ай бұрын басталады және оған қырық күн қалғанда жергілікті уақытпен сағат он сегізде аяқталады.

Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Мәжіліс депутаттығына кандидаттар ұсыну сайлаудан бір ай бұрын басталып, оған жиырма күн қалғанда жергілікті уақытпен сағат он сегізде аяқталады.

Партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялардың сайлау жарнасы (88 бап).

Партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялар Орталық сайлау комиссиясының шотына партиялық тізімге енгізілген әрбір адам үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген ең төмен жалақының он бес еселенген мөлшерінде сайлау жарнасын енгізеді.

Парламент Мәжілісі депутаттарының алдыңғы сайлауында дауыс беруге қатысқан сайлаушылар дауысының бес және одан да көп пайызын алған саяси партиялар сайлау жарнасын төлемейді.

Парламент Мәжілісі депутаттарының алдыңғы сайлауында дауыс беруге қатысқан сайлаушылар дауысының үштен беске дейінгі пайызын алған саяси партия жоғарыда көрсетілген сайлау жарнасы мөлшерінің елу пайызы мөлшерінде сайлау жарнасын төлейді.

Парламент Мәжілісі депутаттарының алдыңғы сайлауында дауыс беруге қатысқан сайлаушылар дауысының бір пайызынан үш пайызына дейін алған саяси партия жоғарыда көрсетілген сайлау жарнасы мөлшерінің жетпіс пайызы мөлшерінде сайлау жарнасын төлейді.

Енгізілген жарна саяси партияға мынадай жағдайларда қайтарылады:

егер сайлау қорытындылары бойынша саяси партия дауыс беруге қатысқан сайлаушылар дауысының кемінде бес пайызын алса, сондай-ақ партиялық тізімге енгізілген жалғыз кандидат қайтыс болған жағдайда.

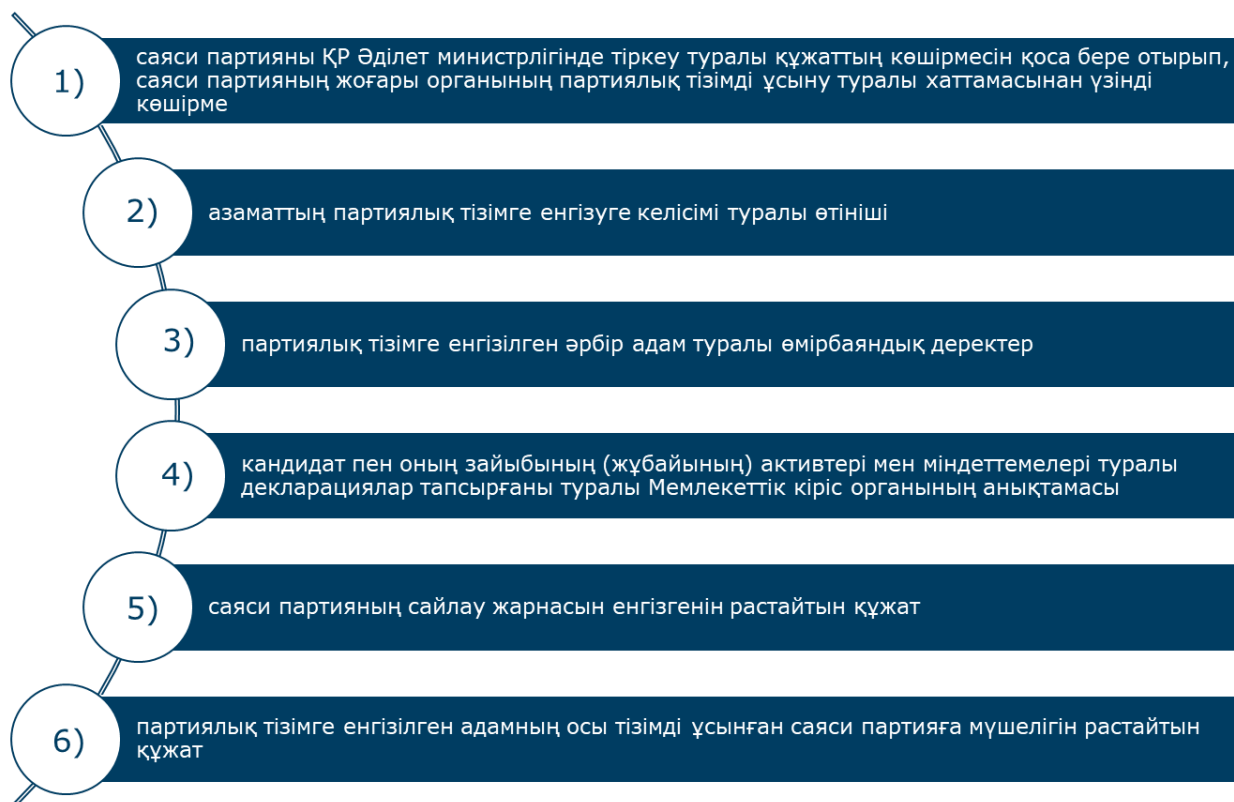
Қалған барлық жағдайларда енгізілген жарна қайтарылуға жатпайды және республикалық бюджет кірісіне алынады.

Сайлау туралы заңнамада кандидатураны алып тастау мүмкіндігі, партиялық тізімге енгізілген адамның Мәжіліс депутаттығына кандидат етіп ұсыну туралы шешімнің күшін жою көзделген. Осыған ұқсас, Қазақстан халқы Ассамблеясының Кеңесі немесе Ассамблеядан кандидат өз кандидатурасын алып тастай алады немесе кері қайтарып ала алады.

Жоғарыда аталған адамдардың және Ассамблея Кеңесінің жазбаша өтініші негізінде Орталық сайлау комиссиясы партиялық тізімге енгізілген адамды шығару туралы немесе кандидатты тіркеудің күшін жою туралы шешім қабылдайды.

Саяси партиялар ұсынған партиялық тізімдерді және Қазақстан халқы Ассамблеясының Кеңесі ұсынған кандидаттарды тіркеуді құжаттары болған кезде Орталық сайлау комиссиясы жүзеге асырады:

39-сурет. Саяси партиялардың партиялық тізімдерін тіркеу үшін құжаттар тізбесі

40-сурет. Қазақстан халқы Ассамблеясының Кеңесі ұсынған кандидаттарды тіркеу үшін құжаттардың тізбесі

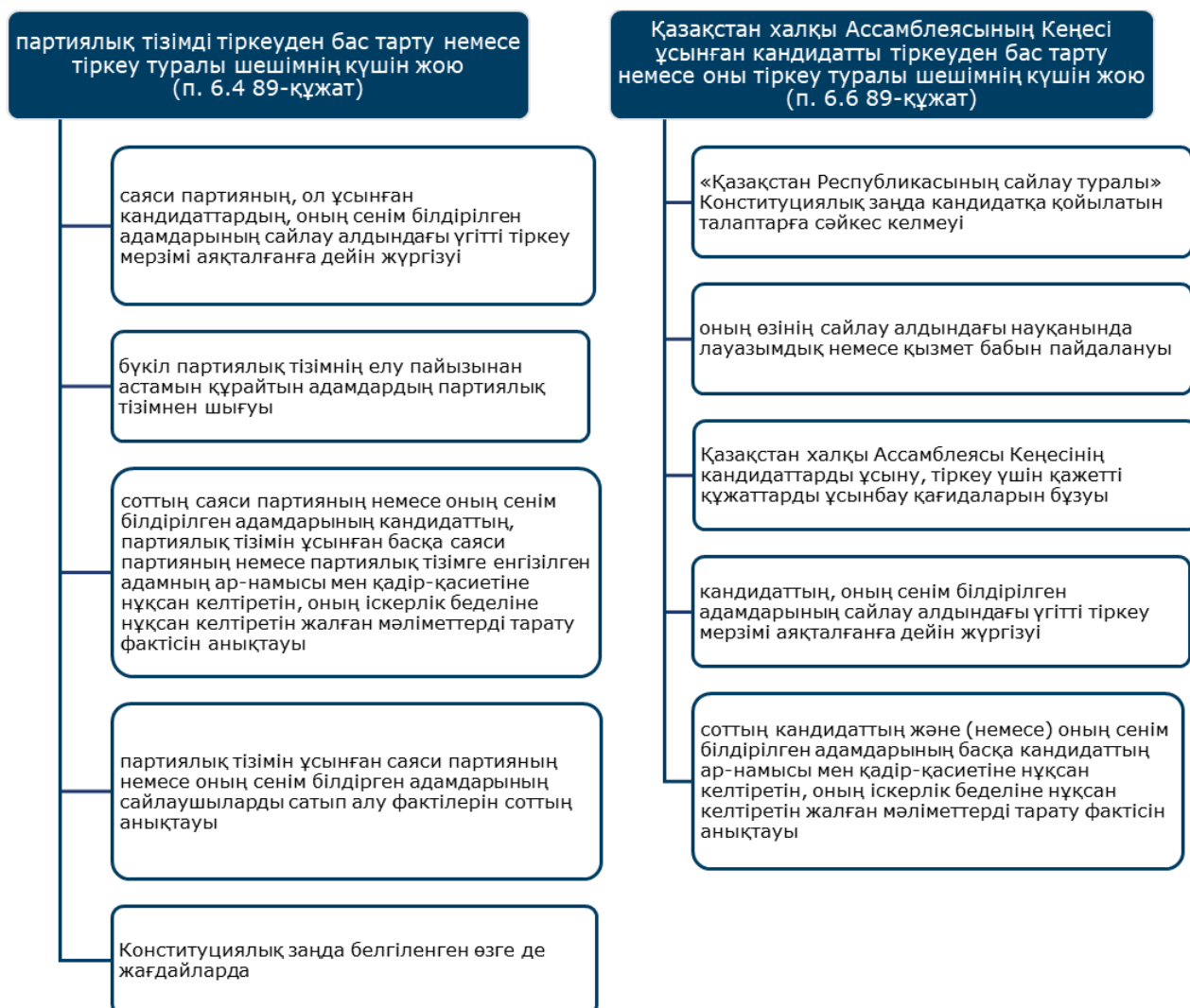

Орталық сайлау комиссиясы:

1) партиялық тізімдер тіркелгеннен кейінгі оныншы күннен кешіктірмей бұқаралық ақпарат құралдарында саяси партияның атауын және партиялық тізімге енгізілген адамдардың санын, сондай-ақ партиялық тізімге енгізілген әрбір адамның тегін, атын, әкесінің атын, туған жылын, атқаратын лауазымын (жұмысын), жұмыс орны мен тұрғылықты жерін көрсете отырып, тіркеу туралы хабар жариялайды;

2) Қазақстан халқы Ассамблеясының Кеңесі ұсынған кандидаттар тіркелгеннен кейін үшінші күннен кешіктірмей бұқаралық ақпарат құралдарында Қазақстан халқы Ассамблеясының атауын көрсете отырып, Қазақстан халқы Ассамблеясының Кеңесі ұсынған адамдардың санын, ұсынылған адамның әрқайсысының тегін, атын, әкесінің атын, туған жылын, атқаратын лауазымын (жұмысын), жұмыс орны мен тұрғылықты жерін, сондай — ақ кандидаттардың қалауы бойынша қай ұлтқа жататынын тіркеу туралы хабар жариялайды.

41-сурет. Қазақстан халқы Ассамблеясының Кеңесі ұсынған партиялық тізімдер мен кандидаттарды тіркеуден бас тарту немесе тіркеудің күшін жою жағдайларының тізбесі

!!! Дауыс берілетін күннен екі күн бұрын партиялық тізімді тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға немесе бұрын тіркеуден шығарылған партиялық тізімді қалпына келтіруге жол берілмейді.

10.3. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІ ДЕПУТАТТАРЫН САЙЛАУ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ЖАРИЯЛАУ. ҚАЙТА ДАУЫС БЕРУ ЖӘНЕ ҚАЙТА САЙЛАУ

Сенат депутаттарын сайлау қорытындылары (78 бап)

Сенат депутаты сайлауындағы дауыстарды санау нәтижелері дауыс беруге арналған пунктте өткізілетін тиісінше облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қала және республика астанасы) сайлау комиссиясының отырысында белгіленеді.

Облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қаланың және республика астанасының) сайлау комиссиясы дауыс беру нәтижелері бойынша Сенат депутатын сайлау бойынша дауыстарды санау хаттамасын жасайды, ол:

- 1) сайлау комиссиясының төрағасы мен мүшелері қол қояды;
- 2) таңдаушылардың бірлескен отырысында жария етіледі;
- 3) сайлау күнінен бастап екі күннен аспайтын мерзімде Орталық сайлау комиссиясына жіберіледі.

81 бап. Конституциялық заң Сенат депутаттары сайлауының қорытындыларын белгілеу мен жариялау тәртібін бекітеді:

жалпы республика бойынша Сенат депутаттарын сайлау қорытындыларын Орталық сайлау комиссиясы сайлау өткізілген күннен бастап жеті күн мерзімнен кешіктірмей белгілейді;

дауыс беруге қатысқан таңдаушылардың елу проценттен астамының дауысын алған кандидат Сенат депутатының сайлауында сайланды деп есептеледі

және қайта дауыс беру кезінде басқа кандидатпен салыстырғанда таңдаушылар дауысының көбірек санын алған.

Тиісінше облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қала және республика астанасы) сайлау комиссиясының ұсынуы немесе таңдаушылардың өтініштері бойынша Орталық сайлау комиссиясы, егер сайлау барысында немесе дауыстарды санау не дауыс беру нәтижелерін анықтау кезінде «Сайлау туралы» Конституциялық заңды бұзушылық орын алса, Сенат депутаты сайлауын жарамсыз деп тани алады және Сенат депутатын тіркеуден бас тарта алады (82 бап). Бұл ретте Орталық сайлау комиссиясының бұл шешіміне ол қабылданған күннен бастап он күн ішінде Сенат депутаттығына кандидат Жоғарғы Сотқа шағым жасауы мүмкін, ол он күн мерзімде түпкілікті шешім қабылдайды.

Конституциялық Заңның 94-бабына сәйкес *Мәжіліс депутаттарының сайлауында партиялық тізімдер бойынша дауыстарды санау мынадай тәртіппен өтеді*. Учаскелік сайлау комиссиясы дауыс беру нәтижелері бойынша дауыс беру хаттамасын жасайды, ол дереу тиісті аумақтық сайлау комиссиясына жіберіледі. Аумақтық сайлау комиссиясы сайлау күнінен бастап екі күннен аспайтын мерзімде хаттамаларды Орталық сайлау комиссиясына жібереді. Партиялық тізімдер бойынша сайлау нәтижелерін Орталық сайлау комиссиясы белгілейді.

Қазақстан халықтары Ассамблеясы сайлайтын Мәжіліс депутаттарының сайлауында дауыстарды санау үшін мынадай рәсім көзделген (94 б. т.1.):

Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Мәжіліс депутаттарының сайлауында дауыстарды санау нәтижелері дауыс беруге арналған пунктте өткізілетін тиісті аумақтық сайлау комиссиясының отырысында белгіленеді;

аумақтық сайлау комиссиясы дауыс беру нәтижелері бойынша Мәжіліс депутаттарының сайлауы жөніндегі дауыстарды санау хаттамасын жасайды, ол Қазақстан халқы Ассамблеясының сессиясында жария етіледі және сайлау күнінен бастап екі күннен аспайтын мерзімде Орталық сайлау комиссиясына жіберіледі;

дауыстарды санау хаттамасын сайлау күнінен бастап екі күннен аспайтын мерзімде Орталық сайлау комиссиясына жіберіледі.

Егер сайлау барысында немесе дауыстарды санау не сайлау нәтижелерін анықтау кезінде «Сайлау туралы» Конституциялық заңды азаматтардың ерік білдіру нәтижелерін дұрыс анықтауға мүмкіндік

бермейтін бұзушылық орын алса, Орталық сайлау комиссиясы тиісті аумақтық сайлау комиссиясының ұсынуы немесе азаматтардың өтініштері бойынша тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктегі Мәжіліс депутаттарының сайлауын жарамсыз деп тануы мүмкін. (95 б.).

Бұл жағдайда Орталық сайлау комиссиясы тиісті әкімшілік-аумақтық бірлікте қайта дауыс беруді тағайындайды. Қайта дауыс беру Орталық сайлау комиссиясы белгілеген мерзімде сол партиялық тізімдер бойынша, сол сайлау учаскелерінде және бастапқы сайлауды өткізу үшін жасалған сол сайлаушылардың тізімдері бойынша өткізіледі. Қайта дауыс беруді өткізу туралы бұқаралық ақпарат құралдарында хабарланады.

10-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттарын сайлау кезіндегі сайлау процесінің сатыларын атаңыз.
2. Қандай жағдайда Орталық сайлау комиссиясы Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарының кандидаттарын ұсыну мерзімін ұзартады?
3. Кандидаттарды ұсыну және тіркеу тәртібі қандай?
4. Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарының кандидаттарын ұсыну шарттары.
5. Дауыс беру рәсімі қандай?
6. Дауыс беруді қорытындылау рәсімі қандай?
7. Қайта дауыс беру рәсімі қандай?

11-ТАҚЫРЫП.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘСЛИХАТТАРЫ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ САЙЛАУЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ МЕН ӨТКІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақсаты: пропорционалды сайлау жүйесін пайдалана отырып, Қазақстан Республикасы мәслихаттары депутаттарының сайлауын ұйымдастыру мен өткізудің құқықтық негіздерін зерделеу.

Жоспары:

11.1. Мәслихаттар Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді органдары ретінде. Мәслихаттарға сайлау жүйесінің қалыптасуы мен дамуы.

11.2. Мәслихаттардың депутаттарын бара-бар сайлау жүйесі бойынша сайлау процесінің ерекшеліктері.

11.3. Мәслихаттар депутаттығына кандидаттар ұсыну.

11.4. Мәслихаттар депутаттығына кандидаттардың партиялық тізімдерін тіркеу.

11.5 Дауыстарды санау. Сайлау қорытындыларын анықтау және жариялау.

11.6 Депутаттық мандаттарды партиялық тізімдер бойынша дауыс беру қорытындылары бойынша бөлу. Мәслихаттар депутаттарын тіркеу.

11.1. МӘСЛИХАТТАР ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕРГІЛІКТІ ӨКІЛДІ ОРГАНДАРЫ РЕТІНДЕ. МӘСЛИХАТТАРҒА САЙЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

ҚР Конституциясының 86 – бабы жергілікті өкілді органдарды сайлау және олардың қызметінің ұғымы мен қағидаттарын белгілейді: Жергілікті өкілді органдар-мәслихаттар тиісті әкімшілік-аумақтық бөліністе халықтың еркін білдіреді және жалпы мемлекеттік мүдделерді ескере отырып, оны іске асыру үшін қажетті шараларды айқындайды, олардың жүзеге асырылуын бақылайды. Мәслихаттарды жалпыға бірдей, тең, төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы бес жыл мерзімге халық сайлайды.

Қазақстан Республикасының жиырма жасқа толған азаматы мәслихат депутаты болып сайлана алады. Республика азаматы бір мәслихаттың ғана депутаты бола алады.

Жергілікті маңызы бар мәселелерді халықтың дербес шешуін қамтамасыз ететін жергілікті өзін-өзі басқару Қазақстан Республикасының Конституциясында танылады және оған кепілдік беріледі. Жергілікті өзін-өзі басқаруды халық тікелей, сондай-ақ мәслихаттар және жергілікті қоғамдастықтардағы басқа да жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148 «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Заңымен мәслихаттарды құру тәртібі, олардың құзыреті және қызметін ұйымдастыру белгіленген. Мәслихат депутатының мәртебесі, оның құқықтары, міндеттері мен өз өкілеттіктерін жүзеге асыру кезіндегі жауапкершілігі айқындалды. Заңға сәйкес тиісті мәслихат депутаттарының санын Қазақстан Республикасының Орталық сайлау комиссиясы мынадай шектерде айқындайды: облыстық мәслихатта, Республикалық маңызы бар қалалардың және астананың мәслихаттарында-елуге дейін; қалалық мәслихатта-отызға дейін; аудандық мәслихатта-жиырма беске дейін.

Мәслихаттардың сайланатын депутаттарының саны Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2020 жылғы 11 қыркүйектегі № 21/323 қаулысымен анықталды.

2018 жылы Қазақстанның сайлау заңнамасына енгізілген өзгерістерге сәйкес енді мәжіліс қана емес, мәслихаттар да партиялық қағидат бойынша қалыптастырылатын болады. Жергілікті сайлауда сайлаушылар жеке кандидаттарға дауыс берген кезде көпшілік сайлау жүйесінен толығымен бас тарту туралы шешім қабылданды.

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңның 9-бабының 2-тармағында «мәслихаттар депутаттары аумақтық сайлау округі бойынша Саяси партиялар ұсынған партиялық тізімдер бойынша сайланады» деп белгіленген. Округтік сайлау комиссиялары таратылып, олардың өкілеттігі аумақтық сайлау комиссияларына берілді.

Пропорционалды жүйеге көшу екі маңызды мәселені шеше алады. Біріншіден, бізде кең таралған трайбализм және сыбайлас жемқорлық сияқты құбылыстардың әсерін азайтыңыз. Мәслихат сайлауында сайлаушылар көбінесе кандидаттардың бағдарламалары, олардың

идеялары үшін емес, тіпті жеке басының қадір – қасиеті үшін де емес (қағидаттылық, адалдық, адамдардың мұқтаждықтарына немқұрайлы қарамау, проблемаларды шеше білу), «Өз-өзгенің» қағидаты бойынша дауыс беретіні құпия емес. Енді сайлау жүйесінің өзгеруімен сайлау тізімдеріне кіргісі келетіндердің кандидатуралары партиялық конференцияларда қаралып, бекітілуі керек. Сондықтан, осындай тізімдерге енгізілген әрбіреуі үшін партия жауап береді.

Екіншіден, жергілікті өкілді органдарға сайлаудың пропорционалды жүйесіне көшу партиялық өмірді едәуір жандандыруға бағытталған. «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңға енгізілген өзгерістер қандай да бір мәслихатта (облыстық, қалалық, аудандық) бір ғана партияның болу ықтималдығын жоққа шығарады.

Заңда жергілікті өкілді органға кіру үшін дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың ең азы, бес пайызының қолдауына ие болу талап етілетін норма бар, бірақ егер бұл шекті тек бір партия еңсерсе, онда екінші орын алғандар да осы мәслихатта кем дегенде бір орын алады. Басқаша айтқанда, мәслихат депутаттарын сайлаудағы балама кепілдік беріледі және қамтамасыз етіледі.

11.2. МӘСЛИХАТТАРДЫҢ ДЕПУТАТТАРЫН ПРОПОРЦИОНАЛДЫ САЙЛАУ ЖҮЙЕСІ БОЙЫНША САЙЛАУ ПРОЦЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мәслихаттардың депутаттарын сайлау жөніндегі сайлау процесі оның тұтастығын және сайлау нәтижелерінің заңдылығын қамтамасыз ететін заңда белгіленген сатылар жиынтығын қамтиды. Олардың сайлау процесінің функционалды мақсаты-әр түрлі сайлау әрекеттері мен рәсімдерінің уақытылы және кезең-кезеңімен орындалуын қамтамасыз етумен ұштасады.

42-сурет. Мәслихаттар депутаттарын сайлау жөніндегі сайлау процесінің негізгі кезеңдері

Мәслихаттар депутаттарын сайлау процесін кезеңдерге бөлуге болады, олардың негізгілері келесілері табылады:

- сайлауды тағайындау;
- мәслихаттар депутаттығына кандидаттар ұсыну;
- партиялық тізімдерді тіркеу;
- сайлау алдындағы үгіт-насихат;
- дауыс беру және дауыс беру қорытындыларын анықтау;
- сайлау нәтижелерін анықтау және оларды жариялау;
- депутаттық мандаттарды бөлу;
- сайланған депутаттарды тіркеу.

Мәслихаттар депутаттарын сайлауды тағайындау

Сайлаудың мақсаты-сайлаудың бастапқы процесі, ол дауыс беру күнін белгілеуден тұрады. Сайлауды тағайындау кезеңінің маңыздылығы кез-келген елдің сайлау заңнамасының қағидаттарының бірін сайлаудың міндеттілігі мен мерзімділігін сақтаудан тұрады.

Мәслихат депутаттарын сайлау кезекті және кезектен тыс болуы мүмкін.

Мәслихаттардың 5 жылды құрайтын Конституциялық өкілеттік мерзімінің аяқталуы кезекті сайлауды тағайындауға негіз болып табылады. Мәслихаттардың өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылған жағдайда кезектен тыс сайлау тағайындалады.

Орталық сайлау комиссиясы мәслихаттар депутаттарының кезекті сайлауын мәслихаттардың өкілеттік мерзімі аяқталғанға дейін кемінде үш ай бұрын тағайындайды және ол мәслихаттар өкілеттігінің конституциялық мерзімі аяқталғанға дейін кемінде бір ай бұрын өткізілуге тиіс.

Өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылған мәслихаттар депутаттарын кезектен тыс сайлауды Орталық сайлау комиссиясы Қазақстан Республикасы Президентінің мәслихаттың өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату туралы Жарлығының, мәслихаттың өзін-өзі тарату туралы шешімінің негізінде тағайындайды және ол мәслихаттардың өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылған күннен бастап екі айдан кешіктірілмей өткізілуге тиіс.

Барлық деңгейдегі мәслихаттар депутаттарының кезекті сайлауы бір мезгілде өткізіледі және мерзімі жағынан Президентті, Парламент Сенаты депутаттарын сайлаумен тұспа-тұс келмеуге тиіс.

43-сурет. Мәслихаттар депутаттарын сайлауды тағайындау

Кезекті сайлау (101-баптың 1, 2-тармақтары)	Кезектен тыс сайлау (101-б. 1-т. 2 тт.)
• Негіздеме: мәслихаттар өкілеттігінің конституциялық мерзімінің аяқталуы • Орталық сайлау комиссиясы мәслихаттардың өкілеттік мерзімі аяқталғанға дейін кемінде 3 ай бұрын тағайындайды • Мәслихаттар өкілеттігінің конституциялық мерзімі аяқталғанға дейін кемінде бір ай бұрын өткізіледі	• Негіздеме: мәслихаттардың өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату • Тағайындалады: Орталық сайлау комиссиясы ҚР Президентінің мәслихаттың өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату туралы Жарлығы немесе мәслихаттың өзін-өзі тарату туралы шешімі негізінде • Мәслихаттар өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылған күннен бастап 2 айдан кешіктірілмей өткізіледі

Аумақтық сайлау комиссиясының құзыреті

Сайлау процесіне қатысушыларға мәслихаттар депутаттарын сайлау кезінде аумақтық сайлау комиссиясының негізгі рөлі мен міндеті, негізінен, әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында сайлау туралы заңнаманың орындалуын, округтік сайлау комиссияларының қызметін бақылауды жүзеге асыру жүктелгені белгілі.

Енді заңнамаға өзгерістер енгізіле отырып, округтік сайлау комиссиясының функциялары аумақтық комиссияларға берілді, бұл аумақтық комиссиялардың құзыреті мен жауапкершілігін айтарлықтай кеңейтеді. Аумақтық сайлау комиссиясы мәслихаттар сайлауының саяси партиялар арасында депутаттық мандаттарды ұсырудан бастап бөлуге дейінгі барлық негізгі кезеңдерін толық жүзеге асырады.

Аумақтық сайлау комиссиясының негізгі міндеттері «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңда бекітілген.

Мәслихат депутаттарын сайлауға байланысты міндеттерге тоқталайық. Аумақтық сайлау комиссиясы-мәслихаттар депутаттарын сайлауды ұйымдастырады және өткізуді қамтамасыз етеді және келесідей функцияларды орындайды:

44-сурет. Мәслихаттар депутаттарын сайлау жөніндегі аумақтық сайлау комиссиясының өкілеттіктері

Сайлау округтерін қалыптастыру және сайлау процесіне қатысушыларды хабардар ету	•аумақтық сайлау округтерін құру туралы шешім қабылдайды •БАҚ-та округтердің тізімін жариялайды •сайлау комиссияларының орналасқан жері туралы сайлаушыларды хабардар етеді
Партиялық тізімдерді тіркеу	•депутаттыққа кандидаттар ұсыну бойынша партия комитетінің құжаттарын қабылдайды, ұсынылған құжаттардың сайлау заңнамасының талаптарына сәйкестігін тексереді •депутаттыққа кандидаттардың «ҚР сайлау туралы» Конституциялық заңының талаптарына сәйкестігіне тексеру жүргізеді •партиялық тізімдерді тіркеу жөніндегі комиссияның отырысын өткізеді •партиялық тізімдерді БАҚ-та тіркеу туралы хабарлама жариялайды •депутаттыққа кандидаттарға тиісті куәліктер береді
Саяси партиялардың сенім білдірілген адамдарын тіркеу	•ұсынылған кандидатуралардың сайлау заңнамасының талаптарына сәйкестігін тексереді •сенім білдірілген адамдарды тіркеу жөніндегі сайлау комиссиясының отырысын өткізеді •тіркелген сенім білдірілген тұлғаларға куәліктер береді
Дауыс беруден кейінгі рәсімдер	•тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктегі сайлау учаскелері бойынша дауыс беру нәтижелерін белгілейді •депутаттық мандаттарды бөледі •мәслихаттар депутаттарын сайлаудың қорытындысын шығарады •сайланған депутаттарды тіркейді және бұл туралы БАҚ-та хабарлама жариялайды •сайланған депутаттарға депутаттың куәліктері мен төсбелгілерін береді

АСК өкілеттіктеріне сондай-ақ сайлау алдындағы пікірсайыстарды өткізу, дауыс беруге арналған бюллетеньдердің мәтінін бекіту және оларды дайындауды ұйымдастыру, сайлау қорларына түсетін қаражатты есепке алу үшін арнайы уақытша шоттар ашу, саяси партияның сайлау қорына түскен ақшаның жалпы сомасын және оның көздерін бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау мәселелері жатқызылған.

Аталған міндеттердің әрқайсысы заңнаманы білудің дәлдігін ғана емес, сонымен қатар сайлау процесінің әр кезеңінде комиссияның қызметін дәйекті түрде құруды талап етеді.

11.3. МӘСЛИХАТТАР ДЕПУТАТТЫҒЫНА КАНДИДАТТАР ҰСЫНУ

Қазақстан Республикасында мәслихаттар депутаттарын сайлау кезінде аумақтық сайлау округтерінің жүйесі құрылады және пайдаланылады.

Тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында мәслихаттардың депутаттарын сайлау кезінде аумақтық сайлау округі құрылады.

Аумақтық сайлау округтерін құру туралы шешімді аумақтық сайлау комиссиялары қабылдайды.

Мәслихат депутаттарын сайлау жөніндегі сайлау округтерінің тізімі олардың шекаралары және аумақтық сайлау комиссияларының орналасқан жерлері көрсетіле отырып, сайлау тағайындалғаннан немесе жарияланғаннан кейін он күннен кешіктірілмей бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады.

Мәслихаттар депутаттарына қойылатын талаптар

Азамат мәслихат депутаты болып сайлану үшін Конституцияның 86-бабының 3-тармағында белгіленген талаптарды қанағаттандыруға, сондай-ақ Конституцияның 33-бабының 3-тармағына және «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңға сәйкес сайлау құқығына ие болуға тиіс.

45-сурет. Мәслихат депутаттарына қойылатын талаптар

- ✓ ҚР азаматтығы
- ✓ Жасы 20-дан кем емес
- ✓ белсенді сайлау құқығына ие

Кандидат бола алмайды:

- сот әрекетке қабілетсіз деп таныған, сондай-ақ сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру орындарында отырған азамат
- заңда белгіленген тәртіппен өтелмеген немесе алынбаған соттылығы бар адам
- сыбайлас жемқорлық және құқық бұзушылық жасауда кінәсін, сот заңда белгіленген тәртіппен таныған адам

ҚР Конституциясының 33-б. 3-т. 86-б. 3-т.
«ҚР сайлау туралы» Заңының 102-б. 4-б. 3,4-т.

Мәслихаттар депутаттығына кандидаттар ұсыну

Егер сайлауды тағайындау кезінде өзгеше белгіленбесе, партиялық тізімдер бойынша сайланатын мәслихаттар депутаттығына кандидаттар ұсыну сайлау күнінен екі ай бұрын басталады және сайлау күніне бір ай қалғанда жергілікті уақытпен сағат он сегізде аяқталады.

Партиялық тізімдер бойынша сайланатын мәслихаттар депутаттығына кандидаттар ұсыну құқығы саяси партияларға тиесілі.

Саяси партияларды партиялық тізімдер бойынша сайланатын мәслихаттар депутаттарын сайлауға қатысуға жіберу туралы мәселе Орталық сайлау комиссиясының өкілеттіктеріне жатады.

Мәслихаттар депутаттығына кандидаттар ұсыну рәсімінің негізгі кезеңдерін атап өткен жөн:

1. Саяси партиялар филиалдарының (өкілдіктерінің) партиялық конференцияларын өткізу.

Мәслихаттар депутаттығына кандидаттар ұсыну саяси партияның өңірдегі тиісті филиалының (өкілдігінің) жоғары басшы органдарының отырыстарында жүргізіледі. Мәслихат депутаты болып сайлану үшін адамдарды партиялық тізімге енгізу туралы шешім саяси партияның тиісті филиалының (өкілдігінің) жоғары басшы органы мүшелері жалпы санының көпшілік даусымен жүргізіледі.

Егер Мәжіліс депутаттарының партиялық тізімдері бойынша сайлаумен салыстыратын болсақ, онда кандидаттарды ұсынуды және оларды партиялық тізімге енгізуді саяси партияның жоғары органы съездерде жүргізеді. Мәслихат депутаты болып сайлану үшін партиялық тізімге енгізу өңірлердегі саяси партиялардың филиалдары мен өкілдіктерінің конференцияларында жүргізіледі.

Партиялық тізімге енгізу үшін республика азаматы оған Конституция мен «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңда қойылатын талаптарға сай болуға, сондай-ақ тиісті саяси партияға мүше болуға тиіс. Партиялық тізімге енгізілетін әрбір кандидат партиялық тізімге енгізілуге өзінің жазбаша келісімін береді.

Саяси партиялардың өздерінің мүшелері болып табылмайтын адамдарды партиялық тізімдерге енгізуге құқығы жоқ.

Партия адамдарды партиялық тізімге орналастыру тәртібін дербес айқындайтынын атап өткен жөн, бұл туралы саяси партия филиалының (өкілдігінің) жоғары басшы органының тиісті шешімі қабылданады.

2. Партиялық конференция хаттамасынан үзінді көшірмені аумақтық сайлау комиссиясына жіберу.

Саяси партияның тиісті филиалы (өкілдігі) жоғары басшы органының шешімі азаматтың партиялық тізімге енгізуге келісімі туралы өтінішімен бірге тиісті аумақтық сайлау комиссиясына жіберіледі.

Саяси партияның өкілі тиісті аумақтық сайлау комиссиясына ұсынады:

- саяси партияның тиісті филиалы (өкілдігі) жоғары басшы органының партиялық тізімді ұсыну туралы хаттамасынан үзінді көшірме;
- бекітілген партиялық тізім;
- азаматтардың партиялық тізімге қосылуға келісімі туралы өтініштері;

- партиялық тізімге енгізілген тұлғалардың партиялық тиістілігін растайтын құжаттар;
- партиялық тізімге енгізілген әрбір адамның өмірбаяндық мәліметтері;
- саяси партияның уәкілетті органда тіркелгені туралы құжаттың көшірмесі.

Өкілдің өкілеттіктері тиісті құжаттармен расталуға тиіс.

Ешкім біреуден артық сайлау округінде кандидат болып ұсыныла алмайды.

3. Аумақтық сайлау комиссиясына сайлау жарнасының енгізілгенін растайтын құжаттарды ұсынады.

Партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялар өз қаражатынан жергілікті атқарушы органдардың шотына партиялық тізімге енгізілген әрбір адам үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген ең төмен жалақының бес еселенген мөлшерінде сайлау жарнасын енгізеді.

4. Аумақтық сайлау комиссиясына партиялық тізімге енгізілген кандидаттар мен олардың жұбайларының кірістері мен мүлкі туралы декларациялар тапсырғаны туралы анықтамалар ұсынады.

Партиялық тізімге енгізілген Кандидат және оның зайыбы (жұбайы) тіркелгенге дейін тұрғылықты жері бойынша Мемлекеттік кіріс органдарына «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңға сәйкес белгіленген ұсыну мерзімі басталған айдың бірінші күніне кірістері мен мүлкі туралы декларацияны салықтардың және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің түсуін қамтамасыз ету саласында басшылықты жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының мемлекеттік уәкілетті орган белгілеген тәртіппен және нысанда ұсынады.

Кандидат пен оның зайыбы (жұбайы) декларациялаған кірістері мен мүлкі туралы мәліметтердің анықтығын Мемлекеттік кіріс органдары кандидат тіркелген күннен бастап он бес күн ішінде тексереді.

Бұл ретте кандидат пен оның зайыбының (жұбайының) кірістері мен мүлкі туралы мәліметтер ұсыну жөніндегі мемлекеттік кіріс органдарының талаптарын алған ұйымдар сұратылған ақпаратты талап алынған күннен бастап төрт күн ішінде ұсынуға міндетті.

11.4. МӘСЛИХАТТАР ДЕПУТАТТЫҒЫНА КАНДИДАТТАРДЫҢ ПАРТИЯЛЫҚ ТІЗІМДЕРІН ТІРКЕУ

Партиялық тізімдерді тіркеу уақыты мен тәртібі

Егер сайлауды тағайындау кезінде өзгеше белгіленбесе, партиялық тізімдерді тіркеу сайлау күнінен екі ай бұрын басталады және оған жиырма бес күн қалғанда жергілікті уақытпен сағат он сегізде аяқталады.

Бір саяси партиядан бір ғана тізім аумақтық сайлау округі бойынша тіркеуге жол беріледі, онда жиырма тоғыз жасқа толмаған әйелдер мен адамдардың саны оған енгізілген адамдардың жалпы санының кемінде отыз пайызын құрауға тиіс.

Егер тиісті сайлау округі бойынша партиялық тізімдерді тіркеу мерзімі аяқталатын күнге мәслихат депутаттығына кандидаттардың екіден кем партиялық тізімі тіркелген жағдайда, аумақтық сайлау комиссиясы

кандидаттарды ұсыну мерзімін жиырма күннен аспайтын мерзімге ұзартады.

Осылайша, әр өңірдегі мәслихаттар депутаттарын сайлауға кемінде 2 саяси партия қатысатын болады, бұл бір партиялық мәслихаттың сайлануын болдырмайды.

Аумақтық сайлау комиссиялары ұсынылған құжаттарға, олардың дұрыс ресімделуіне және заңнама талаптарына толық сәйкестігіне тексеру жүргізуі қажет. Аумақтық сайлау комиссиясы партия жарғысында және партия филиалы туралы ережеде партиялық тізімді, партиялық тізімге енгізілген кандидатураларды ұсыну құзыретінің болуына, олардың Конституцияның және «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңның талаптарына сәйкестігіне тексеру жүргізеді. Атап айтқанда, азаматтықтың болуын, соттылықтың болмауын, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылыққа тартуды және т. б. тексеру қажет. Тексеру тиісті мемлекеттік органдарға сұрау салу жіберу арқылы жүргізіледі.

Партиялық тізімдерді тіркеу «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңда белгіленген құжаттардың толық пакеті болған кезде ғана жүргізіледі.

46-сурет. Мәслихат депутаттығына кандидаттардың партиялық тізімін тіркеу үшін қажетті құжаттар

- ✓ Саяси партияның тиісті филиалы (өкілдігі) жоғары басшы органының партиялық тізімді ұсыну туралы хаттамасынан үзінді көшірме
- ✓ Саяси партияны уәкілетті органда тіркеу туралы құжаттың көшірмесі
- ✓ Азаматтың партиялық тізімге енгізуге келісімі туралы өтініші

- ✓ Партиялық тізімге енгізілген әрбір адам туралы өмірбаяндық деректер
- ✓ Саяси партияның сайлау жарнасын енгізгенін растайтын құжат

- ✓ Кандидат пен оның зайыбының (жұбайының) кірістері мен мүлкі туралы декларацияны тапсырғаны туралы Мемлекеттік кіріс органының анықтамасы (әрбір кандидатқа)
- ✓ Партиялық тізімге енгізілген адамның осы тізімді ұсынған саяси партияға мүшелігін растайтын құжат

Партиялық тізімдерді тіркеу аумақтық сайлау комиссиясының отырысында жүргізіледі. Отырысқа партиялық тізімдерді ұсынған саяси партиялардың өкілдері қатыса алады, бұл туралы олар, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдары алдын ала хабардар етіледі.

Аумақтық сайлау комиссиясы мәслихат депутаттығына кандидаттардың партиялық тізімдерін тіркеу туралы хаттама жасайды, ол бес күн мерзімде жоғары тұрған сайлау комиссиясына ұсынылады.

Тіркеу кезінде комиссия кандидаттарға тиісті куәлік береді.

Партиялық тізімдер тіркелгеннен кейінгі жетінші күннен кешіктірмей аумақтық сайлау комиссиясы бұқаралық ақпарат құралдарында саяси партияның атауын және партиялық тізімге енгізілген адамдардың санын, сондай-ақ партиялық тізімге енгізілген әрбір адамның тегін, атын, әкесінің атын, туған жылын, атқаратын лауазымын (жұмысын), жұмыс орны мен тұрғылықты жерін көрсете отырып, тіркеу туралы хабар жариялайды.

Тіркеуден бас тарту, партиялық тізімді тіркеу туралы шешімнің күшін жою. Партиялық тізімнен адамдарды шығару.

Аумақтық сайлау комиссиясы мынадай жағдайларда партиялық тізімді тіркеуден бас тартады немесе тіркеу туралы шешімнің күшін жояды:

- саяси партияның партиялық тізімді ұсыну қағидаларын бұзуы, тіркеу үшін қажетті құжаттарды ұсынбауы;
- партиялық тізімді ұсынған саяси партия, ол ұсынған кандидаттар, оның сенім білдірілген адамдары сайлау алдындағы үгітті тіркеу мерзімі аяқталғанға дейін, сайлау күні не оның алдындағы күні жүргізгенде;
- сот, кандидаттың және (немесе) оның сенім білдірілген адамдарының басқа кандидаттың ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін, оның іскерлік беделіне нұқсан келтіретін жалған мәліметтерді тарату фактісін анықтағанда;
- бүкіл партиялық тізімнің елу пайызынан астамын құрайтын адамдардың партиялық тізімінен шыққанда;
- партиялық тізімін ұсынған саяси партияның немесе оның сенім білдірген адамдарының сайлаушыларды сатып алу фактілерін сот анықтағанда;

• «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңына белгіленген өзге де жағдайларда;

Аумақтық сайлау комиссиясы партиялық тізімге енгізілген адамды мынадай жағдайларда осы тізімнен шығару туралы шешім қабылдайды:

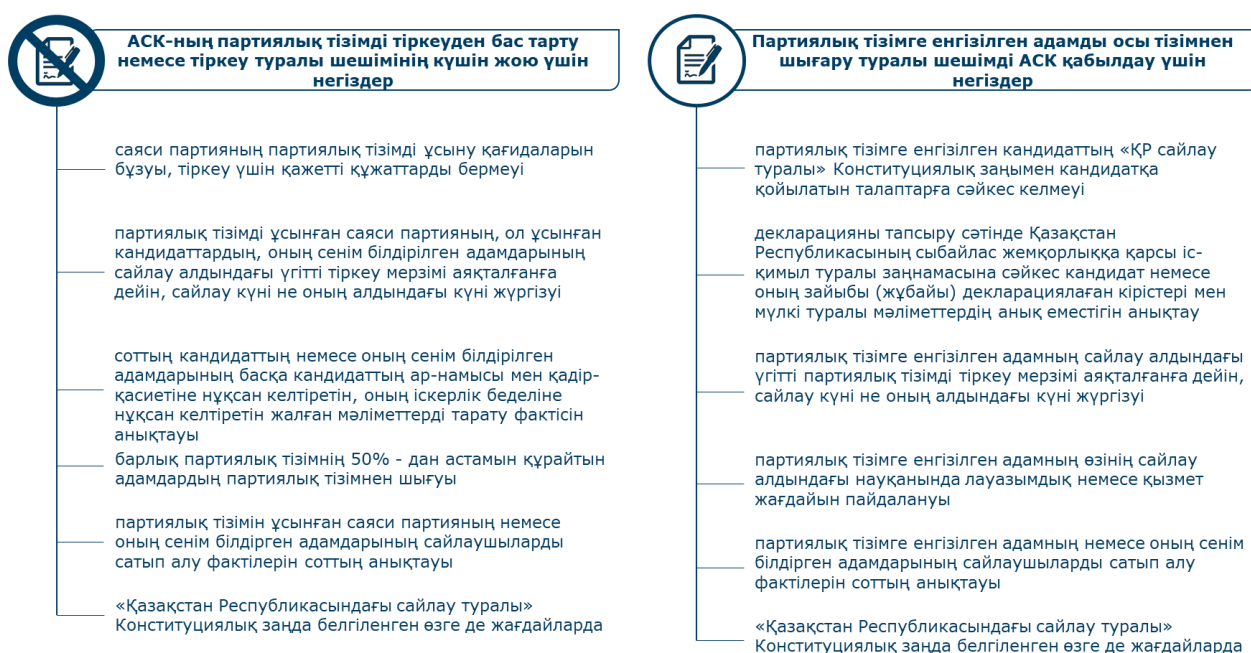
- партиялық тізімге енгізілген адам кандидатқа Қазақстан Республикасының Конституциясында және «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңда қойылатын талаптарға сәйкес келмеуі.
- Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасына сәйкес декларацияны тапсыру кезіне кандидат немесе оның зайыбы (жұбайы) декларациялаған кірістері мен мүлкі туралы мәліметтердің анық еместігі анықталуы;;
- партиялық тізімге енгізілген адамның өзінің сайлау алдындағы науқанында лауазымдық немесе қызмет жағдайын пайдалануы;
- партиялық тізімге енгізілген адам сайлау алдындағы үгітті партиялық тізімді тіркеу мерзімі аяқталғанға дейін, сайлау күні не оның алдындағы күні жүргізуі;
- партиялық тізімге енгізілген адамның немесе оның сенім білдірген адамдарының сайлаушыларды сатып алу фактілерін соттың анықтауы;
- «Қазақстан Республикасындағы сайлау Туралы» Конституциялық заңында белгіленген өзге де жағдайларда,.

Партиялық тізімді тіркеудің күшін жою үшін негіздер және партиялық тізімге енгізілген адамды алып тастау үшін негіздер ұқсас (сайлаушыларды сатып алу, үгіт ережелерін бұзу) екенін атап өткен жөн. Бірақ бұл жағдайда-бұл толық тізім емес. Аумақтық сайлау комиссиясы

мұндай шешімдерді «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңда белгіленген басқа жағдайларда да қабылдай алады.

Мысалы, партиялық тізімді ұсынған саяси партияның тізімде кемінде 30% әйелдер мен жиырма тоғыз жасқа толмаған адамдардың болуы туралы белгіленген талапты бұзуы партиялық тізімді тіркеуден бас тартуға, сондай-ақ сайлау қорын құрудың белгіленген тәртібін және сайлау қорларының қаражатын жұмсау тәртібін бұзуы партиялық тізімді тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға әкеп соғады.

47-сурет. Партиялық тізімді тіркеуден бас тарту және тіркеу туралы шешімнің күшін жою үшін негіздер

МАҢЫЗДЫ! Партиялық тізімді тіркеудің күшін жою және партиялық тізімге енгізілген адамды алып тастау туралы шешімдер дауыс беруге дейін екі күннен кешіктірілмей жүргізілетініне ерекше назар аударамыз.

Партиялық тізімді тіркеуден бас тартуға немесе тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға жеті күн мерзімде жоғары тұрған сайлау комиссиясына немесе сотқа шағым жасалуы мүмкін. Бұл ретте жоғары тұрған сайлау комиссиясы немесе сот шағым берілген күннен бастап жеті күн мерзімде шағым бойынша шешім шығарады.

Партиялық тізімге енгізілген адамды осы тізімнен шығару туралы шешімге партиялық тізімді ұсынған саяси партия не партиялық тізімнен шығарылған адам сотқа шағым жасай алады, оның шешімі түпкілікті болып табылады.

Кандидатураны алып тастау, мәслихат депутаттығына кандидат етіп ұсыну туралы шешімнің күшін жою

Депутаттыққа кандидаттардың өз кандидатурасын алып тастау мүмкіндігі заңды түрде белгіленген. Бұл ретте партиялық тізімге енгізілген адам аумақтық сайлау комиссиясына және саяси партияға жазбаша өтініш береді.

Саяси партияның тиісті филиалының (өкілдігінің) басшы органы тіркеуге дейінгі және одан кейінгі кезеңде мәслихат депутаттығына кандидатты партиялық тізімнен шығару туралы аумақтық сайлау комиссиясына тиісті ұсыныммен жүгіне алады.

Партиялық тізімге енгізілген адамды шығару туралы шешімді аумақтық сайлау комиссиясы қабылдайды.

Егер кандидатураны алып тастау немесе кандидатты ұсыну туралы шешімнің күшін жою осыған мәжбүр ететін мән-жайларсыз жүргізілсе, аумақтық сайлау комиссиясы сайлау науқанын өткізуге республикалық бюджет қаражатынан жұмсалған шығыстардың бір бөлігін оны ұсынған саяси партияның есебіне жатқызуға міндетті.

Тіркеу мерзімі аяқталғаннан кейін шығып қалған кандидаттардың орнына мәслихаттар депутаттығына кандидаттардың партиялық тізімдерін ұсыну

Егер тіркеу мерзімі аяқталғаннан кейін партиялық тізімдердің шығып қалуы нәтижесінде тиісті сайлау округі бойынша мәслихат депутаттығына кандидаттардың екіден кем партиялық тізімі қалса, аумақтық сайлау комиссиясы өз шешімімен сайлау мерзімін ұзартады, бірақ ол екі айдан аспауға тиіс.

Бұл жағдайда мәслихат депутаттығына кандидаттардың партиялық тізімдерін ұсыну «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңда белгіленген қағидаларға сәйкес жүзеге асырылады..

11.5. ДАУЫСТАРДЫ САНАУ. САЙЛАУ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ЖАРИЯЛАУ

Учаскелік сайлау комиссиясы аудандық (қалалық) және облыстық мәслихаттардың депутаттарын сайлау кезінде дауыс беру нәтижелері бойынша хаттамалар жасайды, олар дереу тиісті сайлау комиссиясына (аудандық, қалалық, қаладағы аудандық) жіберіледі.

Аудандық, қалалық сайлау комиссиялары дауыс беру нәтижелері бойынша учаскелік сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде сайлау күнінен бастап екі күн мерзімнен кешіктірмей аудандық және қалалық мәслихаттарға депутаттар сайлау қорытындыларын белгілейді.

Аудандық, қалалық, қаладағы аудандық сайлау комиссиялары учаскелік сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың мәслихаттары депутаттарын сайлау барысындағы дауыс беру нәтижелері бойынша хаттамалар жасайды, олар дереу жоғары тұрған сайлау комиссияларына жіберіледі.

Облыстық, республикалық маңызы бар қалалардың және Астананың сайлау комиссиялары көрсетілген хаттамалардың негізінде сайлау күнінен бастап екі күннен аспайтын мерзімде облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың мәслихаттарына депутаттарды сайлау нәтижелерін белгілейді.

Мәслихаттар депутаттарын сайлау қорытындыларын тиісті аумақтық сайлау комиссиясы сайлау өткізілген күннен бастап бес күн мерзімнен кешіктірмей белгілейді.

11.6. ДЕПУТАТТЫҚ МАНДАТТАРДЫ ПАРТИЯЛЫҚ ТІЗІМДЕР БОЙЫНША ДАУЫС БЕРУ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫ БОЙЫНША БӨЛУ. МӘСЛИХАТТАР ДЕПУТАТТАРЫН ТІРКЕУ

Тиісті аумақтық сайлау комиссиясы дауыс беруге қатысқан сайлаушылар дауысының бес және одан да көп пайызын алған әрбір партиялық тізім үшін тиісті әкімшілік-аумақтық бірлік бойынша берілген сайлаушылар дауысының сомасын есептейді.

Бес проценттік кедергіні еңсерген Саяси партиялар үшін берілген сайлаушылар дауысының жиынтығы бөлінетін депутаттық мандаттар санына бөлінеді. Алынған нәтиже - алғашқы сайлау жеке саны (квота).

Егер дауыс беруге қатысқан сайлаушылар дауысының бес пайызын бір ғана саяси партия алса, онда депутаттық мандаттарды бөлуге көрсетілген саяси партияның тізіміне, сондай-ақ дауыс беруге қатысқан сайлаушылар дауысының ең көп санын алған келесі партияның партиялық тізіміне жол беріледі.

Екі саяси партия үшін берілген сайлаушылар дауысының сомасы бөлінетін депутаттық мандаттар санына бөлінеді. Алынған нәтиже - алғашқы сайлау жеке саны (квота).

Депутаттық мандаттарды бөлуге қатысатын әрбір партиялық тізімге алынған дауыстардың саны алғашқы сайлау жеке санына бөлінеді.

Бес пайыздық барьерді еңсермеген және мандаттарды бөлуге қатысқан партияның тізімі алған дауыстар саны алғашқы сайлау жеке санына бөлінеді және 0,7 түзету коэффициентіне көбейтіледі.

Санды бөлу нәтижесінде алынған тұтас бөлік партиялық тізімді қалыптастырған тиісті саяси партия алатын депутаттық мандаттар саны болып табылады.

Бес пайыздық кедергіні еңсермеген және "сайлау туралы" Конституциялық заңның 111-1-бабының 2-тармағына сәйкес мандаттарды бөлуге қатысатын саяси партия кемінде бір мандат алады.

Егер жоғарыда көрсетілген әрекеттерден кейін бөлінбеген мандаттар қалса, оларды екінші рет бөлу жүргізіледі. Бөлінбеген мандаттар «Сайлау туралы» Конституциялық заңның 111-1-бабының 3-тармағына сәйкес бөлу нәтижесінде алынған санның ең көп бөлшек бөлігіне (қалдығына) ие болған партиялық тізімдерге бір-бірден беріледі. Ең көп қалдық тең болған жағдайда басымдық бұрын тіркелген партиялық тізімге беріледі.

«Сайлау туралы» Конституциялық заңның 111-1-бабы 2-тармағына сәйкес мандаттарды бөлу кезінде бөлінбеген мандаттар дауыс беру қорытындылары бойынша бес пайыздық кедергіні еңсерген партиялық тізімге беріледі.

Депутаттық мандаттарды бөлу кезектілігін саяси партияның тиісті филиалының (өкілдігінің) басшы органы партиялық тізімге енгізілген кандидаттар арасынан сайлау қорытындылары жарияланған күннен бастап бес күннен кешіктірмей айқындайды.

Депутат мерзімінен бұрын шығып қалған жағдайда оның мандаты тиісті аумақтық сайлау комиссиясының қаулысымен партиялық тізімге енгізілген кандидаттар арасынан саяси партияның тиісті филиалының (өкілдігінің) басшы органы айқындайтын келесі кандидатқа беріледі.

Егер тиісті партиялық тізімде кандидаттар қалмаған жағдайда, мандат мәслихат депутаттарының келесі сайлауына дейін бос қалады.

Мәслихаттар депутаттарын тіркеу

Тиісті аумақтық сайлау комиссиясы мәслихаттардың сайланған депутаттарын тіркейді.

Егер сайлау барысында немесе дауыстарды санау не сайлау нәтижелерін анықтау кезінде «Сайлау туралы» Конституциялық заңды бұзушылық орын алса, тиісті аумақтық сайлау комиссиясы аудандық (қалалық) сайлау комиссиясының ұсынуы немесе азаматтардың өтініштері бойынша мәслихат депутаттарының сайлауын жарамсыз деп тануы және мәслихат депутаттарын тіркеуден бас тартуы мүмкін. Бұл ретте аумақтық сайлау комиссиясының осы шешіміне ол қабылданған күннен бастап он күн ішінде партиялық тізімін ұсынған саяси партия сотқа шағым жасай алады, ол он күн мерзімде шешім қабылдайды.

11-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ ТАҚЫРЫП:

1. Мәслихаттар депутаттарын сайлау кезіндегі сайлау процесінің кезеңдерін атаңыз.
2. Мәслихат депутаттығына кандидаттарды ұсыну мерзімдері мен тәртібі.
3. Мәслихат депутаттығына үміткерлерге қойылатын талаптар қандай?
4. Партиялық тізімді тіркеу үшін қандай құжаттар ұсынылады?
5. Партиялық тізімді тіркеуден бас тарту немесе тіркеуден бас тарту негіздерін атаңыз.
6. Мәслихат депутаттығына кандидатты партиялық тізімнен шығару туралы шешім қандай жағдайларда қабылданады?

12-ТАҚЫРЫП.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУДАНДЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ҚАЛАЛАРЫНЫҢ, АУЫЛДАРЫНЫҢ, КЕНТТЕРІНІҢ, АУЫЛДЫҚ ОКРУГТЕРІНІҢ ӘКІМДЕРІН ЖӨНІНДЕГІ ПРОЦЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

САЙЛАУ САЙЛАУ

Мақсаты: Мажоритарлық сайлау жүйесін пайдалана отырып, аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлауды ұйымдастыру мен өткізудің құқықтық негіздерін зерделеу.

Жоспары:

12.1. Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлауды тағайындау. Аумақтық сайлау комиссиясының құзыреті.

12.2. Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидаттар ұсыну.

12.3. Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидаттарды тіркеу.

12.4. Дауыстарды санау. Сайлау қорытындыларын анықтау және жариялау.

12.5. Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін тіркеу.

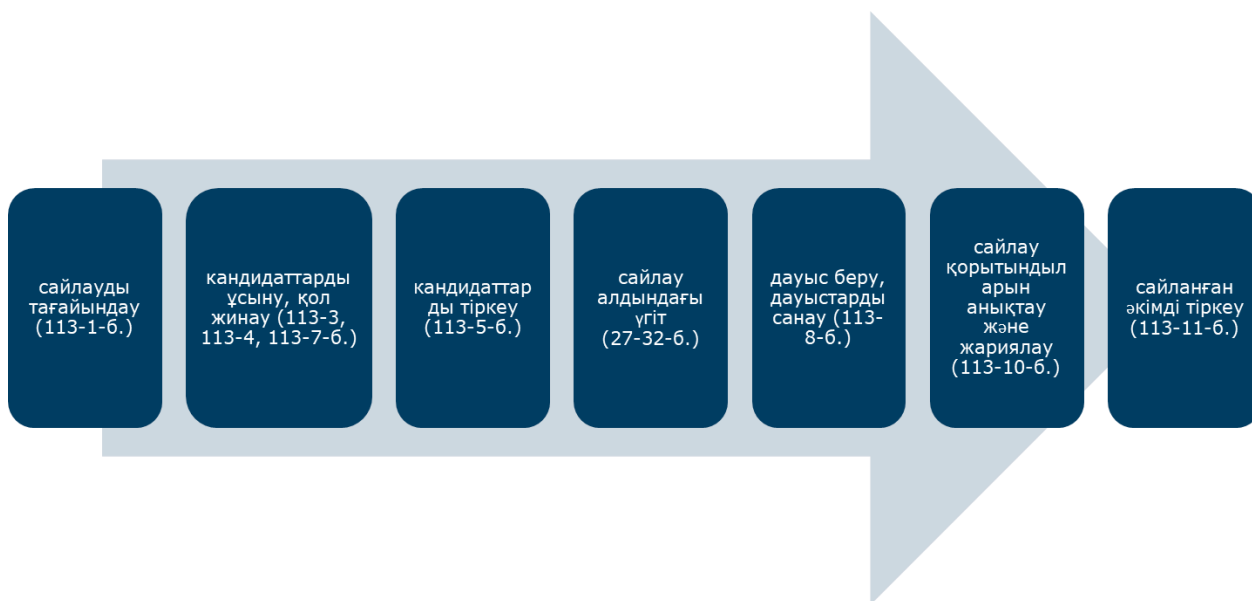

12.1. АУДАНДЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ҚАЛАЛАРДЫҢ, АУЫЛДАРДЫҢ, КЕНТТЕРДІҢ, АУЫЛДЫҚ ОКРУГТЕРДІҢ ӘКІМДЕРІН САЙЛАУДЫ ТАҒАЙЫНДАУ. АУМАҚТЫҚ САЙЛАУ КОМИССИЯСЫНЫҢ ҚҰЗЫРЕТІ

Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлау жөніндегі сайлау процесі оның тұтастығы мен сайлау нәтижелерінің заңдылығын қамтамасыз ететін заңда белгіленген сатылар жиынтығын қамтиды. Олардың функционалды мақсаты әр түрлі сайлау әрекеттері мен рәсімдерінің уақытылы және кезең-кезеңімен орындалуын қамтамасыз ету болып табылады.

Сайлауды тағайындау-сайлаудың бастапқы процесі, ол дауыс беру күнін белгілеуден тұрады. Сайлауды тағайындау кезеңінің маңыздылығы кез-келген елдің сайлау заңнамасының қағидаттарының бірін сақтаудан тұрады ол сайлаудың міндеттілігі мен мерзімділігі.

48-сурет. Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлау кезіндегі сайлау процесінің кезеңдері («Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңның ерекше бөлігі)

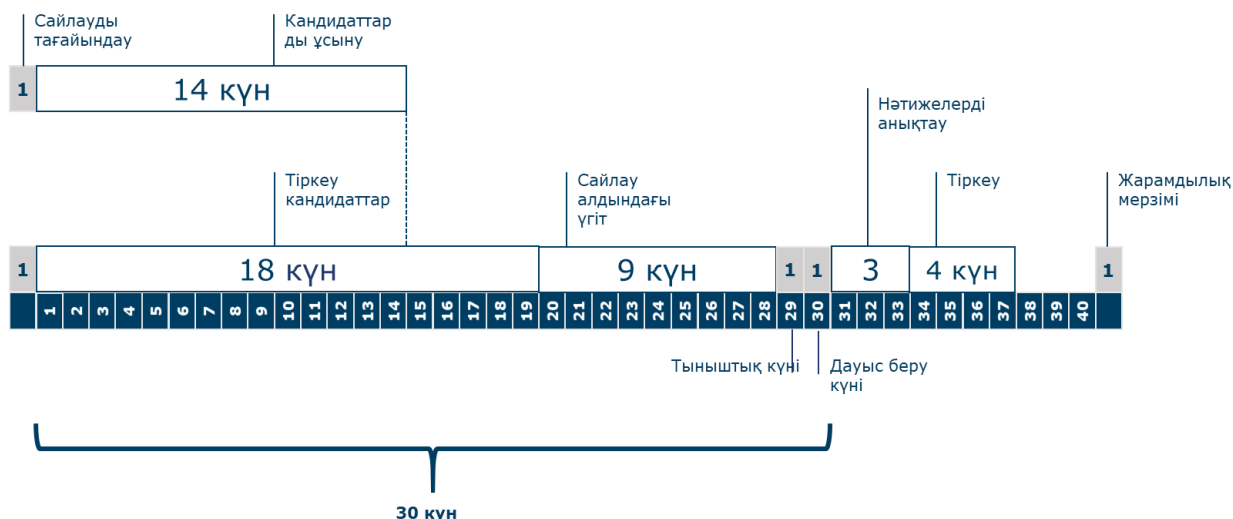

Әкімдерді сайлауды тағайындау үшін негіздер болып келесі табылады:

1) аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің заңмен белгіленген өкілеттік мерзімінің аяқталуы;

2) аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату немесе заңда белгіленген жағдайларда әкімшілік - аумақтық бірлікті қайта ұйымдастыру.

49-сурет. Сайлау процесінің кезеңдері

Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің сайлауын тиісті аудандық (қалалық) сайлау комиссиясы аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің өкілеттік мерзімі аяқталғанға дейін кемінде қырық күн бұрын тағайындайды және заңда белгіленген өкілеттік мерзімі аяқталғанға дейін кемінде он күн бұрын өткізілуге тиіс. «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңның 113-3-бабының 6-тармағында және 113-9-бабында көрсетілген жағдайларды қоспағанда.

Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылған жағдайда, сайлауды тиісті аудандық (қалалық) сайлау комиссиясы бір ай ішінде тағайындайды және олар тағайындалған күннен бастап 30 күн ішінде өткізеді.

Сайлау күні туралы хабар жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады.

Аумақтық сайлау комиссиясының құзыреті.

Сайлау науқанының ерекшелігі-негізгі жүктеме аумақтық сайлау комиссияларына, атап айтқанда, аудандық және қалалық сайлау комиссияларына түседі. Олар барлық сайлау рәсімдерін кезең-кезеңімен жүргізуі керек. Облыстық сайлау комиссиялары негізінен қаржылық, материалдық-техникалық және ішінара әдістемелік қамтамасыз ету мәселелерімен айналысатын болады. Орталық сайлау комиссиясы сайлау заңнамасының біркелкі қолданылуына жалпы бақылауды жүзеге асырады, әдістемелік және консультациялық көмек көрсетеді.

Аумақтық сайлау комиссиясы аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің сайлауын өткізуді ұйымдастырады және өткізуді қамтамасыз етеді және келесідей функцияларды орындайды:

1. Сайлау округтерін құру және сайлау процесіне қатысушыларды хабардар ету. Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін сайлау кезінде тиісті әкімшілік - аумақтық бірліктің аумағында аумақтық сайлау округі құрылады. Сайлау округтерінің тізімі олардың шекаралары мен АСК орналасқан жерлері көрсетіле отырып, сайлау тағайындалғаннан немесе жарияланғаннан кейін он күннен кешіктірілмей бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады.

АСК функциялары: аумақтық сайлау округтерін құру туралы шешім қабылдау, БАҚ-та округтердің тізімін жариялау, сайлаушыларды сайлау комиссияларының орналасқан жері туралы хабардар ету.

2. Әкімдікке кандидаттарды, оның ішінде ұсынылған кандидаттарды тіркеу:

белгіленген тәртіппен тіркелген саяси партиялар өз мүшелері қатарынан,

азаматтар-егер ұсыну мерзімі аяқталатын күнге екіден кем кандидат ұсынылса, өзін-өзі ұсыну тәртібімен, тиісті сайлау округінің аумақтық сайлау комиссиясына аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкіміне, аудан (облыстық маңызы бар қала) әкіміне кандидат болып дауысқа түсу ниеті туралы өтініш беру арқылы.

АСК функциялары: құжаттарды қабылдау, ұсынылған құжаттардың сайлау заңнамасының талаптарына сәйкестігіне тексеру жүргізу, әкімдікке кандидаттардың ҚР Конституциясының және «ҚР сайлау туралы» Конституциялық заңының, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет саласындағы заңнамасының талаптарына сәйкестігіне тексеру жүргізу, әкімдікке кандидаттарды тіркеу бойынша сайлау комиссиясының отырысын өткізу, кандидаттарды тіркеу туралы хабарламаны жариялау, кандидаттарға тиісті ақпаратты беру бюллетеньдердің мәтінін бекіту және олардың дайындалуын ұйымдастыру.

3. Кандидаттардың сенім білдірген адамдарын тіркеу.

АСК функциялары: ұсынылған кандидатуралардың сайлау заңнамасының талаптарына сәйкестігіне тексеру жүргізу, сенім білдірілген адамдарды тіркеу бойынша сайлау комиссиясының отырысын өткізу, тіркелген сенім білдірілген адамдарға куәліктер беру.

4. Дауыс беруден кейінгі рәсімдер.

АСК функциялары: тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктегі сайлау учаскелері бойынша дауыс беру нәтижелерін белгілеу, әкімдер сайлауының қорытындыларын шығару, аудандық маңызы бар қаланың, ауылдың, кенттің, ауылдық округтің сайланған әкімдерін тіркеу және бұл туралы хабарды бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау.

МАҢЫЗДЫ! Аталған функциялардың әрқайсысы заңнаманы білудің дәлдігін және жоспарлау ғана емес, сонымен қатар сайлау процесінің әр кезеңінде комиссияның қызметін жүйелі құру дағдыларын талап етеді.

12.2. АУДАНДЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ҚАЛАЛАРДЫҢ, АУЫЛДАРДЫҢ, КЕНТТЕРДІҢ, АУЫЛДЫҚ ОКРУГТЕРДІҢ ӘКІМДІГІНЕ КАНДИДАТТАР ҰСЫНУ

Сайлау тағайындалғаннан кейінгі сайлау процесінің келесі кезеңдері аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидаттарды ұсыну кезеңі болып табылады.

Кандидаттарды ұсыну, егер сайлауды тағайындау кезінде өзгеше белгіленбесе, сайлау тағайындалған күннен кейінгі күннен басталады және сайлау өткізілетін күнге он бес күн қалғанда аяқталады.

Егер ұсыну мерзімі аяқталған күні аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдігіне екіден кем кандидат ұсынылса, онда аудандық (қалалық) АСК кандидаттарды ұсыну мерзімін бес күннен

аспайтын мерзімге ұзартады. Аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімі жергілікті қоғамдастық жиналысының келісімі бойынша ұсынылған кандидаттар болмаған не ұсыну мерзімі аяқталған күні бір кандидат ұсынылған жағдайда, тиісінше екі не бір кандидатты ұсынуға құқылы.

50-сурет. Әкімдікке кандидаттарды ұсыну кезеңі

Кандидаттарды ұсыну

аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент және ауылдық округ әкімі лауазымына

Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдеріне қойылатын талаптар

«Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 36-бабының 1, 2-тармақтарына сәйкес аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімі тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің халқы жиырма бес жастан төмен емес Қазақстан Республикасы азаматтарының қатарынан жалпыға бірдей, тең, төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы төрт жыл мерзімге қызметке сайланады. Бір адам сол бір аудандық маңызы бар қаланың, ауылдың, кенттің, ауылдық округтің әкімі болып қатарынан екі реттен артық сайлана алмайды⁷.

Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімі болып сайлану үшін Қазақстан Республикасының азаматы «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңда, «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 36-бабында және Мемлекеттік қызмет туралы заңнамада көзделген талаптарға сәйкес келуі тиіс.

Мәселен, «Б» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымдарына қойылатын үлгілік біліктілік талаптарына сәйкес аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімі Е-Р-1 санатындағы мемлекеттік әкімшілік қызметші болып табылады⁸.

Ұсыну рәсімі.

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңның 113-3-бабына сәйкес аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдігіне кандидат ұсыну:

➤ *белгіленген тәртіппен тіркелген саяси партиялармен өз мүшелерінің арасынан*

⁷ Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148 Заңы - <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148>

⁸ Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі Төрағасының 2016 жылғы 13 желтоқсандағы № 85 бұйрығы - <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014542>

Саяси партияның тиісті филиалы (өкілдігі) жоғары басшы органының аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдеріне кандидаттар ұсыну туралы шешімі хаттамадан үзінді көшірмемен ресімделеді. Саяси партияның тиісті филиалы (өкілдігі) жоғары басшы органының шешімі ұсынылған кандидаттың назарына жеткізіледі.

Тиісті аудандық (қалалық) АСК жіберіледі:

1) кандидаттың аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдеріне кандидат болып дауысқа түсуге келісімі туралы өтініші,

2) саяси партияның тиісті филиалының (өкілдігінің) жоғары басшы органы отырысының аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдеріне кандидатты ұсыну туралы хаттамасынан үзінді көшірме,

3) адамның саяси партияға мүшелігін растайтын құжат.

➤ *азаматтардың өзін-өзі ұсыну тәртібімен*, тиісті сайлау округінің аумақтық сайлау комиссиясына аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдігіне кандидат болып дауысқа түсу ниеті туралы өтініш беру арқылы.

Өзін-өзі ұсынған жағдайда аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдігіне кандидат дауыс беруге құқығы бар тиісті сайлау округі сайлаушыларының жалпы санының кемінде бір проценті дауысымен қолдау табуы тиіс.

Сайлаушыларды қолдау олардың қолдарын жинаумен куәландырылады. Кандидатты қолдау үшін қол жинауды сенім білдірілген адамдар ұйымдастырады және кандидат «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңда, «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Заңның 36-бабында және Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет саласындағы заңнамасында көзделген талаптарға сәйкестігін тексергеннен кейін үш күн мерзімнен кешіктірмей тиісінше аудандық (қалалық) сайлау комиссиясы беретін қол қою парақтарымен ресімделеді;

➤ *егер ұсыну мерзімі аяқталатын күнге екіден кем кандидат ұсынылса, аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімі белгілейді*

Тиісті аудандық (қалалық) АСК жіберіледі:

1) аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімінің ұсынысы,

2) кандидаттың аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдеріне кандидат болып дауысқа түсуге келісімі туралы өтініші.

12.3. АУДАНДЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ҚАЛАЛАРДЫҢ, АУЫЛДАРДЫҢ, КЕНТТЕРДІҢ, АУЫЛДЫҚ ОКРУГТЕРДІҢ ӘКІМДІГІНЕ КАНДИДАТТАРДЫ ТІРКЕУ

Кандидаттарды тіркеу, егер сайлауды тағайындау кезінде өзгеше белгіленбесе, барлық қажетті құжаттарды алғаннан кейін басталады және сайлау күнінен он күн бұрын жергілікті уақытпен сағат он сегізде аяқталады.

аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент және ауылдық округ әкімі лауазымына

Кандидат және оның зайыбы (жұбайы) тіркелгенге дейін тұрғылықты жері бойынша Мемлекеттік кіріс органдарына салықтардың және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің түсуін қамтамасыз ету саласында басшылықты жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының уәкілетті мемлекеттік органы белгілеген тәртіппен және нысанда ұсыну мерзімі

153

басталатын айдың бірінші күніне арналған активтері мен міндеттемелері туралы декларациялар табыс етеді.

Кандидат пен оның зайыбы (жұбайы) декларациялаған активтері мен міндеттемелері туралы мәліметтердің анықтығын Мемлекеттік кіріс органдары кандидат тіркелген күннен бастап бес күн ішінде тексереді.

Бұл ретте кандидат пен оның зайыбының (жұбайының) активтері мен міндеттемелері туралы мәліметтер ұсыну жөніндегі мемлекеттік кіріс органдарының талаптарын алған ұйымдар сұратылған ақпаратты талап алынған күннен бастап үш күн ішінде ұсынуға міндетті.

АСК тіркеуге құжаттар келіп түскен сәттен бастап арнайы тексеру жүргізу үшін кандидаттың құжаттарын Қазақстан Республикасының аумақтық Ұлттық қауіпсіздік органдарына жолдайды.

Арнайы тексерудің нәтижелерін Қазақстан Республикасының аумақтық Ұлттық қауіпсіздік органдары аудандық (қалалық) сайлау комиссиясына отыз күн ішінде береді.

Бұл ретте арнайы тексеру барысында мәліметтерді ұсыну туралы Ұлттық қауіпсіздік органдарының талаптарын алған ұйымдар сұратылған ақпаратты талап алынған күннен бастап үш күн ішінде ұсынуға міндетті.

АСК кандидаттарды тіркеу туралы хаттама жасайды.

АСК кандидаттарды тіркегеннен кейінгі бесінші күннен кешіктірмей жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарында әрбір кандидаттың тегін, атын, әкесінің атын (бар болса), туған жылын, атқаратын лауазымын (кәсібін), жұмыс орны мен тұрғылықты жерін, ұсыну тәсілін, тұрғылықты жерін, сондай-ақ кандидаттың қалауына қарай саяси партияға және ұлтына қатыстылығы туралы мәліметтер көрсете отырып, тіркеу туралы хабарлама жариялайды.

АСК тіркеу кезінде кандидаттарға тиісті куәлік береді.

Кандидатты тіркеуден бас тарту, кандидатты тіркеу туралы шешімнің күшін жою.

АСК тіркеуден бас тартады немесе кандидатты тіркеу туралы шешімнің күшін жояды:

1) кандидаттың ұсыну қағидаларын бұзуы, тіркеу үшін қажетті құжаттарды ұсынбауы;

2) кандидаттың «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық Заңда және «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 36-бабында қойылатын талаптарға сәйкес келмеуі;

3) кандидаттың өзінің сайлау алдындағы науқанында лауазымдық немесе қызмет жағдайын пайдалануы;

4) кандидаттың, сондай-ақ кандидатты ұсынған саяси партияның сайлау алдындағы үгітті тіркеу мерзімі аяқталғанға дейін, сайлау күні не оның алдындағы күні өткізуі;

5) Сот кандидаттың және (немесе) оның сенім білдірілген адамдарының басқа кандидаттың ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін, оның іскерлік беделіне нұқсан келтіретін жалған мәліметтерді тарату фактісін анықтаған жағдайларда тоқтатылады;

6) сот кандидаттың және оның сенім білдірген адамдарының сайлаушыларды сатып алу фактілерін анықтаған жағдайларда

тоқтатылады;

7) Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасына сәйкес, декларацияны тапсыру кезіне кандидат немесе оның зайыбы (жұбайы) декларациялаған активтер мен міндеттемелер туралы мәліметтердің анық еместігі анықталған жағдайда;

8) арнайы тексерудің теріс нәтижелері алынған жағдайда;

9) «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңында белгіленген өзге де жағдайларда.

Дауыс беру күнінен екі күн бұрын кандидатты тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға немесе бұрын тіркеуден шығарылған кандидатты қалпына келтіруге жол берілмейді.

Кандидатты тіркеуден бас тартуға немесе оны тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға саяси партия, кандидаттарды ұсынған аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімі немесе кандидат үш күн мерзімде тиісті облыстық УСК-не немесе сотқа шағым жасай алады. Шағым бойынша шешімді сот немесе жоғары тұрған АСК шағым берілген күннен бастап үш күн мерзімде шығарады.

Кандидатураны алып тастау.

Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдігіне Кандидат тіркелген күнінен бастап және дауыс беруге екі күн қалғанда АСК-на бұл туралы жазбаша өтініш беріп және саяси партияға немесе кандидат ұсынған аудан (облыстық маңызы бар қала) әкіміне хабарлама жасай отырып, өз кандидатурасын алып тастай алады.

Саяси партияның тиісті филиалының (өкілдігінің) жоғары басшы органы немесе кандидатты ұсынған аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімі тіркелуден екі күн бұрын әкімдікке кандидатқа бұл туралы хабарлай отырып, кандидатты ұсыну туралы өз шешімінің күшін жоя алады.

Кандидатты ұсыну туралы шешімнің күшін жою туралы өтініш тиісті аудандық (қалалық) АСК-на жіберіледі, ол осы негізде кандидатты тіркеуді жүргізбейді не кандидатты тіркеу туралы шешімнің күшін жояды.

Тіркеу мерзімі аяқталғаннан кейін аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдеріне кандидаттар ұсыну

Егер кандидаттарды тіркеу мерзімі аяқталатын күнге Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдігіне екіден кем кандидат тіркелген жағдайда, аудандық (қалалық) сайлау комиссиясы өз шешімімен сайлау мерзімін ұзартады, бірақ ол он бес күннен аспайды. Егер тіркеу мерзімі аяқталғаннан кейін кандидаттардың шығып қалуы нәтижесінде тиісті сайлау округі бойынша аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдігіне екіден кем кандидат қалса, аудандық (қалалық) сайлау комиссиясы өз шешімімен сайлау мерзімін ұзартады, бірақ ол он бес күннен аспайды.

12.4. ДАУЫСТАРДЫ САНАУ. САЙЛАУ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ЖАРИЯЛАУ

Учаскелік сайлау комиссиясы дауыс беру нәтижелері бойынша дауыс беру хаттамасын жасайды, ол дереу аудандық (қалалық) сайлау комиссиясына жеткізіледі.

Сайлау қорытындылары аудандық (қалалық) сайлау комиссиясының отырысында учаскелік сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде сайлаудан кейін үш күн мерзімнен кешіктірілмей белгіленеді.

Сайлау қорытындылары туралы хаттама жасалады, оған аудандық (қалалық) сайлау комиссиясының төрағасы мен мүшелері қол қояды.

Басқа кандидаттармен салыстырғанда дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың ең көп дауысын алған кандидат аудандық маңызы бар қаланың, ауылдың, кенттің, ауылдық округтің әкімі болып сайланды деп есептеледі.

12.5. АУДАНДЫҚ МАҢЫЗЫ БАР ҚАЛА, АУЫЛ, КЕНТ, АУЫЛДЫҚ ОКРУГ ӘКІМІН ТІРКЕУ

Тиісті аудандық (қалалық) сайлау комиссиясы учаскелік сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде сайлау өткізілген күннен бастап жеті күн мерзімде аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің сайланған әкімдерін тіркейді.

Егер сайлау барысында немесе дауыстарды санау не сайлау нәтижелерін анықтау кезінде «Сайлау туралы» Конституциялық заңды бұзушылық орын алса, тиісті аудандық (қалалық) сайлау комиссиясы учаскелік сайлау комиссиясының ұсынуы немесе азаматтардың өтініштері бойынша аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің сайлауын жарамсыз деп тануы және қала, аудандық маңызы бар, ауыл, кент, ауылдық округ әкімін тіркеуден бас тартуы мүмкін. Бұл ретте кандидаттар аудандық (қалалық) сайлау комиссиясының осы шешіміне ол қабылданған күннен бастап бес күн ішінде сотқа не жоғары тұрған сайлау комиссиясына шағым жасай алады, олар бес күн мерзімде шешім қабылдайды.

12-ТАҚЫРЫПҚА БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдерін сайлау процесінің негізгі кезеңдерін атаңыз.
2. Аумақтық сайлау комиссиясының негізгі құзыреттерін атаңыз.
3. Күнтізбелік жоспар дегеніміз не? Күнтізбелік жоспарды бекіту рәсімі.
4. Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдеріне кандидаттар ұсыну тәсілдері.
5. Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдеріне кандидаттарға қойылатын талаптарды атап өтіңіз.
6. Қандай құжаттар болған жағдайда аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдігіне кандидаттың сәйкестік хаттамасы жасалады?
7. Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдеріне кандидатты тіркеу тәртібін атаңыз.
8. Қандай жағдайларда кандидатты тіркеуден бас тарту, ал қайсысында кандидатты тіркеу туралы шешімнің күшін жою ресімделеді?
9. Қандай мемлекеттік органдар мен ұйымдар үшін дауыс беру күні және оның алдындағы күн жұмыс күні болып табылады?

13-ТАҚЫРЫП.

САЙЛАУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖӘНЕ ДАУЫС БЕРУ КҮНІ АСК ЖӘНЕ УСК МҮШЕЛЕРІНІҢ МІНЕЗ- ҚҰЛҚЫ

Мақсаты: Дауыс беру күні сайлау комиссиялары мүшелерінің этикалық мінез-құлқын қалыптастыру.

Жоспары:

13.1. Электоратпен жұмыс кезіндегі УСК мүшелерінің этикалық нормалары.

13.2. Сайлау учаскелерінде құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету.

13.1. УСК ЖӘНЕ АСК МҮШЕЛЕРІНІҢ ЭЛЕКТОРАТПЕН ЖҰМЫС КЕЗІНДЕГІ ЭТИКАЛЫҚ НОРМАЛАРЫ

Сайлауды ұйымдастыратын барлық елдер алуға тырысатын ең жақсы баға – бұл адалдық.

Сайлаудың адалдығы сайлауды басқаруға қатысқандардың, комиссия мүшелерінің, кандидаттардың, партиялардың және сайлау процесінің барлық қатысушыларының этикалық мінез-құлқына байланысты. Барлық қатысушылар еркін және әділ процесті жүзеге асыратын және процестің адалдығына күмән келтіретін мінез-құлықтың алдын алатын етіп әрекет етуі керек. Бұған қол жеткізу үшін барлық қатысушылар өз функциялары мен міндеттерін кәсіби, ашық және бейтарап орындауы керек. Бұл дегеніміз, шенеуніктер (соның ішінде сайлауды басқарумен айналысатындар) өз позицияларын жеке пайда табу үшін пайдаланбауы керек ¹⁰.

Сайлау процесі адал және ашық болуы үшін сайлауды басқару келесі негізгі этикалық қағидаларға бағынуы керек:

Бірінші. Сайлауды басқару Заңға құрмет көрсетуі керек. Сайлау комиссиялары мүшелерінің барлық шешімдері мен іс-әрекеттері қолданыстағы заңнама нормаларына ғана негізделуі тиіс.

Екінші. Сайлауды басқару объективті және бейтарап болуы керек. Сайлау комиссияларының мүшелері өз функцияларын ешкімге артықшылық бермей орындауы керек. Үміткерді қолдауды білдіретін немесе осындай деп санайтын кез-келген әрекеттерден қашық болу. Мүдделер қақтығысына әкелуі мүмкін қандай да бір іс-әрекеттерге жол бермеу. Саяси партиядан, ұйымнан немесе сайлау процесіне қатысатын адамнан ешқандай сыйлық немесе көмек қабылдамау. Кез келген ықпалдан аулақ болу және оларға жүктелген міндеттерді орындау үшін қолайсыз қандай да бір заңсыз нұсқауларды орындамау.

Сайлау комиссиясының мүшесі олардың функцияларына қайшы келуі мүмкін жеке сипаттағы іс-әрекеттерді қоса алғанда, кез келген санкцияланбаған іс-әрекеттерге қатысудан аулақ болуға тиіс. Белгілі бір кандидатқа деген жанашырлықтың пайда болуына әкелуі мүмкін кез-келген жеке қызметті қоса алғанда, ешқандай қызметке қатысуы тиым салынады. Сайлауға қатысты саяси дау-дамайдың тақырыбы болуы мүмкін кез-келген мәселе бойынша пікір білдіруге жол бермеу. Қандай да бір саяси маңызы бар мәселелер бойынша сайлаушылардың ешқайсысымен байланысуға болмайды. Қандай да бір партиялық символиканы немесе саяси тиесіліліктің түсін киюге, таратуға, көрсетуге жол бермеу.

Үшінші. Сайлаудың ашықтығы. Сайлау комиссияларының мүшелері қолданыстағы заңнамаға сәйкес құжаттар мен ақпаратқа тиімді қол жеткізуді қамтамасыз етуі қажет. Сайлау процесіне қатысушыларға сайлау процесінде немесе сайлау комиссиясының жұмысында пайдаланылатын дерекқордан қажетті ақпаратты, құжаттарды уақтылы алуға мүмкіндік беретін жүйені құру. АСК мен ОСК-ның шешімдері негізделген ақпарат шынайы, қол жетімді және сайлау процесіне қатысушылардың мүдделерін қанағаттандыруы керек.

¹⁰ <http://aceproject.org/ace-ru/topics/ei/default>

Төртінші. Ашықтық. Сайлау комиссияларының мүшелері белгілі бір мән-жайлар туындаған кезде ерекше шешімдер қабылдаған кезде сайлау процесіне қатысушылармен тұрақты түрде консультация жүргізіп отыруға тиіс. Сайлау процесіне қатысты шешім бойынша немесе сайлау өткізудің жалпы жүйесінің бір бөлігі болып табылатын шешім бойынша негізделген сұрау салуға жауап ретінде түсініктеме беру. Сенімсіз ақпарат сайлау ұйымдастырушыларының шешімдеріне ғана емес, сонымен қатар олардың құзыретіне де сенімді төмендетуі мүмкін.

Бесінші. Сайлауды басқару сайлаушыларға қызмет етуі керек. Ықтимал қолайсыздықтар мен күтпеген жағдайларға қарамастан, сайлаушылар өз құқықтарын жүзеге асыра алуы үшін сайлау комиссияларының мүшелері әр сайлаушыға қызмет көрсетудің жоғары сапасын қамтамасыз етуі керек. Сайлау процесіне ерекше дауыс беру жағдайларын талап ететін келесідей санаттағы адамдардың қатысуы үшін қолдан келгеннің бәрін жасауы қажет: зейнеткерлер, мүмкіндігі шектеулі азаматтар, шалғай аудандарда тұратын сайлаушылар.

Кез-келген сайлау алды және сайлау компаниясы УСК қызметіне байланысты. УСК сайлаушылармен тікелей байланыста болады, сайлау алды науқаны кезінде және дауыс беру күні сайлаушылардың көңіл-күйі олардың әрекеттеріне байланысты. Сондықтан, УСК барлық мүшелері мінез-құлық мәдениетін ұстануы керек және оны сайлау процесінің барлық қатысушыларынан талап етуі керек. Мінез-құлық мәдениеті ұстамдылық, әдептілік, нәзіктік, сыпайылық, толеранттылық сияқты қасиеттерді қамтиды.

Көптеген елдерде сайлау комиссиялары мүшелерінің іскерлік этика кодекстері әзірленіп, бекітілді, олардың негізінде:

- сыпайы және әдепті қарым-қатынас, сайлау комиссияларында өзара түсіністік, ынтымақтастық және тұрақтылық атмосферасын құру;

- комиссия мүшелері арасында тәжірибе және ақпарат алмасу, комиссия жұмысында ең жақсы нәтижелерге қол жеткізуде бір-біріне көмек көрсету;

- ұқыптылық, алынған міндеттемелер мен тапсырмаларды нақты және мерзімінде орындау;

- Комиссия мүшелері мен өз уақытын ұтымды пайдалану;

- Комиссия мүшелерінің бастамашылдығы және өзін-өзі дамытуға, кәсіби құзыреттілігін арттыруға, қойылған міндеттерді тиімді орындауға ұмтылысы;

- Комиссияларда ұлттық, жыныстық, жас, мәдени, партиялық және өзге де белгілері бойынша кемсітуге жол берілмейді.

- Комиссия мүшелері жанжалды жағдайлардың және оларды тудыратын себептердің туындау мүмкіндігін жоққа шығарады.

- Сайлау комиссиялары мүшелерінің өз ережелерін жеке мақсаттарда, оның ішінде құпия ақпарат беруге айырбасқа пайдалануына жол берілмейді;

- Комиссия мүшелері мүдделер қақтығысының туындауына себеп болатын және ортақ міндеттің тиімді орындалуына кедергі келтіруі мүмкін қаржылық және өзге де байланыстардан аулақ болғаны жөн;

Құпия ақпаратты қорғау заңдылықты сақтау мен беделді сақтаудың қажетті шарттарының бірі болып табылады. Құпия ақпаратты жария ету сайлау комиссиясына залал келтіруі мүмкін.

Барлық осы этикалық нормаларды барлық комиссия мүшелері сайлау учаскесінде дауыс беру күні толық көлемде сақтауға тиіс.

Учаскелік комиссияның дауыс беру күні тәртіптің сақталуын бақылау саласындағы өкілеттіктері нақты регламенттелген.

УСК төрағасы сайлаушыларды қарсы алу және дауыс беруге арналған үй-жай мен кабиналардағы сайлаушылардың санын реттеу бойынша жұмыс жүргізеді, бұл ретте әдептілік, сыпайылық және т. б. көрсетеді. УСК хатшысы құжаттамамен жұмыс істейді және АСК және басқа да ұйымдармен байланыс жасайды. УСК қалған мүшелерінің функциялары да нақты реттелген. УСК төрағасына даулы жағдайларды шешу бойынша да жауапкершілік жүктеледі.

Жанжалдар сайлауға дайындық пен өткізудің әртүрлі кезеңдерінде туындауы мүмкін. Жанжалдардың себептері әр түрлі болуы мүмкін-бұл комиссия мүшесі жіберген нақты қателік, сайлау процесіне қатысушылардың төмен хабардар болуы және комиссия мүшелерінің назарын аудару және психикалық тепе-теңдікті бұзу мақсатында арнайы ұйымдастырылған демонстрациялық әрекеттер.

Қарым қатынастың сәттілігі көбінесе келесілермен анықталатынын есте ұстаған жөн:

- психологиялық дайындық-бұл сіздің жағдайыңыз: тілек, қуат, сенімділік, оң көзқарас және мақсатқа жетуге бағытталу;
- ақпараттық дайындық-бұл білім мен қажетті ақпарат, құжаттар жиынтығы, дәлелдер, фактілер, мәліметтер.

Көбінесе, жанжалға түскен адамдар бастапқыда өздерін дұрыс сезінеді және өздерінің орныққан сеніміне сәйкес тәртіп орнатуға, сайлау комиссиясының мүшелерін заңсыз әрекеттерін әшкерелеуге, өздерінің заңды құқықтарының орындалуын талап етуге тырысады. Мұндай жағдайда тұрған адамға жанжалды жағдайды шешуге көмектесетін ақпаратты жеткізу қиын, ал нұсқаулық тон жанжалды күшейте алады.

Сондықтан, ең алдымен, қарама-қарсы жақтың жағымсыз эмоцияларын азайту маңызды. Ол үшін келесі әдістерді қолдану ұсынылады:

- қарсыластың кейбір әрекеттерін оң бағалау;
- өзіндік мінез-құлқын теңгерімді ұстау;
- ымыраға келуге дайын болу;
- қарсылас үшін беделді үшінші тарапқа үндеу.

Қиын сәтте комиссия төрағасы, комиссия мүшесі мен сайлау процесінің басқа да қатысушылары арасындағы жанжалға араласа отырып не комиссия атына немесе өз атына наразылықтарға тиісті түрде үн қата отырып өзінің құзыреттілігін көрсетуі тиіс.

Егер учаскелік сайлау комиссиясының шешімінде біржақты шешім жоқ жағдай туындаса, онда АСК-ке қоңырау шалып, кеңес алуыңыз керек. Жоғары комиссиямен бірлесіп қабылданған шешім көптеген қателіктерден аулақ болуға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, дауыс беру күні ауызша арыздар мен шағымдар дауыс беру қорытындылары туралы хаттамада көрсетілмейтінін есте ұстаған

жөн. Бұл дегеніміз, егер сайлаушы дауыс беруге арналған кабинада кандидаттар туралы ақпараттың жоқтығына ауызша шағымданған болса, онда учаскелік сайлау комиссиясының төрағасы немесе хатшысы осы шағымды ауызша түрде сендіруге және реттеуге бар күшін салуға міндетті (мақаланы оқып, заңдарға одан әрі өзгерістер енгізу туралы ұсыныс бойынша ескерту жасау және т. б.).

Егер жазбаша шағымды болдырмау мүмкін болмаса, онда шағым тізілімде тіркеледі, жұмыс тобының отырысы өткізіледі, азаматтардың құқықтарының бұзылуын растайтын қажетті дәлелдемелер жиналады және оларды жою тәсілдері әзірленеді. Осылайша, шағымды заң нормаларына сәйкес дереу қарау үрдісі жүзеге асады.

!!! Дауыстарды санау рәсімін сақтауға ерекше назар аудару қажет.

Дауыс беру аяқталғаннан кейін түскен шағымдар кейіннен сайлау учаскесіндегі дауыс беру нәтижелерінің күшін жоюдың негізі болу мүмкін.

УСК қорытынды отырысында бірінші кезекте дауыс беру және сайлаушылардың дауыстарын санау кезіндегі бұзушылықтар туралы шағымдар (арыздар) қаралады, содан кейін учаскелік сайлау комиссиясының дауыс беру қорытындылары туралы хаттамасына қол қойылады.

Дауыс беру қорытындылары туралы хаттаманың бірінші данасына сайлау комиссиясына дауыс беру күні және сайлаушылар дауыстарын санау аяқталғанға дейін келіп түскен заңды бұзуға шағымдар (арыздар), сондай-ақ көрсетілген шағымдар (арыздар) бойынша қабылданған УСК шешімдері қоса тіркеледі.

13.2. САЙЛАУ УЧАСКЕЛЕРІНДЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРТІПТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Сайлау учаскесі барлық қатысушылар этикалық нормаларды, қоғамдық тәртіп пен құқықтық тәртіпті сақтауға міндетті қоғамдық орын болып табылады. Қоғамдық орындар-халықтың пайдалануына, сондай-ақ бұқаралық (жария) іс-шаралар өткізуге арналған арнайы жабдықталған жалпы пайдалану орындары.

Бұқаралық (жария) іс-шараларды өткізу кезінде заңнаманың сақталуын бақылауды жергілікті өзін-өзі басқару органдары және құқық қорғау органдары жүзеге асырады.

Сайлау учаскесінің аумағындағы құқық тәртібі бір-бірімен тиімді қарым-қатынас жасау арқылы Құқық қорғау органдары, мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдар қамтамасыз етуі керек.

!!! Учаскелік комиссияларға бұл салада өз өкілеттіктері берілмеген.

Дауыс беру күні дауыс беруге арналған үй-жайда өзін-өзі ұстау қағидалары.

Дауыс беруге арналған үй-жайдағы адамдар сайлау комиссиясы белгілеген ережелерді қатаң сақтауға міндетті.

Тиісті сайлау комиссиясының төрағасы бір мезгілде дауыс беруге арналған үй-жайдағы сайлаушылардың санын реттейді; тәртіп үшін жауапты және «Сайлау туралы» Конституциялық заңның ережелерін бұзатын және дауыс беруді өткізуге кедергі келтіретін кез келген адамнан үй-жайдан кетуін талап етуге құқылы.

Дауыс беру күні дауыс беруге арналған үй-жайдан, сайлау процесіне қатысы жоқ бөгде адамдардың болуына тыйым салынады.

Қазақстан Республикасының сайлау туралы заңнамасы бұзылған жағдайда учаскелік сайлау комиссиясының мүшесі оның жұмысына қатысудан дереу шеттетіледі, ал байқаушы мен өзге де адамдар сайлау комиссиясының жазбаша нысанда қабылданған дәлелді шешімі бойынша дауыс беруге арналған үй-жайдан шығарылады.

Осы шешімнің орындалуын ішкі істер органдары жүзеге асырады, олар да сайлау комиссиясының шеттетілген мүшесін, сондай-ақ алыстағы байқаушыны немесе өзге де адамды Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жауаптылыққа тарту жөнінде шаралар қолданады. Дауыс беру күні дауыс беруге арналған үй-жайдағы адамдар және оның қорытындылары анықталған кезде сайлау туралы Заңдардың талаптарын сақтауға міндетті. Дауыс беруге арналған үй-жайдағы сайлау туралы заңнама талаптарының сақталуын учаскелік комиссия дауыс беруге арналған үй-жайға тікелей жақын орналасқан Ішкі істер органдары қызметкерінің жәрдемдесуімен қамтамасыз етеді.

Дауыс беру бөлмесінде сайлаушылар тарапынан туындауы мүмкін негізгі құқық бұзушылық жағдайлары:

дауыс беруге арналған үй-жайдағы адамдардың сайлау туралы заңнаманың талаптарын, сондай-ақ белгіленген құзыреті шегінде қабылданған учаскелік комиссияның шешімдерін, комиссия төрағасының заңды талаптарын орындамауы;

сайлау алдындағы үгітті жүргізу;

учаскелік комиссияның жұмысына, оның шешуші дауыс құқығымен мүшелерінің қызметіне кедергі жасау;

дауыс беру құпиясын бұзу;

учаскелік комиссияның қызметіне араласу;

дауыс беруге арналған бюллетеньді заңсыз алу;

сайлаушылардың ерік-жігерін бұрмалауға бағытталған іс-әрекеттер (дауыс беруге арналған бюллетеньдерді дауыс беруге арналған жәшіктерге салу, «Карусельдер» деп аталатынды ұйымдастыру, дауыс беру қорытындыларын бұрмалау);

дауыс беруге арналған үй-жайдағы сайлау процесіне қатысушылардың құқықтарының бұзылуы.

Учаскелік комиссияның төрағасы дауыс беруге арналған үй-жайдағы барлық адамдардан учаскелік комиссияның дауыс беруді ұйымдастыру және оның қорытындыларын анықтау мәселелері жөніндегі шешімдерінің мүлтіксіз сақталуын талап етуі қажет. Учаскелік комиссияның өз құзыреті шегінде қабылдаған шешімін орындамау сайлау туралы заңнаманы бұзудың бір түрі болып табылады.

Дауыс беруге арналған үй-жайда қатысып отырған адамдардың бірі учаскелік комиссияның шешімін орындамаған жағдайда:

шешімнің орындалмау фактісін құжаттауды жүзеге асыру, оны комиссия отырысының хаттамасында тіркеу қажет;

Комиссия шешімін орындамайтын комиссиядағы адамды учаскелік комиссия отырысында дауыс беруге арналған үй-жайдан шығаруды немесе жұмыстан шеттету туралы мәселені қарау қажет;

учаскелік комиссияның жою (шеттету) туралы дәлелді шешімін рәсімдеуге, оның көшірмесін жойылатын (шеттетілген) адамға беру қажет; шеттетілген адамға дауыс беруге арналған үй-жайдан кетуді ұсыну, ал егер бас тартса мұндай адамды шығаруға жәрдемдесу үшін ішкі істер органының қызметкеріне жүгіну қажет.

Сайлау комиссиясы мүшесінің, байқаушының, шетелдік (халықаралық) байқаушының, кандидаттың, сайлау бірлестігінің сенім білдірілген адамының немесе уәкілетті өкілінің не бұқаралық ақпарат құралы өкілінің байқауды жүзеге асыруға және заңда көзделген ақпарат пен сайлау құжаттарының көшірмелерін уақтылы алуға құқықтарын бұзу әкімшілік құқық бұзушылық құрамын құрайды.

Дауыс беру күні дауыс беруге арналған үй-жайда қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету

Дауыс беру күні дауыс беруге арналған үй-жайда қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі міндет дауыс беруге арналған үй-жайға тікелей жақын орналасқан Ішкі істер органдарының қызметкеріне жүктеледі. Участкелік комиссия ішкі істер органдарының қызметкеріне бұл мәселеде жәрдем көрсетеді, оған дауыс беруге арналған үй-жайдағы адамдардың қоғамдық тәртіпті бұзу фактілері туралы хабарлауға міндетті.

Конституциялық заңға сәйкес дауыс беру күні дауыс беруге арналған үй-жайда болуға құқылы адамдардың өкілеттіктерін тексеру жөніндегі жұмысты ұйымдастыра отырып және оның қорытындылары анықталған кезде де, учаскелік комиссияның төрағасы аталған адамдардың сыртқы келбетіне және физикалық жай – күйіне назар аударуы қажет. Олар адамның қадір-қасиетін және қоғамдық имандылықты қорлайтын алкогольдік және (немесе) есірткілік масаң күйде болмауға тиіс.

Дауыс беруге арналған үй-жайда қоғамдық тәртіпті бұзу сондай-ақ мынадай құқық бұзушылықтардың құрамдарын құрауы мүмкін:

ұсақ бұзақылық, яғни қоғамға айқын құрметтемеушілік білдіретін, дауыс беруге арналған үй-жайда балағат сөйлеу, азаматтарға тіл тигізумен, сол сияқты бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдірумен қатар жүретін қоғамдық тәртіпті бұзу

азаматтардың дауыс беруге арналған үй-жайда бір мезгілде жаппай болуын және (немесе) жүріп-тұруын ұйымдастыру, азаматтардың дауыс беруге арналған үй-жайда бір мезгілде жаппай болуына және (немесе) жүріп-тұруына жария етіп шақыру не азаматтардың дауыс беруге арналған үй-жайда бір мезгілде жаппай болуына және (немесе) жүріп-тұруына қатысу, егер азаматтардың дауыс беруге арналған үй-жайда бір мезгілде жаппай болуы және (немесе) жүріп-тұруы қоғамдық тәртіпті немесе Санитариялық нормалар мен қағидаларды бұзуға не адамның денсаулығына немесе мүлкіне зиян келтіруге әкеп соқса

дауыс беруге арналған үй-жайда сыра мен сусындарды, алкоголь және құрамында спирт бар оның негізінде дайындалатын өнімдерді ішу не есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды тұтыну.

Аталған іс-әрекеттер жасалған жағдайда, оларды жасаған адамдарды сайлау процесіндегі құқықтық мәртебесіне қарамастан, құқыққа қарсы қызметтің жолын кесу және әкімшілік жауаптылыққа тарту туралы мәселені шешу мақсатында ішкі істер органдарының

қызметкерлері дауыс беруге арналған үй-жайдан шығарып жіберуге тиіс. Мұндай адамдарды дауыс беруге арналған үй-жайдан шығару туралы шешімді учаскелік комиссия қабылдамайды.

Адамды дауыс беруге арналған үй-жайдан дереу шығаруға, оны ішкі істер органдары қызметкерлерінің ұстап алуына да осы адамның қылмыс жасау фактісі негіз болып табылады.

Учаскелік комиссияның мүшелері шешуші дауыс құқығымен ішкі істер органдарының қызметкерлеріне дауыс беруге арналған үй-жайда жасалатын әкімшілік құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың жолын кесуге, оларды жасаған адамдарды анықтауға және ұстауға жәрдем көрсетуге міндетті.

Сайлау науқаны кезеңінде прокуратураның, Ішкі істер органдарының аумақтық бөлімшелеріндегі сайлау деңгейіне сәйкес қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге жауапты лауазымды адамдардың кезекшілігі жүзеге асырылады. Дауыс беру күні және одан кейінгі күні кезекшілік тәулік бойы режимде жүзеге асырылады. Жалпы юрисдикция соттары да осындай режимде жұмыс істейді.

Дауыс беру күніне дейін 10 күн қалғанда учаскелік комиссия төрағасының міндеттерін орындауға кірісе отырып, осындай өкілеттіктер берілген адам жоғары тұрған аумақтық сайлау комиссиясынан сайлау учаскесінің аумағында қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге жауапты құқық қорғау органдарының қызметкерлері туралы барлық қажетті ақпаратты (тегі, аты, әкесінің аты, лауазымы, байланыс телефондары) алуы тиіс. Олармен тиімді өзара іс-қимылды ұйымдастыру мақсатында. Сонымен қатар, құқық қорғау органдарының қоғамдық тәртіпті, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы, ҚР азаматтарының сайлау құқықтарын қорғау саласындағы өкілеттіктері туралы учаскелік комиссия төрағасында нақты түсінік болуы қажет.

Сайлау учаскесінің аумағында немесе дауыс беруге арналған үй-жайда дайындалып жатқан немесе жасалған кез келген белгілі болған әкімшілік құқық бұзушылық немесе қылмыс фактісі туралы учаскелік комиссияның төрағасы өз құзыретіне сәйкес құқық қорғау органдарын және жоғары тұрған аумақтық сайлау комиссиясын дереу хабардар етуге, содан кейін олардың нұсқауы бойынша әрекет етуге міндетті.

14-ТАҚЫРЫПҚА АРНАЛҒАН БАҚЫЛАУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Терроризмге Қарсы іс-шараларды өткізу кімге жүктелген?
2. ОСК, АСК, УСК мүшелері қандай этикалық нормаларды сақтауы тиіс
3. Күтпеген жағдайлар туындаған жағдайда УСК мүшелерінің функциялары қандай?
4. Дауыс беру күні дауыс беруге арналған үй-жайдағы УСК мүшелерінің және басқа да адамдардың мінез-құлық ережелері?

ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы
2. «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі № 2464 Конституциялық заңы
3. Республикалық референдум туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 2 қарашадағы N 2592 Конституциялық заңы
4. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148 «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» заңы
5. Саяси партиялар туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 15 шілдедегі N 344 заңы
6. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (БҰҰ Бас Ассамблеясының 1948 жылғы 10 желтоқсандағы қарарымен қабылданған) //Электрондық ресурс. - Кіру режимі: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
7. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт (1966 жылғы 16 желтоқсан) // Электрондық ресурс. - Кіру режимі: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
8. Арнаулы уақытша шот ашу және сайлау қорының қаражатын жұмсау Ережесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 1999 жылғы 7 тамыздағы N 19/222 қаулысы
9. Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Парламенті, мәслихаттары депутаттарының, аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімінің, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқарудың өзге де органдары мүшелерінің сайлауы алдындағы үгітті бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жүзеге асырудың және оны ақпараттық қамтамасыз етудің ережесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2007 жылғы 25 маусымдағы N 90/178 қаулысы
10. «Дауыс беру құқығын беретін есептен шығару куәліктерін беру және есепке алу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2009 жылғы 8 сәуірдегі № 161/306 қаулысы
11. «Саяси партияларды қаржыландыру ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2009 жылғы 3 қыркүйектегі № 166/314 қаулысы
12. «Қол қою парақтары мен азаматтардың қолдарын жинау нәтижелері бойынша қорытынды хаттамаларды сақтау тәртібі мен мерзімдері туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2011 жылғы 13 қаңтардағы № 14/19 қаулысы
13. «Сенім білдірілген адамдарды тіркеу жөніндегі нұсқаулықты бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2011 жылғы 21 қарашадағы № 62/108 Қаулысы
14. «Сайлау учаскесінде дауыс беруге арналған үй-жайды, дауыс беруге арналған пунктті жарақтандыру жөніндегі нұсқаулықты бекіту

туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2012 жылғы 23 қазандағы № 21/183 Қаулысы

15. Жүзеге асырылатын міндеттерді орындау үшін қажетті және жеткілікті дербес деректердің тізбесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2014 жылғы 7 сәуірдегі № 7/230 қаулысы

16. «Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының депутаттарын сайлау жөніндегі Сайлау құжаттарының нысандарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2014 жылғы 6 маусымдағы № 10/233 қаулысы

17. «Сайлау құжаттарын сақтау қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2014 жылғы 17 шілдедегі № 11/236 қаулысы

18. «Дауыс беруге арналған сайлаушылар тізімдерін қалыптастыру, сондай-ақ оларды сайлау комиссияларына ұсыну қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 23 тамыздағы № 11/197 қаулысы

19. «Қазақстан Республикасының Президентін, Парламенті Мәжілісінің, мәслихаттарының депутаттарын, аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлау бойынша дауыс беруге арналған сайлау бюллетеньдерінің нысанын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 23 тамыздағы № 11/192 қаулысы

20. «Сайлаушылар және сайлау учаскелерінің шекаралары туралы мәліметтерді салыстырып тексеру және ұсыну қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 23 тамыздағы № 11/196 қаулысы

21. «Бұқаралық ақпарат құралдарында сөз сөйлеу үшін кандидаттарға қаражат бөлу қағидалары мен көлемдерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 25 тамыздағы № 12/202 қаулысы

22. «Сайлау алдындағы дебаттарды өткізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 25 тамыздағы № 12/198 қаулысы

23. «Сайлау комиссияларының хабарламаларын мерзімді баспасөз басылымдарының республикалық және жергілікті бюджеттерде көзделген қаражат есебінен орналастыру қағидалары мен көлемін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 25 тамыздағы № 12/201 қаулысы

24. «Аумақтық сайлау комиссияларының сайлау науқанын өткізуге арналған бюджеттік өтінімдерді жасау және Қазақстан Республикасының Орталық сайлау комиссиясына ұсыну қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 25 тамыздағы № 12/200 қаулысы

25. «Кандидатура алып тасталған, кандидат етіп ұсыну туралы шешімнің күші жойылған, кандидаттарды, партиялық тізімдерді тіркеу туралы шешімнің күші жойылған жағдайларда сайлау бюллетеньдеріне өзгерістер енгізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы

Орталық сайлау комиссиясының 2018 жылғы 19 қыркүйектегі № 16/209 қаулысы

26. «ҚР сайлау органдарының сайлау процесі субъектілерімен өзара іс-қимылының кейбір мәселелері туралы» ҚР ОСК 2018 жылғы 4 қазандағы № 17/210 қаулысы.

27. «Мүмкіндігі шектеулі азаматтардың сайлау құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі ұсынымдарды бекіту туралы» ҚР ОСК 2018 жылғы 21 желтоқсандағы № 24/217 қаулысы.

28. «Мәслихаттардың сайланатын депутаттарының санын айқындау туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2020 жылғы 11 қыркүйектегі № 21/323 қаулысы

29. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері агенттігі Төрағасының 2021 жылғы 21 маусымдағы № 102 Бірлескен бұйрығы және «Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдеріне кандидаттардың тексеру үшін аудандық (қалалық) сайлау комиссиясына ұсынатын құжаттарының тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының 2021 жылғы 22 маусымдағы № 4/407 Қаулысы Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет саласындағы заңнамасының талаптарына сәйкестігі туралы

30. «Сайлау процесінің құқықтық негіздері және Қазақстан Республикасы Президентінің сайлауын өткізу кезінде сайлау комиссияларының жұмысын ұйымдастыру» оқу-әдістемелік кешені . // Исенова Г.К., Шамшутдинова Г. Т., Батаева А. К., – Астана, 2018.

31. «Сайлау процесінің құқықтық негіздері және Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарын сайлауды өткізу кезінде сайлау комиссияларының жұмысын ұйымдастыру» оқу-әдістемелік кешені*. // Исенова Г.К., Шамшутдинова Г. Т., Батаева А. К., – Астана, 2018.

32. «Қазақстан Республикасы мәслихаттары депутаттарын сайлау: сайлау процесінің құқықтық негіздері және сайлау комиссияларының жұмысын ұйымдастыру» оқу-әдістемелік кешені*. // Пытьева В.П., – Нұр-Сұлтан, 2020.

33. «Қазақстан Республикасының аудандық маңызы бар қалалары, ауылдары, кенттері, ауылдық округтері әкімдерін сайлау: сайлау процесінің құқықтық негіздері және сайлау комиссияларының жұмысын ұйымдастыру» оқу-әдістемелік кешені*. // Исенова Г.К., Аманжолова Г. К., – Нұр-Сұлтан, 2021.